

พ.อ.

อนุสรณ์

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

พันเอก จิตต์ ธนะโชติ ม.ว.ม.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

วันอังคาร ที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๕๑๕

คำปรารภ

เนื่องจาก พันเอกจิตต์ ธนะโชติ รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี สนใจหนังสือศาสนาประยุกต์และหนังสือวิถีชีวิตของคุณเลิศ สัมพันธารักษ์ จึงได้เรียกเข้าพบเพื่อสนทนาด้วย เมื่อประมาณกลางเดือน เมษายน ๒๕๑๕ ท่านรองปลัด ฯ ได้ซักถามข้อความบางตอนในหนังสือวิถีชีวิต เพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น ท่านรู้สึกแปลกใจ ที่ความเข้าใจของคุณเลิศตรงกับความเข้าใจของเจ้าคุณนรรัตน์ (ธมฺมวิตโก) ซึ่งท่านได้บันทึกไว้ในสมุดพกส่วนตัว จึงปรารภว่า อยากจะพิมพ์หนังสือทั้ง ๒ เล่มนี้ แจกเป็นวิทยาทาน ถามคุณเลิศว่าจะคิดค่าลิขสิทธิ์อย่างไร คุณเลิศได้เรียนว่า พุทธองค์เพียรค้นคว้าธรรม โดยเอาชีวิตเข้าแลก เมื่อตรัสรู้แล้ว ทรงเผยแพร่พุทธศาสนาอยู่ถึง ๔๕ ปี โดยไม่หวังผลตอบแทนประการใด เพียงเพื่อให้ชาวพุทธที่มีจิตศรัทธา เจริญรอยพุทธองค์และรักษาไว้เป็นสมบัติคู่โลกเท่านั้น เพื่อยังความสงบให้แก่ชาวโลกเอง คุณเลิศเพียงแต่นำเอาธรรมที่พุทธองค์ตรัสไว้แล้ว มาบรรยายต่อจะไปคิดค่าตอบแทนอย่างไร มีคนสนใจเช่น ท่านรองปลัด ฯ เพียงผู้เดียวก็พอใจแล้ว ท่านรองปลัด ฯ ได้ปรารภอยากจะให้หนังสือนี้แพร่หลาย จึงขอหนังสือนี้เท่าที่ยังมีเหลืออยู่ ๑๐๐ ชุด และท่านรองปลัด ฯ ได้แสดงเจตนาตั้งใจจะพิมพ์ทั้ง ๒ เล่มออกเผยแพร่อีก แต่ขอให้คุณเลิศได้ทบทวนเพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยจะแก้ไขหรือเขียนเพิ่มเติมข้อความลงบางตอนในหนังสือวิถีชีวิตที่สนทนากันก็จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจโดยทั่วไป คุณเลิศยินดีรับปฏิบัติด้วยความเต็มใจ นอกจากนี้ยังได้สั่งว่าเมื่อตรวจชำระเสร็จแล้วให้มามอบไว้กับคุณประมวญ จุลดุลย์ เพื่อเสนอให้ท่านได้พิจารณาสั่งพิมพ์ต่อไป

ก่อนระยะเวลาที่การตรวจชำระหนังสือนี้จะสำเร็จเรียบร้อย เผอิญท่านรองปลัด ฯ ป่วยหนัก และในที่สุดก็ถึงแก่กรรมลง คุณประมวญ จุลดุลย์ จึงปรึกษากับคุณเลิศถึงการจัดพิมพ์หนังสือนี้ขึ้น เพื่อสนองเจตนาของท่านรองปลัด ฯ และเพื่อเผยแพร่เป็นวิทยาทานให้เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานศพของท่านรองปลัด ฯ สมเจตนาของท่านรองปลัด ฯ ที่ยังค้างอยู่ให้ลุล่วงไป โดยเฉพาะจำเป็นต้องปรึกษากับดิฉัน เพื่อดำเนินงานการพิมพ์หนังสือดังกล่าวนี้ให้บรรลุผลตามเจตนารมณ์ของท่านรองปลัด ฯ ซึ่งมีความตั้งใจจะให้หนังสือนี้เป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านพอควร ในที่สุดดิฉันตกลงจะกระทำสิ่งที่คั่งค้างอยู่แทนท่านรองปลัด ฯ ให้สำเร็จลุล่วงไปตามเจตนา โดยจัดพิมพ์หนังสือนี้ขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์เนื่องในงานศพของท่านรองปลัดสำนัก ฯ ตามที่ได้เจตนาไว้

ขอกุศลธรรมทาน ที่ได้บำเพ็ญในครั้งนี้ จงดลบันดาลให้ พันเอกจิตต์ ธนะโชติ รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี ได้รับผลบุญตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ ทุกประการเทอญ.

ปริม ธนะโชติ

(ปริม ธนะโชติ)

คำนำของผู้เรียบเรียง

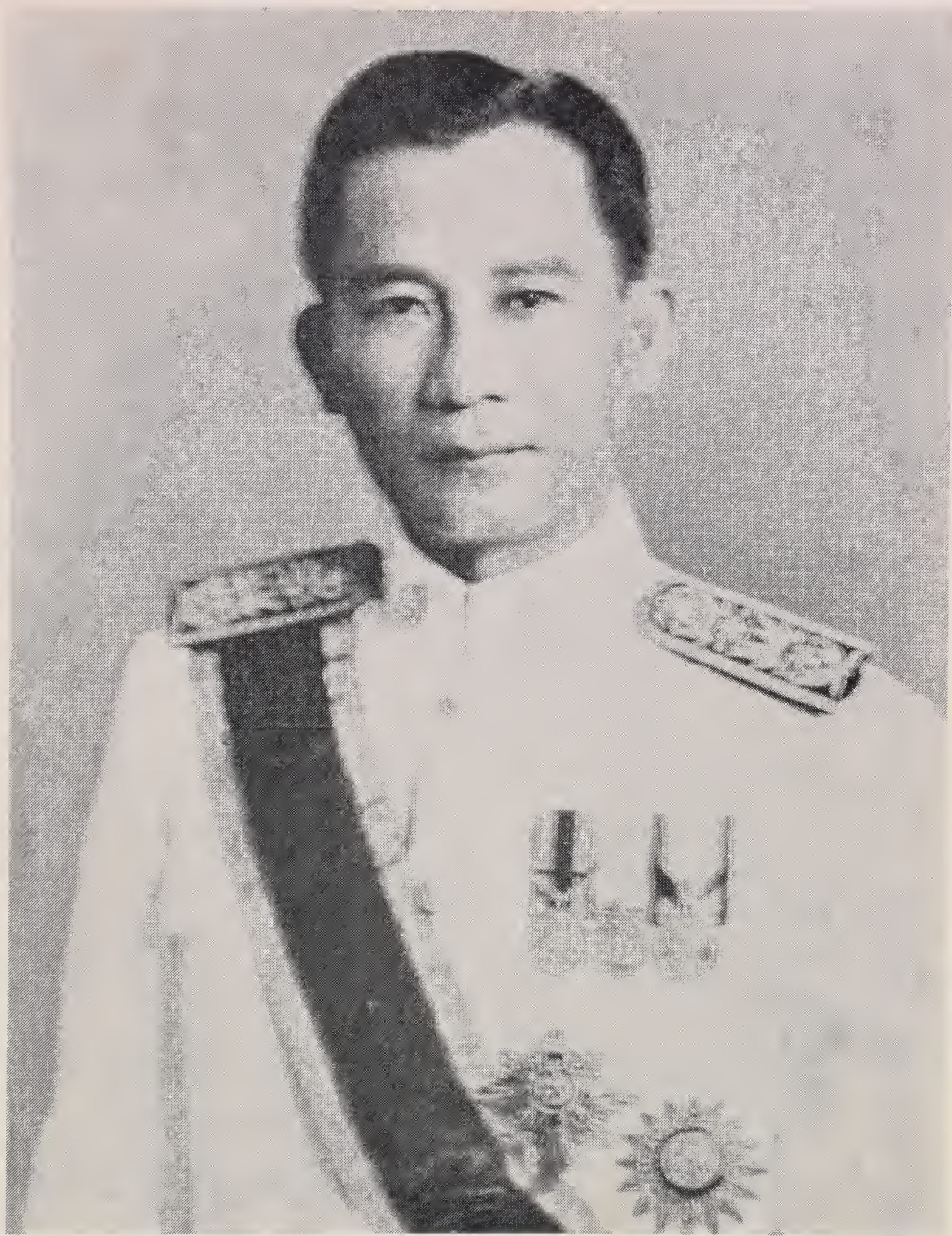
เนื่องจากข้าพเจ้าได้เขียนหนังสือศาสนาประยุกต์และวิธีทำให้จิตว่างขึ้น เพื่อประโยชน์แก่บรรดาครูและผู้มีหน้าที่บรรยาย ปรากฏว่าได้รับความสนใจพอควรจากผู้อ่าน จึงมีผู้ที่สนใจขอให้เขียนบรรยายธรรมอื่น ๆ ขึ้นอีก เพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจ ใช้เป็นแนวทางไปศึกษาธรรมให้เข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้น ข้าพเจ้าจึงได้เขียนเรื่อง**วิถีชีวิต**นี้ขึ้น เพื่อให้เข้าใจการเป็นมาของชีวิตแต่ละชีวิตว่า มีการเป็นมาอย่างไร ผู้ที่เข้าใจจะได้ไม่หลงชีวิตตน มีสติเริ่มบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์แก่ตนเองและสังคมต่อไปตามแนวทางที่พุทธองค์ได้ปฏิบัติแล้วเป็นตัวอย่าง หวังว่าหนังสือนี้คงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านพอสมควร

การที่เขียนเป็นข้อความสั้น ๆ ก็เพราะมีความประสงค์เพียงเป็นแนวทางให้ผู้อ่านไปศึกษาเพิ่มเติมเท่านั้น ผู้ใดมีปัญญาเห็นธรรม ย่อมจะไปค้นคว้าให้เข้าใจยิ่งขึ้นด้วยตนเอง ดังที่ขงจื๊อกล่าวว่า เมื่ออธิบายมุมหนึ่งของโต๊ะสี่เหลี่ยมว่าเป็นมุมฉาก ผู้ฟังที่มีปัญญา ก็ไม่จำเป็นต้องให้อธิบายอีกสามมุมให้เสียเวลาว่าเป็นมุมฉากด้วย การเข้าใจธรรมจึงอยู่ที่ผู้ฟังมีศรัทธา มิฉะนั้นจะกลายเป็นผู้ฟังตลอดชีวิต ไม่มีโอกาสจะเป็นผู้บรรยายบ้าง ผู้เขียนก็หวังเพียงเพื่อเป็นแนวทางให้เกิดปัญญาเห็นธรรมแก่ท่านผู้อ่านเท่านั้นเช่นกัน ส่วนภาพหน้าปกนั้นเห็นว่า ภาพหัวเรื่องกฎแห่งกรรมของ คุณ ท. เลียงพิบูลย์ มีความหมายตรงกับเรื่องนี้ จึงขออนุญาตนำมาลง ขอขอบคุณ คุณ ท. เลียงพิบูลย์ ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

[illegible]

[illegible]

[illegible]

พันเอก จิตต์ ธนะโชติ ม.ว.ม.

ชาตะ ๕ ตุลาคม ๒๔๖๓

มตะ ๗ มิถุนายน ๒๕๑๕

ประวัติย่อ

พันเอกจิตต์ ธนะโชติ เกิดเมื่อวันที่ ๕ ตุลาคม ๒๔๖๓ ที่ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก เป็นบุตรนายทองดี นางทองสุข ธนะโชติ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันดังนี้

๑. พันเอกจิตต์ ธนะโชติ

๒. นายสมใจ ธนะโชติ

๓. พ.ท. คณิต ธนะโชติ

๔. นางอารียา พึ่งอุดม

พันเอกจิตต์ ธนะโชติ ได้สมรสกับนางสาวบุบผา นิละกาญจน์ และมีบุตรรวม ๒ คน คือ

๑. นางบุษณี รักษ์ศรี

๒. นายเจตนา ธนะโชติ

ต่อมาได้ทำการสมรสกับนางสาวปริม สมานวรวงค์ มีธิดาด้วยกัน ๑ คน คือ

๑. ด.ญ. ประภาศิริ ธนะโชติ

การศึกษาและวุฒิ

เมื่อเยาว์วัยได้รับการศึกษาชั้นต้นจากโรงเรียนในจังหวัดพิษณุโลก และเมื่อจบ ม. ๖ แล้ว ได้เข้าศึกษาต่อในจังหวัดพระนคร โดยได้ศึกษาในโรงเรียนต่าง ๆ ดังนี้

— โรงเรียนอำนวยศิลป์ ม. ๘

— โรงเรียนเทคนิคทหารบก (วท. บ. ทบ.)

— มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ธรรมศาสตร์บัณฑิต (ธ.บ.)

— โรงเรียนทหารขนส่ง กรมการขนส่งทหารบก

— U.S. Army, Transoprtation School, Fort Eustis, Virginia, U.S.A. (Certificate)

— U.S. Army, Command and General Staff College, Fort Leavenworth, Kansas, U.S.A. (Diploma)

— Royal Institute of Public Administration, London, England, (Certificate)

— ศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่น ๘

ยศและตำแหน่ง

๒๔ มี.ค. ๒๔๘๕	ว่าที่ร้อยตรี
๑ ก.ค. ๒๔๘๕	ร้อยตรี
๑๕ ก.ย. ๒๔๘๖	ร้อยโท
๑ ก.ย. ๒๔๘๗	ร้อยเอก
๑ ม.ค. ๒๔๙๓	พันตรี
๑ ม.ค. ๒๔๙๗	พันโท
๑ ม.ค. ๒๕๐๐	พันเอก
๙ ม.ค. ๒๕๐๖	พันเอก (พิเศษ)
๒๗ ม.ค. ๒๕๐๙	โอนมารับราชการเป็นข้าราชการการเมืองตำแหน่งประจำสำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี และรักษาราชการตำแหน่งรองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีอีกตำแหน่งหนึ่ง และดำรงตำแหน่งนี้อยู่จนกระทั่งถึงแก่กรรม

สำหรับตำแหน่งราชการในอดีต ปรากฏว่า ได้เคยดำรงตำแหน่งหน้าที่ราชการมาแล้วดังนี้

๑ พ.ค. ๒๔๘๒	เป็นนักเรียนเทคนิคทหารบก (๒๔๑)
๑๔ มี.ค. ๒๔๘๕	สำรองราชการ บก. ปตอ. พัน ๒
๒๗ ต.ค. ๒๔๘๖	ผบ. หมวด ปตอ. พัน ๒
๑๗ ต.ค. ๒๔๘๗	ทส. เจ้ากรม ปตอ.
๑ ม.ค. ๒๔๘๙	รอง ผบ. ปตอ. พัน ๑ ร้อย ๑
๒๒ มี.ค. ๒๔๙๐	รอง ผบ. ร้อย ปตอ. จร.ป.

๘ เม.ย. ๒๔๙๑	ผบ. ร้อย ปตอ. จร.ป.
๒๔ ก.พ. ๒๔๙๒	ประจำ พน.
๑๖ ก.พ. ๒๔๙๓	รอง ผบ. รร. นายสิบทหารยานพาหนะ
๒๔ พ.ย. ๒๔๙๕	รรก. ผบ. รร. นายสิบ ขส. ทบ.
๑๕ ต.ค. ๒๔๙๖	ผบ. พัน ขส. ที่ ๒
๔ มี.ค. ๒๔๙๘	ผบ. พัน ขส. ที่ ๑ และ รรก. ผบ. พัน ขส. ที่ ๒
๑๐ พ.ค. ๒๕๐๑	ผบ. พัน ขส. ทบ.
๒๙ ก.ค. ๒๕๐๒	ประจำ ยศ ทบ. หก. รร.ขส. ขส.ทบ.
๒๑ ส.ค. ๒๕๐๕	ประจำ กพ. ทบ.
๒๑ ส.ค. ๒๕๐๕	มารับราชการเป็นข้าราชการการเมือง ตำแหน่งรองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี อีกตำแหน่งหนึ่ง
๙ พ.ค. ๒๕๐๖	สำรองราชการ บก. ทหารสูงสุด
๒๗ ม.ค. ๒๕๐๙	ประจำสำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี และรักษาการในตำแหน่งรองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี อีกตำแหน่งหนึ่ง
๑ มี.ค. ๒๕๐๙	โอนจากกระทรวงกลาโหม มาเป็นข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นพิเศษ สังกัดสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี ตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องแต่งตั้งข้าราชการพลเรือน ลงวันที่ ๕ เมษายน ๒๕๐๙
๑ ต.ค. ๒๕๑๐	ประจำสำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี และรักษาการตำแหน่งรองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี อีกตำแหน่งหนึ่ง

๑๕ มี.ค. ๒๕๑๓ พ้นจากตำแหน่ง ประจำสำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี ตามคำสั่ง สร. ที่ ๓๙/๒๕๑๓ เรื่องข้าราชการการ-เมือง ออกจากตำแหน่ง และดำรงตำแหน่งรอง-ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี จนกระทั่งถึงแก่กรรม

อัตราเงินเดือน

พันเอกจิตต์ ธนะโชติ ได้รับความดีความชอบเกี่ยวกับอัตราเงินเดือน ดังนี้

๑๔ มี.ค. ๒๔๘๕	ได้รับอัตราเงินเดือน	ขั้น ๒๖	(๘๐ บาท)
๑ ก.ค. ๒๔๘๖	,, ,,	ขั้น ๒๙	(๑๑๐ บาท)
๑ ก.ค. ๒๔๘๗	,, ,,	ขั้น ๓๒	(๑๔๐ บาท)
๑ เม.ย. ๒๔๘๘	,, ,,	ขั้น ๓๓	(๑๕๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๔๘๙	,, ,,	ขั้น ๓๔	(๑๖๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๔๙๐	,, ,,	ขั้น ๓๕	(๑๗๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๔๙๑	,, ,,	ขั้น ๓๖	(๑๘๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๔๙๒	,, ,,	ขั้น ๔๐	(๒๐๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๔๙๓	,, ,,	ขั้น ๔๒	(๒๔๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๔๙๔	,, ,,	ขั้น ๔๓	(๒๖๐ บาท)
	พสร. เดือนละ		๖๐ บาท
๑ ม.ค. ๒๔๙๕	ได้รับอัตราเงินเดือน	ขั้น ๔๔	(๒๘๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๔๙๖	,, ,,	ขั้น ๔๕	(๓๐๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๔๙๗	,, ,,	ขั้น ๑๘	(๓๒๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๔๙๘	,, ,,	ขั้น ๑๙	(๓๕๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๔๙๙	,, ,,	ขั้น ๒๑	(๔๕๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๕๐๐	,, ,,	ขั้น ๒๒	(๕๐๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๕๐๑	,, ,,	ขั้น ๒๓	(๕๕๐ บาท)
๑ ม.ค. ๒๕๐๒	,, ,,	ขั้น ๒๔	(๖๐๐ บาท)

๑ ม.ค. ๒๕๐๓	ปรับ พสร. เป็นเงินเดือน เดือนละ ๔๓๕ บาท ตั้งแต่ ๑ ม.ค. ๒๕๐๓ ขั้น ๒๕ (๔,๓๐๐ บาท)
๑ ต.ค. ๒๕๐๕	ได้รับอัตราเงินเดือน ขั้น ๒๖ (๔,๖๐๐ บาท)
๑ ต.ค. ๒๕๐๖	,, ,, ขั้น ๒๘ (๕,๒๐๐ บาท)
๒๓ ส.ค. ๒๕๐๕	ได้มาดำรงตำแหน่งรองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี
๑ ต.ค. ๒๕๑๐	ดำรงตำแหน่งประจำสำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี ได้รับเงินเดือน ๘,๒๐๐ บาท กับ พสร. ๔๓๕ บาท
๑ ต.ค. ๒๕๑๒	ดำรงตำแหน่งรองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี ได้รับเงินเดือน ๘,๒๐๐ บาท กับ พสร. ๔๓๕ บาท และคงได้รับเงินเดือน ๘,๒๐๐ บาท จนกระทั่งถึงแก่กรรม

ราชการพิเศษ

๕ พ.ย. ๒๔๘๕ — ๙ ต.ค. ๒๔๘๗	ปฏิบัติราชการสนาม ในกรณีฉุกเฉิน คราวสงครามมหาเอเซียบูรพา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔
๓๐ มิ.ย. ๒๔๙๔ — ๖ ก.ย. ๒๔๙๔	ปฏิบัติราชการ ในกรณีปราบปรามจลาจล เมื่อ ๒๙ มิ.ย. ๒๔๕๔
๒ ต.ค. ๒๔๙๘	เป็นตุลาการศาลทหารกรุงเทพ ฯ
๑๔ ก.ย. ๒๕๐๐ — ๒๐ ต.ค. ๒๕๐๑	เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่๒
๓ ก.ย. ๒๕๐๒ — ๒๐ มิ.ย. ๒๕๑๑	เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ และเป็นกรรมการตรวจรายงานการประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญ
ก.พ. ๒๕๐๒ — ๑๑ มี.ค. ๒๕๑๑	เป็นกรรมการที่ปรึกษากฎหมายของนายกรัฐมนตรี
๑ ก.ย. ๒๕๑๐	เป็นกรรมการร่างกฎหมาย คณะกรรมการกฤษฎีกา

๔ ก.ค. ๒๕๑๑	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นสมาชิกวุฒิสภา
๔ ก.ค. ๒๕๑๔	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าเป็นสมาชิกวุฒิสภา
๑ ก.ย. ๒๕๑๔	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นกรรมการร่างกฎหมาย สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

นอกจากนี้ พันเอกจิตต์ ธนะโชติ ยังได้รับมอบหมายจากผู้บังคับบัญชา ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรี ให้ปฏิบัติงานที่เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติที่สำคัญ ๆ อีกหลายเรื่อง เช่น เป็นกรรมการวิสามัญ สำนักงาน ก.พ. (เกี่ยวกับอัตราตำแหน่ง) เป็นประธานกรรมการสำรวจภาวะความเป็นอยู่ของประชาชนในจังหวัดภาคใต้ (เกี่ยวกับข้าวสารราคาแพงและยางพาราราคาตกต่ำ) ประธานกรรมการเกี่ยวกับพิจารณาสิทธิ์ในที่ดินของราษฎรตำบลเสม็ด จังหวัดชลบุรี รวมทั้งเป็นกรรมการในองค์การต่าง ๆ อีกหลายแห่ง

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

พันเอกจิตต์ ธนะโชติ ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นเกียรติประวัติ ดังนี้

๔ ธ.ค. ๒๔๙๑	จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๕ ธ.ค. ๒๔๙๕	จัตุรถาภรณ์ ช้างเผือก (จ.ช.)
๑๘ พ.ย. ๒๔๙๖	ตริตาภรณ์ มงกุฎไทย
๕ ธ.ค. ๒๔๙๕	เหรียญจักรพรรดิมาลา
๕ ธ.ค. ๒๕๐๔	ตริตาภรณ์ ช้างเผือก (ต.ช.)
๕ ธ.ค. ๒๕๐๕	ทวิติยาภรณ์ ช้างเผือก (ท.ช.)
๕ ธ.ค. ๒๕๐๖	ประถมาภรณ์ มงกุฎไทย (ป.ม.)
๑ ต.ค. ๒๕๐๘	ประถมาภรณ์ ช้างเผือก (ป.ช.)
๒๒ ต.ค. ๒๕๐๘	เหรียญชัยสมรภูมิ (กรณีสงครามมหาเอเซียบูรพา)
๕ ธ.ค. ๒๕๑๑	มหาวชิรมงกุฎ (ม.ว.ม.)

นิสัย

พันเอกจิตต์ เป็นคนที่มีความเป็นอยู่ง่าย ๆ โอบอ้อมอารี ห่วงใยต่อผู้น้อยตลอดเวลา เป็นคนสุขุม เปิดเผย มีความซื่อสัตย์สุจริต ตรงไปตรงมา จนบางครั้งก็เป็นภัยแก่ตนเอง รักความยุติธรรม มีความอดทน รักงาน แม้ในขณะที่ป่วยไข้อยู่ก็มิได้ทอดทิ้งยังคงปฏิบัติหน้าที่ราชการ เอาใจใส่แนะนำและติดตามจนวาระสุดท้ายของชีวิต เป็นผู้มีความว่องไว ตัดสินใจเด็ดขาดแน่นอน เคารพในเหตุผล แยกเรื่องงานและส่วนตัวจากกันโดยเด็ดขาด เมื่อผู้ใดมีทุกข์ร้อนก็ช่วยเหลือไม่ทอดทิ้ง ให้ความเป็นธรรมเสมอ เป็นผู้ที่มีความรื่นเริงอยู่เสมอ มีความจริงใจกับเพื่อนฝูง อย่างสม่ำเสมอ ไม่เคยได้ยินว่าจะนินทาว่าร้ายแก่ผู้ใด พร้อมที่จะอภัยผิดให้กับทุกคนที่รู้ตัวว่าผิดอยู่เสมอ เป็นผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็ง ยอมรับข้อเป็นจริง แม้รู้ตัวว่าเป็นมะเร็งก็กลับเป็นผู้ปลอบใจลูกเมียให้เข้มแข็ง เป็นผู้มีกตัญญูกับผู้มีอุปการคุณอย่างสม่ำเสมอ เป็นห่วงใยลูกหลาน คอยแนะแนวทาง ได้ปฏิบัติตนให้ถูกต้อง เป็นหลักของญาติพี่น้อง และครอบครัว

อวสานของชีวิต

พันเอกจิตต์ เป็นคนแข็งแรง ไม่เคยป่วยไข้มาก่อน เมื่อวันที่ ๒๘ ธ.ค. ๑๑ ได้ไปเอ็กซเรย์ โดยเพื่อนชวนไปประกันชีวิต จึงทราบว่าเป็นก้อนเนื้อที่ปอดด้านขวา ได้เข้า ร.พ. ศิริราช เพื่อตรวจให้ละเอียด เมื่อ ๒ มกราคม ๒๕๑๒ ผลปรากฏว่า เป็นมะเร็งที่ปอดข้างขวา แพทย์จึงทำการผ่าตัด เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๑๒ ผลเป็นที่พอใจของแพทย์ และกลับบ้านได้ เมื่อ ๒๘ มกราคม ๒๕๑๒ ได้กลับไปทำงานตามปกติ ร่างกายแข็งแรง น้ำหนักตัวเพิ่มขึ้น ได้ตรวจสอบและเอ็กซเรย์อยู่เสมอทุกเดือน ภายหลังจากผ่าตัดแล้วประมาณ ๒๐ เดือน ปรากฏว่า มีก้อนเนื้อขึ้นมาใหม่อีก คราวนี้ใกล้ขั้วปอดข้างขวาขึ้นอีก จึงตัดสินใจไม่ทำการผ่าตัด เพราะคิดว่าตัดแล้วก็คงไปขึ้นใหม่อีก ขอรักษาทางยา โดยเป็นคนไข้ของคุณหมอธีระ สืบศิลา ใช้ยาจากญี่ปุ่นฉีด เมื่อฉีดครบชุดแล้วผมจะร่วงหมดทุกครั้งไป แต่อาการโตของก้อนเนื้อได้ยุบลงบ้าง ยานี้ต้องฉีดทุก ๕ เดือน ต่อหนึ่งชุด ได้ฉีดมา ๓ ชุด ครั้งสุดท้าย เมื่อต้นเดือนตุลาคม ๒๕๑๔ พอ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๑๔ เกิดมีอาการแพ้ยา และมีนิวมอเนียแทรก คุณหมอธีระ ได้ช่วยเหลือไว้ได้ เพราะอาการหนักมาก ขนาดไม่รู้ตัว ไม่ยอมไปอยู่โรงพยาบาล อาการค่อย ๆ ดีขึ้น จน

กระทั่งกลับไปทำงานได้ แต่ในครั้งนี้ร่างกายไม่สู้แข็งแรง บางครั้งก็ทำครึ่งวันบ้าง หรือเอางานไปเซ็นที่บ้านบ้าง แต่ส่วนมากจะไม่ยอมหยุด บอกว่าเป็นห่วงงาน และได้ไปงานพบปะกับเพื่อนฝูงอยู่เสมอ หมอได้แนะนำให้หยุดพักผ่อนนาน ๆ ก็ไม่ยอมบอกว่าพอไปได้ก็ต้องไป ต่อมาเมื่อ ๒๘ เมษายน ได้ไปเอ็กซเรย์เป็นประจำทุกเดือน ผลปรากฏว่าหลอดลมอักเสบ จึงขอร้องให้ไปอยู่ ร.พ. จึงเข้าโรงพยาบาลอีกครั้ง เมื่อ ๒ พฤษภาคม ๒๕๑๕ หมอได้ช่วยเหลือจนอาการไอเป็นเลือด และเหนื่อยค่อยทุเลาลง จนกระทั่งมาฉีดยาญี่ปุ่นอีกครั้ง ร่างกายอ่อนแออยู่แล้วจึงทำให้นิวมอเนียแทรกอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้อาการเป็นที่น่าวิตกของแพทย์อย่างยิ่ง ถึงขนาดได้กระซิบบอกว่า อาการป่วยของ รองจิตต์ ครั้งนี้เปอร์เซ็นต์หายขึ้นน้อยมาก ขอได้เตรียมทำใจไว้รับกับเหตุการณ์ต่อไป ฟังแล้วต้องแอบมาร้องไห้อยู่คนเดียว อาการที่ปรากฏต่อมา คือหายใจเหนื่อย ทราบว่าเพื่อนฝูงไปเยี่ยมจะดีใจ ถอดอ๊อกซิเย่นออกคุยด้วย นอกจากจะเพลียและหลับอยู่เท่านั้นที่จะไม่พูดและคุยกับผู้ไปเยี่ยมเยียน มีความหวังอยู่เสมอว่าจะต้องหายกลับบ้านและไปทำงานได้ จึงได้เชิญเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบงานอยู่มารับงาน และถามถึงผลงานอยู่ตลอดเวลา ทั้ง ๆ ที่มีอาการไอและหอบมากขึ้น มีสติดีตลอดเวลาแม้ว่าจะเพลียอย่างมาก จนกระทั่งแพทย์ต้องขอร้องให้หยุดรับงานและหยุดคุยเรื่องงาน ขอให้นอนพักมาก ๆ ได้พยายามทำสมาธิจิตโดยระลึกถึงพระคุณท่านเจ้าคุณนรรัตน์อยู่ตลอดเวลา เมื่อมีอาการปวดหรือเหนื่อยมาก ๆ จะขอร้องให้หยิบรูปพระคุณท่านไปดูใกล้ ๆ ตอนระยะหลังนี้อาหารรับประทานไม่ได้แพทย์ต้องช่วยให้โลหิตและอาหารทางเส้นโลหิตอยู่เสมอ แต่ร่างกายก็ไม่สามารถจะต้านทานกับความรุนแรงของโรคได้ ทั้ง ๆ ที่หมอได้พยายามทุกวิถีทางที่จะช่วย และที่สุดก็ถึงแก่กรรมลง เมื่อเวลา ๕.๓๕ น. ของวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๑๕ โดยอาการสงบ ณ ตึก ๗๒ โรงพยาบาลศิริราช

วิถีชีวิต

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ? ชาวพุทธทุกคนตอบได้ทันทีว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ ๔ และรู้ต่อไปด้วยว่าอริยสัจ ๔ ประกอบด้วย ทุกข์–สมุทัย–นิโรธ–มรรค ส่วนความหมายของอริยสัจ ๔ นั้น ชาวพุทธมีความเข้าใจและนำไปใช้ในทางธรรม–ทางโลกต่าง ๆ กันไป จุดหมายก็เพื่อดับทุกข์หรือแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น สุดแต่ความประสงค์ของผู้ที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของตน อุปมาเหมือนสูตรคูณ อันเป็นแม่บทของวิชาคำนวณ คนที่เรียนรู้แล้ว ย่อมนำไปใช้แก้ปัญหาที่เกี่ยวเนื่องกันได้ตามปรารถนา

ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า ความหมายของอริยสัจ ๔ **นั้น** ถ้าจะตีความหมายเพื่อชาวพุทธสามัญให้เข้าใจว่าคือ**การแยกจิต (วิญญาณ) ออกจากกาย โดยผู้ปฏิบัติยังมีชีวิตอยู่** ก็อาจเป็นประโยชน์ให้ชาวพุทธเลือกวิถีชีวิตของตนได้ดียิ่งขึ้น

คนส่วนใหญ่เข้าใจกันว่า จิตย่อมออกจากร่างเมื่อตาย แต่พุทธองค์สามารถค้นพบวิธีแยกจิตออกจากกายได้ โดยผู้ปฏิบัติยังมีชีวิตอยู่ตามหลักเกณฑ์ของอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ยิ่งในปัญญาของพุทธองค์ที่ทรงค้นพบสิ่งที่คนธรรมดามองไม่เห็น สามารถพิสูจน์ให้ผู้อื่นเห็นและปฏิบัติตามจนสำเร็จไปมากมาย โกณฑัญญะเป็นรายแรกที่เข้าใจและปฏิบัติสำเร็จด้วยอัญญา (รู้อย่างอุเบกขา) จึงได้นามว่า อัญญาโกณฑัญญะ แล้วผู้อื่นก็สำเร็จต่อเนื่องกันมาไม่ขาดสาย เพราะเหตุฉะนี้ พุทธศาสนาจึงชนะศาสนาอื่น ๆ ในโลก

ปัญหาจึงมีว่า เหตุใดจึงว่าอริยสัจ ๔ เป็นเรื่องการแยกจิตออกจากกาย มีอะไรเป็นหลักฐาน ข้าพเจ้าขอเชิญชวนชาวพุทธได้มาร่วมกันพิจารณาความเห็นของข้าพเจ้าด้วย จะเป็นพระคุณยิ่ง ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า **เริ่มแรกนั้น**ศาสนาพุทธแท้ ๆ **ก็มีเพียงอริยสัจ ๔ เท่านั้นเป็นตัวบท** ส่วนธรรมอื่น ๆ นั้นเกิดขึ้นภายหลัง เพื่ออบรมจิตของผู้ศรัทธาให้มั่นคงตามระดับปัญญาของแต่ละคน เช่นเดียวกับตัวบทในประมวลกฎหมาย ย่อมมีอยู่เพียงเท่าที่บัญญัติไว้ ส่วนคำพิพากษาฎีกาหรือคำอธิบายซึ่งมีมากมาย เป็นเพียงตัวอย่างให้ผู้ใคร่จะศึกษาได้เข้าใจในตัวบทเท่านั้น ถ้าผู้ใดมีปัญญาจะศึกษาโดยตีความเอาจากตัวบทก็ย่อมจะเข้าใจได้ เช่นเดียวกับผู้อ่านคำอธิบาย และคำพิพากษาฎีกาฉันใดก็ฉันนั้น เหตุฉะนี้**เว่ยหล่าง**ซึ่งอ่านหนังสือไม่ออกจึงสามารถ

บรรลุธรรมได้ดีกว่า ผู้ที่มัวอ่านท่องคำบรรยายทั้งหลาย นี่คือหลักฐาน ส่วนที่มากมายกว่านี้ก็คือ อรหันต์ต่าง ๆ สมัยพุทธองค์สำเร็จใหม่ ๆ นั่นเองเป็นหลักฐานในความเห็นดังกล่าวนี้

เมื่อพิจารณาโดยทำนองนี้จะเห็นว่า อริยสัจ ๔ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ทุกข์กับสมุทัยส่วนหนึ่ง นิโรธกับมรรคส่วนหนึ่ง

เมื่อเราเข้าใจความหมายของอริยสัจ ๔ ว่าเป็นเรื่องกายกับจิตแล้วเราจะเห็นว่า **ทุกข์กับสมุทัย** คือ **ส่วนของกาย—เป็นฝ่ายรูปธรรม นิโรธกับมรรค** คือ **ส่วนของจิต—เป็นฝ่ายนามธรรม**

ผลของการแยกเช่นนี้จะเห็นว่า ในทางฝ่ายรูปธรรม ทุกข์ คือ **ผลของจิตที่ยึดมั่นในทางรูปธรรม** ทำให้จิตติดตามรูปมาเวียนเกิดอยู่ไม่สิ้นสุด แม้จะมีสุขอย่างไรก็ย่อมจะมีทุกข์เข้ามาเจือปนจนได้ เพราะขึ้นชื่อว่ารูปธรรมย่อมมีเกิด มีตาย ไม่มีรูปธรรมใดที่คงทนอยู่ได้และไม่มีผู้ใดยึดถือหรือบังคับเอาได้ หลักของพุทธศาสนามีอยู่ว่า **ฝ่ายรูปธรรมเป็นอนิจจัง** ไม่เที่ยง, **ทุกขัง**—มีผลเป็นทุกข์, **อนัตตา**—ไม่มีตัวตนจะยึดถือเอาได้ **จิตที่เข้าสู่รูปธรรมจึงมีผลเป็นทุกข์ทั้งสิ้น เพราะเป็นจิตไม่บริสุทธิ์** เป็นการตัดปัญหาที่ว่าจิตที่อยู่ในรูปธรรมเป็นจิตบริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง

สมุทัย คือ **ทางดำเนินของจิตที่ยึดมั่นในรูปธรรม** เมื่อจิตฝักใฝ่ในรูปธรรม ย่อมมีการเกิด แล้วตัณหาและกิเลสย่อมติดตามมา มีผลให้เกิดทุกข์ เหตุที่จิตยึดมั่นในรูปธรรมก็เพราะ**หลงในเหยื่อล่อ** คือ **ตัณหา**ทั้ง ๓ มี กามตัณหา ได้แก่ รูป—รส—กลิ่น—เสียง—สัมผัส; ภวตัณหา ได้แก่ ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่; วิภวตัณหา ได้แก่ ความอาลัยในสิ่งที่เคยเป็นเคยมี ในที่สุดจิตและกายที่ฝักใฝ่ในรูปธรรมก็ถูกประทุษร้ายด้วยเครื่องทรมานทั้ง ๓ คือ กิเลส เมื่อเปรียบตัณหาคือเหยื่อ **กิเลสโลภะ** ก็คือ **เบ็ด**ที่เกาะเกี่ยวให้ดิ้นทุรนทุราย **กิเลสโทสะ** ก็คือ **ฉมวก** หรือแหที่เป็นศาสตราวุธเข้าทำร้าย **กิเลสโมหะ** ก็คือ **ลอบ** หรือไซที่หลงเข้าไปอาศัยโดยสำคัญผิดเข้าใจว่าปลอดภัย

พุทธองค์มองเห็นภัยในรูปธรรมดังนี้ จึงสอนชาวพุทธที่มีจิตหลงในรูปธรรมพาให้มาเกิด แต่มีความปรารถนาจะหลุดพ้นจากรูปธรรม ให้ฝึกจิตละจากรูปธรรมด้วยวิธีต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าจิตจะบริสุทธิ์ได้ก็ต่อเมื่อเพียรขัดเกลากิเลสที่มีอยู่ให้หมดไปตามหลักธรรมดังนี้

ผู้มีจิตโลภะ ให้ฝึกละด้วย ทาน—คือหัดเสียสละละความตระหนี่ ตั้งแต่ทรัพย์ภายนอกไปจนถึงทรัพย์ภายใน—คือส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเพื่อมิให้จิตยึดมั่นในสิ่งต่าง ๆ **จนจิตแข็งกล้า**

ออกบรรพชา เป็นบรรพชิตเยี่ยงพุทธองค์ แสวงหาทางให้จิตว่างจากการยึดมั่นในรูปธรรมจะได้พ้นจากการเวียนเกิด ด้วยละจากการดิ้นรนแสวงหาอย่างไม่สิ้นสุดได้

ผู้มีจิตโทสะ ให้ละด้วย เมตตา เพื่อให้จิตสุภาพอ่อนโยนเย็นสงบไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ใด ๆ ง่าย คำว่าเมตตา ในที่นี้หมายถึง **เมตตาที่เป็นนามธรรม** อันเกิดจากการ**ข่มจิตให้เกิดเมตตา** แม้แต่ร่างนั้นจะเป็นศัตรูก็ตาม เช่น พุทธองค์มีเมตตาต่อเทวทัตต์ศัตรูของพุทธองค์เป็นต้น เมตตาอันนี้ เป็นเมตตาที่เป็นธรรมค้ำจุนโลก **ทำให้รูปธรรมทุกรูปไม่เป็นศัตรูต่อกันแม้แต่สัตว์ก็ตาม**ไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน มารดารักบุตร นกการักลูก หาใช่เมตตาไม่เพราะ**ความรัก**มีผลไปในทาง**รูปธรรม** ส่วนเมตตามีผลไปในทางนามธรรม คำว่า**รูปธรรมหมายถึง**เป้าหมายของจิตที่ไปยึดอยู่ใน**สิ่งที่มีรูปร่าง** เช่น ความรักย่อมหมายถึงรักอะไรในที่สุดก็รัก บุตร บุตร คือ รูปธรรม ความรักจึงจัดอยู่ในรูปธรรม—มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองเข้ามาพัวพันให้เกิดทุกข์ในที่สุด ส่วนคำว่า **นามธรรม—หมายถึง**เป้าหมายของจิตที่ไปยึดอยู่ใน**สิ่งที่ไม่มีรูปร่าง** เช่น เมตตา ความดี—ความชั่ว ฯลฯ ผู้ปรารถนาจะให้จิตเป็นสุข จึงควร**แปรความรักให้เป็นเมตตาเสีย** เช่น พุทธองค์และอรหันต์อื่น ๆ มีเมตตาต่อนางวิสาขา เป็นต้น ผู้มีจิตโทสะ จึงเสมือนผู้มีจิตเป็นแผลทรมานอย่างน่าสงสาร มีกิริยาอาการดุร้ายหยาบคายเสมอ เพราะจิตขุ่นมัว อุปมาเหมือนน้ำในแก้วที่มีละอองฟุ้งอยู่ตลอดเวลา

ผู้มีจิตโมหะ ให้ฝึกพิจารณาในสัจธรรม อาศัยปรากฏการณ์ของธรรมชาติที่แท้จริงมาเป็นหลักพิจารณาว่า **สิ่งทั้งหลายย่อมเกิดจากเหตุทั้งสิ้น** เพื่อมิให้เกิดอุปาทานสงสัยในสิ่งต่าง ๆ ทำให้หลง—งมงาย

จิตของมนุษย์ที่ยึดมั่นในรูปธรรม ย่อมหมุนเวียนทั้งปัจจุบันและอนาคต เพราะจิตขาดการอบรมให้เกิดปัญญาในสัจธรรม **ในปัจจุบัน** วันนี้รัก—พรุ่งนี้ชัง—มะรืนนี้ก็หวังใหม่ เช่น คนรัก—เพลง—อาหาร ฯลฯ ครั้งแรกก็รัก-ชอบ ต่อไปก็ชัง—เบื่อหน่าย มุ่งหวังหาใหม่เรื่อยไป จะเห็นได้จากเสียงเพลงต่าง ๆ เป็นตัวอย่างเป็นต้น **อนาคต**ชาตินี้อยากเป็นอย่างนี้ ชาติหน้า อยากเป็นอย่างนั้น ฯลฯ **จิตเกิด ๆ ดับ ๆ อยู่ทุกขณะ** เรียกว่า วัฏฏโกโลโก หมายความว่า จิตที่ยึดมั่นในทางรูปธรรม ย่อม**หมุนเวียนไปตามโลก คือ กิเลสทั้ง** ๓ มี โลภะ—โทสะ—โมหะ การที่ทรงบัญญัติเอาโลภะขึ้นต้นเช่นนี้ พิจารณาแล้วจะเห็นว่า จิตของผู้ใดมีโลภะเป็นตัวการแล้ว สิ่งอื่น ๆ จะติดตามมาเองโดยไม่รู้ตัว เช่นเมื่อมีโลภะ—อยากได้ เมื่อไม่ได้สมหวังย่อมมีความโกรธหรือ เมื่อสมหวังแล้วต่อมาเสียไป ก็มีความโกรธอีกเช่นกัน

ถ้าจิตพอใจในสิ่งนั้น ย่อมลุ่มหลงในสิ่งนั้น จึงสรุปได้ว่า เพราะโลภะเป็นเหตุ โทสะจึงติดตามมา ส่วนโมหะนั้น เป็นกองหนุน ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นขบวนการพาให้จิตหมุนเวียนเรื่อย ๆ ไป จากรูปธรรมอย่างหนึ่ง ไปสู่รูปธรรมอีกอย่างหนึ่ง ดังนี้

๑) โลภะ ประกอบด้วย (เหยื่อ)

(๑) กามตัณหา—ความอยากได้นั่นนี่

(๒) ภวตัณหา – ความอยากเป็นนั่นนี่

(๓) วิภวตัณหา—ความเสียดายนั่นนี่

๒) โทสะ—ความโกรธ เมื่อไม่สบอารมณ์ (พุ้งซ่าน)

๓) โมหะ—ความหลง ที่คอยกระซิบให้จิตกำเริบ (งมงาย) เมื่อพอใจ หรือไม่พอใจ

ถ้าจิตของผู้ใดไม่รู้เท่าทันต่อกิเลสทั้ง ๓ นี้ จิตของผู้นั้น ก็จะตกเป็นทาสของกิเลสในที่สุดก็เดือดร้อนทั้งจิตและกาย สติเท่านั้นจะเป็นเครื่องยับยั้งไว้ได้ ผู้มีอำนาจที่เสียหาย ก็เพราะขาดสติ **โลกในที่นี้หมายถึงรูปธรรม** มิใช่หมุนเวียนไปตามโลกที่เราอยู่อาศัย เพราะโลกที่เราอยู่อาศัย พึ่งพูดกันว่าหมุนเวียนเมื่อโคลัมบัสพบอเมริกาเมื่อ ๒๐๐ กว่าปีมานี้เอง พุทธองค์กล่าวถึงโลกธรรม ๘ มาก่อนโคลัมบัส คำว่า**จิตเกิด ๆ ดับ ๆ ก็มีความหมายเพียงจิตที่จดจ่อในรูปธรรมเท่านั้น** จิตที่จดจ่อใน**นามธรรม หาได้เกิด ๆ ดับ ๆ ไม่** เพราะจิตที่จดจ่อใน**นามธรรมไม่มีรูปร่างใดจะให้รักหรือชัง**

พุทธองค์ทรงแสดงให้ชาวพุทธเบื่อหน่ายในรูปธรรม โดยให้ความหมายของคำว่าบุคคลไว้ว่าหมายถึง "ผู้กลืนของเน่าเปื่อย" ร่างของบุคคลที่มีชีวิตจึงอุปมาเหมือนถังขยะเคลื่อนที่ ตายแล้วก็เน่าเปื่อยไปสู่ธรรมชาติเดิม คือ ดิน—น้ำ—ลม – ไฟ ไม่มีอะไรคงทนเหลืออยู่ได้ พุทธองค์ทรงรังเกียจร่าง จึงพยายามหาทางพ้นจากร่างไป เพราะร่างมิใช่ของพุทธองค์ มีเกิด –มีดับอยู่เป็นนิจ ผู้ใดยึดมั่นในรูปธรรม จิตจะต้องเวียนมาเกิดในรูปต่าง ๆ อยู่เรื่อยไป จะดี—ชั่ว ก็สุดแต่กรรมดี – กรรมชั่วที่ทำไว้ทั้งในอดีตและปัจจุบัน อาจตกอันดับไปเกิดในร่างสัตว์ก็ได้ ตามหลักพุทธศาสนา บุญ (ปัญญา) ของคนหรือ บาป (กรรมชั่ว) มีผลตามจิตเป็นอนุสัยกิเลสให้ได้รับผลสนองทั้งชาตินี้และชาติหน้า พุทธองค์สะสมบุญ (ปัญญา) มาถึง ๑๐ ชาติ เมื่อเกิดครั้งสุดท้ายจึงมีปัญญาเหนือคนทั้งโลกตั้งแต่สมองเริ่มทำงาน ในที่สุดจึงสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าสามารถแยกจิตออกจากกายได้ ทั้ง ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่ ส่วนจิตของผู้อื่นนั้น เป็นไปตามกรรม **มนุษย์**

จึงแตกต่างกันทางปัญญาตั้งแต่เกิด โดยไม่มีใครจะช่วยเหลือให้ปัญญาเท่ากันได้ คงช่วยได้แต่ให้มีความรู้เท่ากันเท่านั้น

เมื่อคนเกิดมาก สัตว์ก็น้อยลง เมื่อคนตายมากสัตว์ก็เพิ่มขึ้น หมุนเวียนกันไป **จิตที่หลุดพ้นเท่านั้นที่ไม่มาเกิดด้วย** กล่าวกันว่า พระเจ้าพิมพิสารไปเกิดเป็นท้าวเวสสุวรรณ พระเจ้าอชาติศัตรูไปเกิดเป็นงูเหลือม เป็นต้น ชาร์ล ดาร์วิน ศาสดาจารย์ทางตะวันตกกล่าวว่าคนวิวัฒนาการมาจากลิง โดยพิจารณา**จากรูปธรรม** (ร่างกาย) แต่ชาวพุทธเชื่อว่าวิญญาณคนและสัตว์ย่อมหมุนเวียนกันดังตัวอย่างที่กล่าวนี้ โดยพิจารณา**จากนามธรรม** (จิตหรือวิญญาณเข้าสู่ร่าง) สุดแต่ท่านจะเชื่อฝ่ายใด

แม้ร่างจะมีโทษประการใดก็ตาม แต่ร่างก็ยังมีประโยชน์แก่จิต โดย**เป็นที่อาศัยให้จิต**ซึ่งจากร่างหนึ่งมาสู่อีกร่างหนึ่ง**ได้ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมต่อ ๆ ไป** จนกว่าจะหลุดพ้นจากการยึดมั่นในรูปธรรม จึงพอจะยุติได้ว่า

๑. **มนุษย์เกิดมาเพื่อศึกษาหาความรู้**อย่างหนึ่ง

๒. เมื่อมีความรู้แล้ว จะได้**อาศัยความรู้ให้เกิดปัญญา**อย่างหนึ่ง

๓. เมื่อมีปัญญาแล้ว จะได้ **ใช้ปัญญาประกอบการให้เกิดประโยชน์แก่ตนและสังคมในทางที่ชอบ**อย่างหนึ่ง

ฉะนั้นผู้เป็นแพทย์จึงไม่ควรใช้ยาปลอมรักษาคนป่วยเพราะหวังรายได้ถ่ายเดียว เป็นนัก-เขียน ไม่ควรเขียนเรื่องลามก เป็นครูไม่ควรทอดทิ้งศิษย์ ฯลฯ การกระทำเหล่านี้ล้วนแต่ทำลายสังคม **ทำให้จิตของสังคมต่ำลง** เพียงเพื่อหารายได้ส่วนตัวเท่านั้น ในที่สุด จะเป็นภัยแก่ตนเองและสังคม มีตัวอย่างปรากฏทุกยุคทุกสมัย เพราะลืมคิดถึงความจริง ๓ ประการนี้

เมื่อสังคมละทิ้งธรรม จะเห็นได้ชัดยิ่งขึ้นในสังคมที่เจริญทางวัตถุ ทางอุตสาหกรรมแข่งกันสร้าง–แข่งกันค้า–แข่งกันหาเงิน โทษของการหลงยึดมั่นในรูปธรรมจะแสดงออกในรูปคดีอาญาต่าง ๆ บ้างก็เกิดโจรกรรมทรัพย์ที่ยั่วยวนใจ บ้างก็เกิดจากกามารมณ์ที่สังคมปลุกปั่นขึ้น ทั้งนี้เพราะ รูป–รส–กลิ่น–เสียง–สัมผัส ที่สังคมผลิตขึ้นมาล่อใจด้วยการโฆษณาทำให้ความอยาก (ตัณหาทั้ง ๓) กำเริบขึ้นนั่นเอง **สังคมที่นิยมในวัตถุ จิตย่อมพิจารณาความปรารถนาของกายมากกว่าความปรารถนาของจิต** จิตจึงทำทุกอย่างเพื่อกายอย่างเดียว จิตถูกทอดทิ้ง **สังคมจึงมีสภาพจิตต่ำลงทั่วไป** เพราะจิตทราม สังเกตได้จากความเจริญทางวัตถุ

อุดสาหกรรมทางตะวันตกเป็นตัวอย่าง หลงในวัตถุกระทั่งวิญญาณก็คิดว่าเป็นวัตถุ หาวิธีกักวิญ-ญาณคนตายด้วยตู้กระจกก็มี ทั่วโลกพากันยกย่องวัตถุ (รูปธรรม) หาว่าผู้มีความคิดในทางศีลธรรมทางจิตเป็นคนหัวโบราณ ไม่รู้จักกอบโกยวัตถุไว้ โอ้อวดกันจึงไม่มีอะไรจะยับยั้งความปรารถนาของจิตที่มีต่อรูปธรรมได้ สังคมจึงเดือดร้อนนำไปสู่การใช้กำลังด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้ได้สิ่งนั้นสมปรารถนา ในทางตรงกันข้าม **ควรยกระดับสังคมให้สูงขึ้นทางจิต** ความปลอดภัยจึงจะเกิดขึ้นแก่สังคม คำว่าจิตสูง หมายถึง จิตฝักใฝ่ในนามธรรม คำว่าจิตต่ำ หมายถึง จิตฝักใฝ่รูปธรรม

พุทธองค์ปฏิบัติชีวิตตามหลัก ๓ ประการนี้ ทรงทุ่มเทชีวิตร่างกายเข้าค้นคว้าความลึกลับของจิตและกายจนพบ สามารถเรียกอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายได้ทุกชิ้นและรู้ด้วยว่า ส่วนไหนทำหน้าที่อย่างไร เช่น รู้จักขันธ์ ๕—อายตนะภายใน ๖—อายตนะภายนอก ๖—วิญญาณ ๖ เป็นต้น เพราะปัญญาของพุทธองค์เกิดจากภาวนามัยปัญญา คือ **ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติ** มิใช่เกิดจากตำราที่ท่องจำมา แล้ว**ทรงปฏิบัติเป็นตัวอย่าง**เผยแพร่ให้ชาวโลกทราบ เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างเมตตาต่อกันเป็นเวลาถึง ๔๕ ปี และเพื่อยกระดับของสังคมให้มีพื้นจิตสูงขึ้นทั้ง ๆ ที่พุทธองค์ไม่มีจิตยึดมั่นในรูปธรรมของพุทธองค์เลย การปฏิบัติของพุทธองค์ ก็คือการแผ่บารมี คือ เหตุแห่งความดีนั่นเอง พุทธองค์จึงมีผู้นิยมนับถือกว้างขวางผิดกับนักวิชาการอื่น ๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ทรงชี้ให้เห็นภัยของกิเลสทั้ง ๓ **และทรงหาทางควบคุม** เพื่อยังความสงบให้แก่โลก มิให้เบียดเบียนกัน—จองเวรกัน—เวียนมาเกิด ทำให้จิตและกายทนทุกข์ทรมานไม่มีที่สิ้นสุด เสียเวลาเกิดโดย**ไม่รู้ตัวว่า เกิดมาเพื่อการใด**

พิจารณาร่างกายตามแนวของพุทธองค์ดังกล่าวนี้แล้วจะเห็นว่า ร่างกายก็อุปมาเหมือนเรือที่อาศัยข้ามฝาก เมื่อจิตอาศัยร่างการศึกษารู้จบ**แล้วก็จากร่างไป** โดยไม่กลับมาใช้ร่างอีกมิไยที่ร่างจะผุพังประการใดก็ตาม ส่วนจิตของผู้ที่ยังไม่บรรลุธรรม ก็จำเป็นต้องกลับมาเกิด—ตายอีกต่อ ๆ ไปจนกว่าจะบรรลุธรรม เหมือนผู้ที่ข้ามฟาก (ตายแล้ว) แต่ยังห่วงจะกลับมา ก็ต้องอาศัยเรือ คือร่างใดร่างหนึ่ง อาจต้องอาศัยเรือชำรุดหรือร่างไม่สมประกอบก็ได้ เพราะจำเป็นต้องข้ามฟาก เมื่อมาพบเรือชนิดใด ๆ เข้า ก็ต้องอาศัยนั่งไปตามเวลาที่ตนมาพบเรือ (กรรมที่สร้างไว้) **พุทธองค์ไม่ปรารถนาจะกลับมา จึงละร่างหรือเรือไปเลย** จิตหรือวิญญาณของพุทธองค์จึงไปโดย**ไม่มีเรือนร่าง** ไม่มีเกิด — ไม่มีตายอีกต่อไป เรียกว่า **นิพพาน** คือ **จิตที่ไม่**

มีร่าง ไม่มีทุกข์ — ไม่มีสุข อาจเป็นเพราะพุทธองค์เห็นว่า โลกที่เราอยู่นี้ เต็มไปด้วยรูปธรรม จึงปรารถนาไปอยู่อีกโลกหนึ่ง ซึ่งมีแต่นามธรรมก็ได้

การพิจารณาอริยสัจ ๔ ในทางรูปธรรม (ทุกข์กับสมุทัย) จึงทำให้มองเห็นการที่จิตยึดมั่นในรูปธรรมนั้นมีผลเป็นทุกข์จริงหรือไม่อย่างชัดเจน

เมื่อร่างกายมิใช่ตัวเรา แล้วอะไรเล่าคือตัวเรา คำตอบก็คือ **จิต**หรือวิญญาณคือ**ตัวเรา** เพราะกายเราบังคับยึดถือไม่ได้ แต่**จิตเรายึดถือเอาได้** จะให้ไปยึดมั่นในร่างก็ได้ จะไม่ให้ไปยึดมั่นในร่างก็ได้ กายอาจเจ็บแต่จิตจะไม่เจ็บด้วยก็ได้ แต่จิตเจ็บแล้ว กายจะเจ็บทันที เช่น เมื่อจิตแห้ง—จิตระทม—จิตเสีย—จิตคับแคบอันเป็นโรคของจิต แม้ร่างกายจะแข็งแรงก็ตาม กายจะเศร้าหมองอ่อนระโหยโรยแรงไปเป็นลำดับ คนขวัญหนี (จิตเสีย) จึงตายง่าย เพราะจิตออกจากกายไปทั้ง ๆ ที่ร่างกายยังดีอยู่ผู้ถูกฆ่าตายโดยไม่พร้อมที่จะตาย (ตายโหง) จิตจึงมาวนเวียนจะเข้าร่างตนเรียกกันว่าผี (จิตไม่มีร่างวัตถุ) เมื่อเข้าร่างไม่ได้จึงจากไป ความกังวลของจิตต่อรูปธรรมนั้น แม้ยังมีชีวิตอยู่เพียงจะย้ายที่อยู่จากที่หนึ่งไปอยู่อีกที่หนึ่งโดยไม่รู้ตัวก็กังวล เช่น ข้าราชการที่ถูกย้ายโดยไม่รู้ตัวเป็นต้น ย่อมอาลัยอาวรณ์ต่อถิ่นที่อยู่เช่นกัน สรุปว่า จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว เมื่อทำตามกายปรารถนา ก็เท่ากับนาย (จิต) เอาใจบ่าว (กาย) แทนที่บ่าวจะเอาใจนาย จึงเห็นได้ว่า จิตเดือดร้อนเพราะกาย ทางพุทธศาสนามีหลักเกณฑ์การแก้ไขเรื่องจิตดังนี้

๑ **โสกะ** — จิตแห้งเหี่ยวโศกเศร้า **เพราะสูญเสียสิ่งที่รัก — เคารพ** เช่น คนที่รักเคารพตายจากไป อย่างนางปตาจารา ผัวตาย — ลูกตาย — พ่อแม่ตาย — ไฟไหม้บ้าน อย่างนี้**ต้องช่วยแก้ไขทำให้จิตมีปีติชุ่มชื่นขึ้น มองเห็นอนิจจัง**ในรูปธรรมทั้งปวง จิตจึงจะมีสัมมาสติคืนดีขึ้น ทัชมาฮาล — พระปฐมเจดีย์ เกิดขึ้นก็เพราะเหตุนี้

๒ **ปริเทวะ** — จิตระทมขมขื่น **เพราะถูกผู้อื่นทำให้ตนได้รับสิ่งไม่เป็นธรรมทางกาย** เช่น แต่งงานกับคนที่ชัง เช่นนี้**ต้องช่วยแก้ไขทำให้จิตเบิกบาน มีอโหสิกรรม**ต่อสิ่งที่เป็นไปแล้วจิตจึงจะมีสัมมาสติคืนดีขึ้น เด็กร้องไห้เพราะถูกรังแก จะหยุดร้องเมื่อบอกว่า จะลงโทษให้

๓ โทมนัส — น้อยจิต **เพราะตนไม่มีความสามารถเหมือนผู้อื่น** เช่นทำอะไรก็ผิดหวัง—ไม่สมใจเหมือนคนอื่น สอบไล่ตก—แข่งขันแพ้ เช่นนี้**ต้องช่วยแก้ไขทำให้จิตมีความยินดี**ในสิ่งที่ผิดพลาดถือว่าผิดเป็นครู**มีสติพิจารณาเหตุผลในอดีตที่ผิดพลาด**—มีความขยันหมั่นเพียร—รอบคอบ แก้ไขเหตุเหล่านั้นด้วยอิทธิบาท ๔ มีฉันทะ—วิริยะ—จิตตะ—วิมังสา และกัลยาณมิตรจิตจึงจะมีสัมมาสติคืนดีขึ้น ผู้คิดไม่ออก จะทำลายชีวิตตน เหตุฉะนี้ กองเชียร์กีฬา จึงทำให้ผู้เล่นมีกำลังขึ้น

๔ อุปยาส — จิตคับแคบ **เพราะไม่มีสิทธิเสรีภาพที่ควรมี—ควรได้** เช่นเป็นสะใภ้อยู่กับแม่ผัวที่ชังหรืออย่างกวนอูจำใจอยู่กับโจโฉ—พระนเรศวรอยู่กับพม่า เช่นนี้**ต้องช่วยทำจิตให้ปลอดโปร่ง** มองเห็นทางข้างหน้า—อนาคตอันแจ่มใส ข่มใจคอยโอกาสนั้น จิตจึงจะมีสัมมาสติคืนดีขึ้น ฝรั่งเศส—รัสเซีย ปฏิวัติเพราะเหตุนี้

ทุกข์ที่สะเทือนถึงจิตทั้ง ๔ ประการนี้ ถ้าเกิดขึ้นแก่ผู้ใด แม้แต่ประการเดียว หากว่าผู้นั้น ไม่มีทางข่มใจตามหลักธรรมได้ จิตของผู้นั้นจะฟุ้งซ่าน—ขาดสติ อาจกระทำได้ทั้งทางดีทางชั่ว อย่างผิดคนธรรมดาสามัญ เพราะพลังของจิต ไม่มีสติยับยั้ง เศรษฐีถูกโกงเงินไป ๑๐๐ บาท อาจไม่สนใจ แต่คนจนถูกโกงเงินไปเพียง ๑ บาท อาจถึงฆ่ากันตาย ฉะนั้นการที่จะรู้ว่าการกระทำใดสะเทือนถึงจิตหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่แก่จิตของผู้นั้นว่า มีจิตยึดเหนี่ยวในสิ่งนั้นเพียงใด โดยสิ่งนั้นมีความจำเป็นแก่จิต ด้วยการผูกพันมากน้อยเพียงใดเป็นสำคัญ นั่นคืออนุสัยกิเลสที่ฝังอยู่ในจิต เช่นเดียวกับยิว และอาหรับ ต่างก็มีอนุสัยกิเลส คิดว่า ต่างเป็นศัตรูต่อกัน ผู้ใดชำนาญการพิจารณามูลเหตุแห่งทุกข์ทางจิตได้ถูกต้อง จะสามารถปลดเปลื้องทุกข์ของผู้อื่นได้ เรียกว่า มีเจโตปริยญาณ พึงแบ่งทุกข์ออกเป็นทุกข์ทางกาย—ได้แก่ทุกข์เกิดจากความไม่บริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔; ทุกข์ทางจิต—ได้แก่ทุกข์ที่สะเทือนถึงจิต ๔ ประการนี้ และทุกข์อุปาทาน—ได้แก่ทุกข์เพราะอยากมั่งมี แล้วแก้ไขไปตามเหตุแห่งทุกข์นั้น ๆ

เมื่อจิตหรือวิญญาณเป็นคนละส่วนกับร่างกาย ก็อาจอุปมาได้เหมือนแบตเตอรี่กับตัวถังรถยนต์ รถอาจวิ่งไปชนของแข็งเสียหายใช้การไม่ได้ แต่แบตเตอรี่ยังคงนำไปใช้กับรถคันอื่นอีกก็ได้ ต่างกันแต่ว่า แบตเตอรี่มีสภาพเป็นรูปธรรม จิตไม่มีรูปร่างอย่างใดที่จะจับต้องหรือมอง

เห็นได้เท่านั้น จิตจึงอุปมาเหมือนแบตเตอรี่ เมื่อเข้าสู่ร่าง มีหน้าที่รับรู้ เรียกว่าวิญญาณ เช่นเดียวกับพลังงานจากแบตเตอรี่ เรียกว่ากระแสไฟ

ในทางฝ่ายนามธรรม นิโรธ คือ ผลของการที่จิตยึดมั่นในทางนามธรรม จิตย่อมอิ่มเอิบตั้งแต่เริ่มต้นจนอวสาน โดยไม่มีทุกข์เข้ามาเจือปน เพราะ**จิตที่หลุดพ้น**จากรูปธรรมด้วยปัญญาที่เห็นแจ้ง **เป็นจิตที่อยู่เหนือธรรมชาติ** คือ การเกิด — การตายและอยู่เหนือเหตุผลทั้งปวง อย่างที่เรียกกันว่า **จิตอยู่เหนือโลก** (โลกุตรธรรม) **โลกในที่นี้ก็คือ รูปธรรม** นั่นเอง เมื่อจิตไม่ยึดมั่นในรูปธรรมอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ **จิตที่เห็นแจ้ง** (นิโรธ) **จึงไม่มีทุกข์** จิตที่มีปัญญาละจากรูปธรรมแล้ว ย่อมไม่ติดตามร่างไปในที่ใดอีก แม้ในชาติปัจจุบันถ้าจิตที่มีปัญญาไม่ยึดมั่นในรูปธรรม **จิตจะพิจารณาความปรารถนาของจิตมากกว่าความปรารถนาของกาย** บังคับกายให้ประกอบแต่กรรมดีมีแต่ความสุข แม้ร่างกายจะนอนบนตะปูแหลม ๆ **จิตก็หารู้สึกเจ็บด้วยไม่ถ้าจิตมืดมนเห็นดีตามความปรารถนาของกาย**ที่เป็น**ใหญ่กว่าจิต** จิตจะพากายไปกิน — ไปใช้ — ไปประพฤติ ฯลฯ สุดแต่กายจะปรารถนา แล้วในที่สุด **จิตและกายจะต้องได้รับทุกข์ไปด้วยกัน** อุปมากายเป็นของร้อนเมื่อนำจิตไปติดกับกาย ความร้อนย่อมลามมาถึงจิต ถ้าแยกจิตออกจากกาย ความร้อนก็จะมาไม่ถึงจิต ดังนี้เป็นต้น การแยกจิตออกจากกายทั้ง ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่ตลอดไปจนถึงตายก็ยังแยกได้ จึงเป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ ชาวโลกส่วนใหญ่บำรุงแต่ร่างกาย ไม่มีใครสนใจจะบำรุงจิต เพราะคิดไม่ถึงว่า จิตกับกายจะเป็นคนละส่วนกัน แนวการศึกษาทั่วโลกก็มีแนวโน้มไปทำนองนี้ ประหนึ่งว่าโลกมีแต่คนตาบอดจึงเกิดสงครามกันตลอดเวลาเพื่อแย่งวัตถุ คือ รูปธรรม ลืมคิดไปว่าการที่พากันทอดทิ้งจิตให้ปราศจากการยึดเหนี่ยวทางธรรม จะทำให้วิชาการที่สอนแก่มนุษย์นั้นจะเสมือนสอนวิชาให้โจรประพฤติร้ายการยิ่ง ๆ ขึ้น **หลงกอบโกยกัน ในที่สุดตายแล้วก็เอาไปไม่ได้** เกิดมาเหนื่อยเปล่าเว้นแต่จะได้ทำบุญสะสมไว้ พุทธองค์พยายามเผยแพร่ให้ชาวโลกทราบเพื่อจะได้หาทางบำรุงจิตกัน ชาวพุทธที่ศรัทธารับปฏิบัติตามมาจนบัดนี้ จึงควรที่จะศึกษากันต่อ ๆ ไปเพื่อเตือนสติชาวโลกให้คืนมา เพราะอริยสัจ ๔ นั้นพุทธองค์ได้มาด้วยเอาชีวิตเข้าแลก **เมื่อรู้แล้วถึงจะไม่**สนใจบำรุงจิต **ก็จะได้มีโอกาสพักจิต**เป็นครั้งคราวในวันธรรมสวนะเป็นต้น ในโอกาสนั้นก็จะได้ถือโอกาสทำบุญแก่ภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลสืบพุทธศาสนาด้วย เพราะสงฆ์ผู้ทรงศีลบริสุทธิ์ เป็นเนื้อนาบุญของโลก หลักเกณฑ์การทำบุญที่ดีมีอยู่ว่า (๑) **ผู้ให้บริสุทธิ์ใจ** (๒) **ทรัพย์นั้นได้**

มาโดยบริสุทธิ์ (๓) **ผู้รับ**มีศีลบริสุทธิ์ บุญใดที่ได้ทำแก่สงฆ์ ย่อมเกิดผลตามปรารถนา อุปมาเหมือนที่ดิน อันบุคคลได้ไถคราดไว้ปราศจากหญ้า พร้อมที่จะหว่านพืช ผลย่อมเกิดตามปรารถนา ต่างกับการหว่านพืชลงบนป่าหญ้าทั้งหลาย พืชอาจไม่เกิด หรืออาจเกิด แต่ก็ได้ผลน้อยดังนี้เป็นต้น ปัจจุบัน ส่วนใหญ่ของการทำบุญ มักหมดเปลืองไปในทางมหรสพ (หว่านพืชลงบนป่าหญ้า) ส่วนที่ทำบุญแก่สงฆ์ (หว่านพืชลงในนา) กลับเป็นส่วนน้อย เป็นการกระทำที่ไม่ตรงต่อเจตนาอย่างใดเลย พุทธองค์จึงสอนให้ชาวพุทธพยายามทำบุญ**ด้วยจิตศรัทธาตามกำลังที่ตนมีอยู่** ก่อนจะสละทรัพย์ทำบุญ ทรงแนะให้รู้จักหาทรัพย์มาในทางที่ชอบ แล้วแบ่งออกเป็นส่วน ๆ **แบ่งบางส่วนไปทำบุญ** ส่วนที่ไปทำบุญจะได้ไม่ทำให้ผู้ทำบุญเดือดร้อน มิฉะนั้น จะ**กลายเป็นหลงทำบุญ มีผลเป็นโทษ**แก่ตน แสดงว่าพุทธองค์สอนให้เกิดมา**เพื่อแสวงหาปัจจัย ๔ ให้บริบูรณ์โดยชอบ** เป็นหลักการที่ทำให้ขยันหมั่นเพียรอยู่เนืองนิจ **แล้วนำส่วนที่เหลือไปบำรุงจิต** มิใช่บำรุงแต่กาย และมิใช่บำรุงแต่จิต โดยไม่เหลียวแลกาย ซึ่งเป็นการผิดหลัก เพราะกายเป็นฐานที่ตั้งให้เกิดปัญญา จึงได้ทรงตรัสว่า อโรคา ปรมาลาภา ความไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ ผู้ใดปล่อยให้กายอดอยาก มีโรคเบียดเบียน ปัญญาจะเกิดขึ้นได้อย่างไร สัตบุรุษจึงต้องศึกษาสัปปุริสธรรม ๗ คือ

(๑) รู้จักเหตุ (๒) รู้จักผล (๓) รู้จักตน (๔) รู้จักประมาณ (๕) รู้จักกาล (๖) รู้จักชุมชน (๗) รู้จักบุคคล

พึงรู้จักเหตุ — รู้จักผลว่า ตนจะทำบุญด้วยเหตุผลประการใด รู้จักประมาณการทำบุญว่า จะทำให้เดือนร้อนแก่ตนหรือไม่เพียงใดเป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อให้ชาวพุทธมีสัมมาสติอยู่เสมอนั้นเอง สัปปุริสธรรม ๗ จึงอุปมาเหมือนกุญแจ ๗ ดอก สำหรับไขประตูระหว่างความมืดไปหาความสว่าง บางแห่งหลงสร้างกันจนยากจนกันทั่วไป เกิดลัทธิเรี่ยไรกันทั่วประเทศเพราะไม่รู้จักประมาณ ส่วนใหญ่พากันสร้างวัตถุก่อสร้างที่เกินความจำเป็นขึ้น ลืมคิดถึงจำนวนพระสงฆ์ที่มีอยู่ประจำรักษา ครั้นต่อมาชำรุด ก็เดือดร้อนค่าซ่อมแซมอีก บางแห่งก็ขาดแคลนพระสงฆ์เพราะมีแต่สร้างวัตถุ **เมื่อมีพระสงฆ์กลับไม่ค่อยมีคนนำอาหารถวายพระ** ปล่อยให้ขาด ๆ เขิน ๆ จนพระสงฆ์ไม่สามารถจะอยู่ได้ ความจริง มีกุฏิพอควรก็ดีแล้ว **ข้อสำคัญคือมีจิตศรัทธาถวายอาหารเช้าเพลเป็นประจำ อย่าให้พระสงฆ์เดือดร้อน จึงจะได้ผลานิสงส์มาก เพราะจิตมีโอกาสชำระให้บริสุทธิ์อยู่เนืองนิจ** ดีกว่าสละเงินหลายแสนบาทสร้างวัตถุ

แต่ไม่เคยไปสนใจฟังธรรมเลย จิตไม่มีโอกาสรู้ธรรมอย่างใด จิตไม่มีทางที่จะพ้นจากการยึดมั่นในรูปธรรมได้เลย วัดเปรียบเสมือนเรือนใจของประชาชนชอบที่จะช่วยกันทะนุบำรุงให้ถูกต้องเพื่อเป็นมรดกตกทอดกันต่อ ๆ ไป ชาวพุทธจะได้รักษาและหวงแหนสิ่งก่อสร้างประจำถิ่นของตนและรักประเทศชาติเป็นผลดีแก่ส่วนรวม การก่อสร้างสิ่งที่มีราคา จึงควร **เป็นหน้าที่ของผู้มีเงินที่มีจิตศรัทธา** เพื่อความสุขของตนในชาตินี้และชาติหน้า ชาวพุทธทั่วไปเป็นบริวารสมทบตามศรัทธา จึงจะไม่เป็นการเดือดร้อน เช่นนางวิสาขา สร้างศาลาเป็นต้น มิใช่เอาพระสงฆ์เป็นโล่ห์ออกหาเงินเป็นการเสียหายแก่พระสงฆ์อย่างยิ่ง เพราะการก่อสร้างเป็นเรื่องของผู้มีจิตศรัทธาต่างหาก ชาวพุทธปฏิบัติดังนี้ การเรี่ยไรก็จะหายไปเอง **จิตที่รู้แต่ไม่ยึดมั่น** นั่นคือ **จิตนิพพาน จิตที่เห็นแจ้งเป็นจิตนิโรธ มีสัมมาสติ** รู้ทุกอย่างแต่ไม่สนใจในสิ่งใด ๆ เพราะไม่มีอนุสัยกิเลสใดเหลืออยู่ในจิต อุปมาเหมือนน้ำในแก้วที่ปราศจากละออง จะทำอย่างไรย่อมไม่มีละอองฟุ้งขึ้นมาได้เป็นต้น เมื่อมีชีวิตอยู่ ก็จะใช้กายให้ประกอบแต่กรรมดี **ไม่หวั่นไหวในรูปธรรม**ใด ๆ ที่จะมากระทบหรือผ่าน **เป็นจิตที่มีร่างเหมือนไม่มีร่าง** เรียกว่า **จิตว่างจากรูปธรรม** ไม่มีทุกข์ — ไม่มีสุข — ไม่ยินดี — ยินร้าย เป็นจิตเกษมมีความสุขอย่างโสรัจจะ คือสุขอย่างสงบเสงี่ยม คำว่า **จิตว่าง** ก็คือ **จิตว่างจากรูปธรรม**อันเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ทั้งปวง **นี่คือความหมายของนิโรธ** ทำอย่างไรจิตจึงจะว่างนั่นเป็นวิธีการทางภาคปฏิบัติ ต้องอาศัยฝึกจากผู้ชำนาญ เช่นเดียวกับวิชาคำนวณ ย่อมอยู่ที่แบบฝึกหัดต่าง ๆ จนชำนาญ จึงเรียกว่าเข้าใจวิชาคำนวณ

มรรค คือ **ทางดำเนินของจิตที่ยึดมั่นในนามธรรม** เมื่อจิตยึดมั่นในนามธรรม จิตจะรู้แจ้งในสัจธรรมขึ้นเป็นลำดับ **ไม่หลง**ในเหยื่อคือ**ตัณหา**ทั้ง ๓ **ไม่ติด**ในเครื่องพันธนาการคือกิเลสทั้ง ๓ จิตจะเป็นจิตอัญญา (อุเบกขา) ไม่ยินดียินร้ายในรูปธรรมใด ๆ รู้สักแต่ว่ารู้ เห็นสักแต่ว่าเห็น เช่น พุทธองค์กับพระอานนท์เห็นห่อเงินซึ่งมีผู้นำมาซุกซ่อนไว้ กลับตรัสว่า เงินนั้นเป็นอสรพิษ ไม่ได้นำจิตไปติดในรูปธรรม (เงิน) นั้นว่า จำนวนเท่าใด — ของใคร — ควรจะนำไปทำอะไร ฯ ล ฯ ตรงกันข้ามกับชาวนา เมื่อเห็นแล้วคิดอยากได้ อยากรวย ในที่สุดเดือดร้อนเกิดทุกข์ เพราะจิตที่ยึดมั่นในรูปธรรม (เงิน) ถูกเฆี่ยนตีหาว่าเป็นผู้ร้ายโจรกรรมเงินเหล่านั้น จนพุทธองค์มาตรัสความจริงให้ฟังชาวนาจึงพ้นโทษ ผู้ทรงศีลจึงเป็นพยานที่ศาลเชื่อถือมาตั้งแต่บัดนั้น

เพื่อที่จะประคองจิตให้คงที่ ไม่ตกต่ำหรือเคร่งเครียดเกินไป พุทธองค์จึงมีบทสาธยายมนต์บทต่าง ๆ เพื่อประคองจิต (มนสิการ) ให้มีสติสม่ำเสมอตามระดับของจิตแต่ละคน—แต่ละโอกาส เพราะจิตเมื่อละจากรูปธรรม จิตจะอยู่เฉย ๆ โดยไม่มีอะไรยึดมั่นนั้น เป็นการยากที่จะให้มีสัมมาสติอยู่ได้ มรรคจึงเป็นแนวทางให้จิตยึดมั่นในนามธรรมมี ๘ ประการ ผู้ปฏิบัติจะได้รับผลเป็นสุขเสมอแม้ยังไม่บรรลุธรรม คือ ยังแยกจิตออกจากกายไม่ได้ พึงพิจารณามรรค ๘ โดยสงบ จะเห็นทางดำเนินของจิตในนามธรรมดังนี้

๑. **จงมีความเห็นชอบ** คือ **จิตมีศรัทธา** เชื่อว่า ทำดี—ได้ดี เมื่อมีศรัทธาเช่นนี้จิตจะระลึกโดยรอบคอบว่า ไม่มีความชั่วครั้งใดที่ทำขึ้นแล้ว จะไม่ได้รับผลในทางชั่ว เว้นแต่บางครั้ง **การกระทำชั่วนั้นมีความดีค้ำชูอยู่** เช่น ผู้รับสารภาพในความผิด (มีความดี) ได้รับกรุณาในโทษของตนลงบ้างเป็นต้น เมื่อ**จิตมีศรัทธา**เช่นนี้แล้วจิตจะเริ่มไม่ตามใจกาย ส่วนผู้ที่เห็นว่า โลกนี้ไม่มีบุญ—ไม่มีบาป อย่างนี้จิตจะไม่มีทางดำเนินเข้ามาทางนามธรรมได้เลย **ศรัทธาจึงขจัดอวิชชา** ให้หายไป

สังคมปัจจุบันขาดศรัทธาในทางศาสนาหลงในวัตถุ ความเดือดร้อนจึงเกิดขึ้นแก่สังคมทั่วไป

๒. **จงมีความคิดชอบ** คือ **จิตมีมโนกรรม** ไม่คิดในทางผิด คือ คิดพยาบาท—ผูกใจเจ็บ ฯลฯ เป็นการประทุษร้ายจิตและกายของตนโดยไร้ประโยชน์ ยิ่งคิดไปจิตยิ่งต่ำลง จิตคิดดังนี้เรียกว่า **จิตมีมโนกรรม**ในสิ่งชอบ—มิชอบ เรียกว่า จิต—งาม **มโนกรรมจึงขจัดความคิด**ฟุ้งซ่านให้หายไป

๓. **จงมีวาจาชอบ** คือ **จิตมีวจีกรรม** พูดโดยใจจริง—ไม่เสียดสี ฯลฯ **จิตสำรวมในวจีกรรม** ไม่เพ้อเจ้อไปตามอารมณ์ ทำให้อารมณ์ขุ่นหมองทั้งผู้พูดและผู้ฟัง โดยเฉพาะผู้พูดจะเสียหาย ในเมื่อผู้ฟังมีสัมมาสติไม่สนใจฟัง เรียกว่า วาจา—งาม **วจีกรรมจึงขจัดการพูด**เพ้อเจ้อให้หายไป

๔. **จงมีงานชอบ** คือ **จิตมีกายกรรม** (บงการ) บังคับกายไม่ประพฤติเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน เช่น เป็นนักพรต ก็สำรวมจิตตามหน้าที่ **จิตมีแต่บังคับกายให้ระงับ** เพื่อจิตจะได้ทำหน้าที่ที่จิตปรารถนา มีสมาธิ—เกิดปัญญาเห็นธรรม เรียกว่า กาย—งาม **กายกรรมจึงขจัดการกระทำ**ที่เบียดเบียนให้หายไป

๕. **จงมีอาชีพชอบ** คือ **จิตมีศีล** บังคับกายไม่ให้ประกอบการอาชีพผิดศีลธรรม— หรือผิดกฎหมาย — มีอาชีพเยี่ยงโจรด้วยวิธีต่าง ๆ ครั้งหนึ่งข้าราชการของพระเจ้า-ปเสนทิโกศลปลอมตัวเป็นนักพรต ไปทำจารกรรม พุทธองค์ตรัสว่า บุคคลไม่ควรประพฤติการเลี้ยงชีพให้ธรรมมีแผล หมายความว่า บุคคลทั้งหลายอาจระแวงสงฆ์ที่บริสุทธิ์ ไม่กล้าทำบุญด้วย เป็นการเสียหายแก่สงฆ์ การมีอาชีพราชการด้วยวิธีนี้ เป็นการมิชอบ พุทธองค์จึงสอนให้สงฆ์**เลี้ยงชีพด้วยศีลบริสุทธิ์** เช่น ไม่ฉันอาหารที่ผิดวินัยเป็นต้น เพื่อมิให้จิตกลับไปยึดมั่นในรูปธรรมเป็นการ**ใช้จิตบังคับกายให้อดทน**ต่อหน้าที่ เรียกว่า กาย — สงบ **ศีลจึงขจัดโลภะ**ให้หายไป

๖. **จงมีความพยายามชอบ** คือ **จิตมีสมาธิกำลังกล้าแข็ง** จิตบังคับกายให้อดทนต่อการ**พยายามละความชั่ว** คือ พยายามละจิตออกจากรูปธรรม **งด**จากสิ่งที่เคยกระทำ และ**เว้น**ไม่ทำขึ้นอีก เช่น การจองเวรเป็นต้น จิตจะเบาบางขึ้น เมื่อกายถูกห้ามเช่นนี้ เรียกว่า จิต — สงบ **สมาธิจึงขจัดโทสะ**ให้หายไป

๗. **จงมีการระลึกชอบ** คือ **จิตมีปัญญาระลึกสงบ**ในโลภะ — โทสะ — โมหะ หาทางหลุดพ้นจากรูปธรรม เพราะมองเห็นว่า รูปธรรมทั้งปวง มีผลเป็นทุกข์ทั้งสิ้น จิตไม่ควรดิ้นรนไปหาทุกข์ มองเห็นภัยของรูปธรรมอยู่เนืองนิจ เรียกว่า ปัญญา — สงบ **ปัญญาจึงขจัดโม**หะให้หายไป

๘. **จงมีความตั้งใจมั่นชอบ** คือ **จิตมีวิมุติเมต**ตาต่อผู้อื่นเป็นนิจ มีโยนิโสมนสิการประคองจิตให้อยู่ในสัมมาสติตลอดเวลา ไม่มีจิตคิดว่า ผู้ใดจะเป็นศัตรูแก่ตน **ตั้งใจแต่จะให้ผู้อื่นเป็นสุขเสมอ** ในที่สุดจิตจะปราศจากนิวรณ์ทั้งปวง มีสมาธิแน่วแน่ ไปสู่นิโรธ เพราะขจัดอนุสัยกิเลสสิ้นไปแล้ว เรียกว่า จิตหลุดพ้น **วิมุติจึงต้องยึดมั่น**ในเมตตาอยู่เนืองนิจ

ทั้ง ๘ ประการนี้ เป็นบันไดให้จิตไต่เต้าขึ้นไปเป็นขั้น ๆ จนบรรลุธรรม — จิตว่างจากรูปธรรม — ไปสู่นิโรธ

คำว่า **ชอบ** ในที่นี้หมายถึง ชอบที่ทำให้จิตหลุดพ้นจากรูปธรรม มีผลทำให้จิตสูงขึ้น การฝึกจิตให้มีสมาธิ ก็เพื่อควบคุมจิตให้ข่มอนุสัยกิเลสที่มีอยู่ให้สงบ — ไม่พุ่งขึ้น จะได้พิจารณาตามเหตุผลของมรรค ๘ เป็นขั้น ๆ ไปจนบรรลุทั้ง ๘ ประการ จิตมีสมาธิจึงอุปมาเหมือนคนถือผ้าเพื่อเช็ดฝุ่นละอองที่ติดอยู่ที่แผ่นกระจกเงา เมื่อเปรียบสมาธิเป็นการถือผ้า มรรค ๘ จึงอุปมา

เหมือนฝุ่นละออง ๘ ชั้น ฉะนั้นถ้าจิตเป็นสมาธิ (ถือผ้า) แล้ว จึงต้องพิจารณาธรรมตามมรรค ๘ (เช็ดฝุ่น) เพื่อจะได้เห็นรูปตนในกระจกได้ชัดเจน เรียกว่าบรรลุธรรมจิตผ่องใส

ทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม เมื่อจิตของผู้ใดหวั่นไหวไป ก็มีบทสาธยายมนต์สวดเพื่อประคองจิตของผู้นั้นคืนมา เช่น กลัวผีก็มีบทไล่ผี กลัวภัยก็มีบทป้องกันภัยเป็นต้น พุทธ-องค์เผยแพร่พุทธศาสนาอยู่ถึง ๔๕ ปี จึงมีบทสวดประคองจิตมากมายตามระดับจิตของแต่ละคน บทสวดจึงจำเป็นสำหรับคนหนึ่ง และอาจไม่จำเป็นสำหรับอีกคนหนึ่ง เช่น เด็กจำเป็นต้องท่องพยัญชนะและสระ แต่ชั้นมัธยมย่อมไม่จำเป็นอย่างใดเลย มีอรหันต์หลายองค์สำเร็จโดยยังไม่ได้สาธยายมนต์

จะเห็นได้ว่า เมื่อเราตีความหมายของอริยสัจ ๔ ว่า เป็นเรื่องการแยกจิตกับกายออกจากกัน เราก็จะมองเห็น**ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ทางโลก** คือ ฝ่ายรูปธรรมได้ชัดเจน ส่วนอีกด้านหนึ่ง **ทางธรรม** คือ ฝ่ายนามธรรม ก็จะมองเห็นทางดำเนินของจิต ที่มีสุขตลอดไป จนถึงจิตว่างจากรูปธรรมว่า มีสภาพเป็นอย่างไร ความสงสัยทั้งปวงในสัจธรรมของพุทธองค์ก็กระจ่างขึ้น **สะดวก**แก่ผู้มุ่งปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากรูปธรรม **ได้สติ**แก่ผู้ที่ยังไม่อาจพ้นจากรูปธรรมในฐานะที่เป็นปุถุชนว่า **ควรจะประพฤติตน**ในทางโลก คือ รูปธรรมอย่างไร ในทางธรรม คือ นาม-ธรรมอย่างไร ทุกข์ทั้งปวงมาจากจิตหรือจากกาย ควรจะแก้ไขอย่างไร ในที่สุด ก็จะ**เกิดพุทธิ-ปัญญา มีใจยึดมั่นทางสายกลาง เลือกวิถีชีวิตของตน** ระหว่างรูปธรรมกับนามธรรม**ให้พอเหมาะพอควรแก่ฐานะของตน** ไม่หลงในรูปธรรมจนเกินขอบเขต เป็นเหตุให้เกิดทุกข์แก่ตนยิ่งขึ้น **มีจิตรู้เท่าทันกาย มีจิตรู้เท่าทันจิตตน** และผู้อื่น และรู้ว่าจิต**บริสุทธิ์นั้น ไม่ต้องการสิ่งใดเลย นอกจากรู้** ความอยากทั้งหลาย เกิดจากความปรารถนาบำรุงกายเป็นเบื้องต้นทั้งสิ้น **ชีวิตสามัญชนจึงต้องประกอบด้วยวิชาการทางโลก**และ**ทางธรรมควบคู่กันไป**ให้พอเหมาะ เพื่อให้ความรู้นั้นไม่เป็นภัยแก่ตนและสังคม อุปมาเหมือนลับมีดจนคมดีแล้ว ก็ยังต้องรู้จักใช้มีดให้เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น มิใช่กลับเป็นอันตรายแม้แต่ตนเองผู้เป็นเจ้าของ ยิ่งกว่านั้นยังต้องรู้จักรักษามีดมิให้เกิดสนิมทำลายความคมที่มีอยู่นั้นเสียหายไป นัยหนึ่งแม้จะเป็นนักรบ ก็ให้เป็นนักรบที่มีคุณธรรม มิใช่เลยไปเป็นเยี่ยงโจร ดังนี้เป็นต้น มิฉะนั้นมนุษย์จะทำลายโลกที่ตนอาศัยให้พินาศเร็วขึ้น สัตว์โลกที่จะตามพุทธองค์ไปอยู่ร่วมพุทธองค์ในโลกนามธรรมได้ไม่กี่คน คำว่า ฝั่งนี้—โลกนี้ จึงหมายถึงโลกที่เต็มไปด้วยรูปธรรม มีโลภะ—โทสะ—โมหะ เปลี่ยน

แปลงอยู่เป็นนิจ คำว่า ฝั่งโน้น—โลกโน้น หมายถึงโลกที่มีแต่นามธรรม—เช่น เมตตา ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใด ปัจจุบันมนุษย์เจริญด้วยปัญญาทางรูปธรรมหลายสาขา—สร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมากมาย สร้างกันไป—ทำลายกันไป **แต่ไม่มีปัญญาทางนามธรรม** คือการแสวงหาสันติสุข—ยุติการเบียดเบียนกัน แล้วมนุษย์จะอยู่ร่วมกันได้นานเท่าใด เป็นเรื่องน่าคิด จิตที่ยึดมั่นในรูปธรรมเป็นโทษอยู่แล้วจากกิเลสทั้ง ๓ ถ้าเผลอสติกระพือกิเลสใดขึ้น สังคมย่อมปั่นป่วนทันที ปุถุชนย่อมหลงในเหยื่อคือ ตัณหาอยู่ แล้วโดยธรรมชาติ เหมือนปลาหลงเหยื่อ เมื่อพูดถึง—รูป—รส—กลิ่น—เสียง—สัมผัส จิตของบุคคลจะทะยานเข้ายื้อแย่งกันด้วยความกระหายแล้วก็ติดอยู่ในเครื่องพันธนาการคือกิเสล สถานการพนันและเครื่องดื่มมึนเมาจึงเต็มไปด้วยผู้คน เมื่อมัวเมาในกิเลสหนักเข้า ไม่มีอะไรจะยับยั้งสติได้ ต่างก็เบียดเบียนกัน ทั้งทางทรัพย์และร่างกาย ในที่สุดกิเลสก็แสดงออกมาในรูปร่างที่มีกิริยาหน้าตาดุร้ายมายาลวงและแล้วอาชญากรรมต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นให้สังคมหวาดกลัวกันทั่วไป เป็นการชี้ให้เห็นภัยของการละทิ้งธรรมแต่ละครั้ง—แต่ละยุค ผู้หวังผลในทางโลก จึงอาศัยตัณหาหรือกิเลส เป็นหลักในการโฆษณาจูงใจคน ตามระดับวัยและฐานะให้บุคคลเหล่านั้นหลงใหลเช่น โฆษณาให้ดูประกวดนางงาม หรือ ให้ไปฟังการร้องเพลงเป็นต้นดังนี้ จะมีผู้สนใจมากกว่าการฟังธรรม เพราะ**การหลงในรูปธรรมนั้น มีมาพร้อมการเกิด**ดังกล่าวแล้ว ส่วนทางนามธรรมนั้น ต้องฝึกให้มีขึ้นภายหลัง จึงมีผู้สนใจน้อย จะมีที่สนใจก็เฉพาะผู้มีปัญหาชีวิตที่ตนเองได้สร้างขึ้นและคิดไม่ออกเท่านั้นเป็นส่วนใหญ่ **ศาสนาอื่น ๆ จึงใช้วิธีบังคับหรือล่อใจให้ผู้ถือศาสนาของตนไปฟังด้วยอุบายต่าง ๆ** มิได้ปล่อยเสรีอย่างพุทธ-ศาสนา สร้างปัญหาแล้วจึงมาแก้ภายหลัง เสรีภาพของบุคคล จึงควรอยู่ในขอบเขต **มิฉะนั้นศีลธรรมอันเป็นเครื่องมือควบคุมจิตและกายจะถูกทำลาย** พุทธองค์**จึงบัญญัติวินัยขึ้นไว้ควบคุมสงฆ์ที่ยังไม่บรรลุธรรมทั้งหลาย** ให้ประพฤติอยู่ภายในขอบเขต เพื่อยังความสงบเรียบร้อยแก่หมู่คณะสงฆ์ **มิให้หลงในรูปธรรม** ซึ่งปุถุชนผลิตมาเย้ายวนกิเลสให้หลงใน รูป—รส—กลิ่น—เสียง—สัมผัส **หลงกิน**—ใช้—แต่งกาย ฯ ล ฯ ด้วยกิเลสคิดเอาว่า เพื่อเกียรติ หรือเพื่อยกฐานะตนว่าเหนือผู้อื่นด้วยความสำคัญผิด เพราะลืมตัว ศีลก็คือข้อบังคับทางกาย ธรรมก็คือข้อบังคับทางจิต นัยหนึ่งศีลคือคำสั่ง ธรรมคือคำสอนนั่นเอง **สำหรับผู้มุ่งจะปฏิบัติ**สมถ-กัมมัฏฐานหรือวิปัสนากัมมัฏฐานก็**จะมองเห็นทางสำเร็จ**ชัดเจนขึ้นว่า ตนจะ**มีจิตกล้าแข็งพอที่จะบวชเพื่อบรรลุธรรมหรือไม่** ผู้บวชสมัยพุทธองค์จึงไม่มีใครสึก เพราะมีความเข้าใจและ

มั่นใจตน ยึดมั่นในคำปฏิญาณที่กล่าวต่ออุปัชฌาย์ **ชาวพุทธทั้งปวง**เมื่อพิจารณาอริยสัจ ๔ ดังนี้แล้ว **ศรัทธา**ในพุทธศาสนาจะมียิ่งขึ้น เห็นชัดว่า พุทธองค์เป็นโลกวิฑู ผู้รู้แจ้งโลกจริง ๆ และอริยสัจ ๔ เป็นธรรมวิเศษที่ไม่มีใครคิดได้ พุทธองค์ทรงฝึกสอนธรรมเบื้องต้น**จากภายนอกเข้าไปหาภายใน** เช่นฝึกสามัญชนให้หมั่นทำบุญ ทำทาน เพื่อจิตจะได้มีพื้นฐานสูงขึ้น ต่อเมื่อจิตแก่กล้าจนตัดสินใจบวชเป็นสงฆ์มุ่งปฏิบัติธรรมเบื้องปลายจึงทรงสอนให้ฝึก**จากภายในออกไปหาภายนอก** ตามมรรค ๘ เช่นจิตมีศรัทธา—จิตมีมโนกรรม เป็นลำดับไปเป็นต้น ประการสุดท้ายของมรรค ๘ จิตถูกข่มให้ตั้งใจมั่นไม่หวั่นไหว สามารถสลัดอนุสัยกิเลสออกจากจิตไปอย่างสิ้นเชิง ไม่มีการยึดมั่นในตัวตน คือร่างอย่างใด เหตุนี้ เมื่อปริพาชกเรียกพุทธองค์ว่า ภิกขุโล้น—ภิกขุเลว ฯ พุทธองค์จึงไม่รู้สึกอย่างไร เพราะอนุสัยกิเลส โทสะ—โมหะไม่มีเหลือเป็นละอองให้ฟุ้งขึ้นมาได้เลยแม้แต่น้อย เพราะเหตุทรงระลึกชาติได้จึงรู้วาระจิตของปวงสัตว์ทรงสามารถฝึกได้ทั้งเทวดาและมนุษย์เรียกว่าสารถี เทว มนุษสานัง ความสำเร็จอรหันต์จึงอธิบายให้เห็นได้ยากยิ่งกว่าอธิบายผิวดวงจันทร์หลายเท่าเพราะไม่มีสิ่งใดในโลกจะเปรียบเทียบพอให้เห็นได้ เพียงแต่บอกว่าเมื่อปวดฟันนั้นเจ็บปวดทรมานยิ่ง พอถอนฟันออกความปวดหายไปดังปลิดทิ้ง เท่านี้ ผู้ไม่เคยปวดฟันก็ยังไม่อาจเข้าใจได้เช่นกัน

ผู้ทรงศีลบริสุทธิ จึงเป็น อาหุเนยโย (ผู้ควรแก่การถวายจตุปัจจัย) ปาหุเนยโย (ผู้ควรแก่การรับเครื่องสังเวยแทนเทวดาทั้งหลาย) อัญชลีกรณีโย (ผู้ควรแก่การเคารพกราบไหว้) เพราะเป็นผู้ชนะใจตน—ชนะโลก (คือชนะรูปธรรม) บุญญักเขตตัง โลกัสสาติ (เป็นเนื้อนาบุญอันไพศาลของโลก)

จึงขอสรุปให้พิจารณาอีกครั้งดังนี้ :—

๑. **รูปธรรม — มีสมุทัยเป็นเหยื่อ**เย้ายวนล่อให้จิตหลงเข้ามาสู่รูปธรรม—เกิดในร่างต่าง ๆ เมื่อเกิดแล้ว**ปล่อยให้ความปรารถนาของกายเป็นใหญ่**ก็มีกิริยาเป็นไปตามกายปรารถนาผลจึง**ได้รับโทษเป็นทุกข์ทั้งจิตและกาย**ในฐานสมคบกัน**เป็นโทษทางอาญา**ทำนองเดียวกับทางโลก ได้รับการทรมานปวดร้าวต่าง ๆ

จิตที่สมคบกับกายก่อเวร เมื่อไปเกิดในชาติใหม่ อาจมีอันเป็นไปในทางทุคติดังนี้

(๑) ผู้ที่ชอบฆ่าสัตว์ตัดชีวิต—จะมีอายุสั้น

(๒) ผู้ที่ชอบทรมานสัตว์—จะมีโรคเบียดเบียนตน

(๓) ผู้ที่ชอบลักทรัพย์—จะยากจน

(๔) ผู้ที่ชอบประพฤติในกามคุณ—จะเวียนเกิดไม่สิ้นสุด

(๕) ผู้ที่ชอบมุสา—จะถูกใส่ความ—ถูกล่อลวง

(๖) ผู้ที่ชอบดื่มเมรัย—จะโง่เขลา—บ้าใบ้

พุทธองค์จึงให้ชาวพุทธทั้งปวงถือศีล ๕ เพื่อป้องกันมิให้เวรทั้งหลายติดตามมาเกิดขึ้นแก่จิตและกายดังกล่าวมานี้

๒. **นามธรรม** — มีมรรค ๘ **เป็นข้อสัญญา** ของจิตที่รับว่า จะปฏิบัติตามนั้นทั้ง ๘ ประการ **มีจิตที่ปรารถนาเป็นใหญ่กว่ากายด้วยสัจ** บังคับกายให้ชำระหนี้ที่ลวงให้มาเกิดในทางที่ชอบต่าง ๆ เช่น **ต้องทำลายทุกข์ให้สิ้น—ต้องทำลายนิพพานให้แจ้ง** ดังได้กล่าวปฏิญาณไว้ก่อนบวชต่ออุปัชฌาย์ สองคำนี้ เป็นคำปฏิญาณ (คำสาบานตน) ควรให้ผู้พูดเข้าใจความหมาย ถ้าไม่เข้าใจจะกลายเป็นพูดเล่น—บวชเล่นกันไป ศาสนาจึงเศร้าหมอง ฉะนั้นเมื่อบวชแล้วกายจึงต้องอดทน จะห่วงความสุขสบายกายไม่ได้เป็นต้น ผลจึงมีแต่**จิตเป็นสุข** กายเป็นแต่ผู้รับใช้ถึงแม้ยังไม่สำเร็จตามสัญญา (ละออกจากกายยังไม่ได้) จิตก็ไม่มีทุกข์**เพราะเป็นเพียงผิดสัญญาทางแพ่ง** ทำนองเดียวกับทางโลกเท่านั้น ย่อมผัดผ่อนระยะเวลาไปได้ในชาติต่อ ๆ ไป เมื่อไปเกิดในชาติใหม่ จะไปเกิดในทางสุคติที่ดียิ่ง ๆ ขึ้นตามปรารถนาพร้อมด้วยปัญญาและบุญกุศลที่ได้สะสมไว้

บุคคลจะไปสู่ทุคติหรือสุคติ จึงมักจะรู้กันได้ชัดเมื่อมีกิริยาจะสิ้นใจ (จิตหรือวิญญาณออกจากร่าง) นั่นคือผลของกฎแห่งกรรม ที่ทำให้จิตต้องมีอันเป็นไปตามอนุสัยกิเลสที่ฝังลึกอยู่ในจิตตนเป็นผลลัพธ์ของแต่ละจิตที่เข้าสู่รูปร่างแต่ละครั้งจนกว่าจะละจากรูปธรรมได้

๓. เมื่อย่อเข้าสูตรจะเป็นดังนี้

ฝ่ายรูปธรรม		**ฝ่ายนามธรรม**	
ทุกข์	**สมุทย**	**นิโรธ**	**มรรค ๘**
คือ **ผล**ของการที่จิตยึดมั่นในรูปธรรมแม้มีสุขก็มีทุกข์เจือปนทั้งจิตและกาย	คือ **แนวทาง** ของจิตที่ยึดมั่นในรูปธรรมย่อมเป็นเหตุให้เกิดการเวียนเกิดของทุกข์อยู่ตลอดกาลเพราะหลงในเหยื่อคือตัณหาทั้ง๓ และติดในเครื่องทรมานทั้ง ๓ คือกิเลส	คือ**ผล**ของการที่จิตยึดมั่นในนามธรรม **จิต**ย่อม**ว่าง**จากรูปธรรมไม่มีทุกข์ไม่มีสุขเพราะไม่มีรูปธรรมใดจะให้รักหรือชัง	คือ **แนวทาง** ของจิตที่ยึดมั่นในนาม-ธรรมนำไป สู่การแยกจิตออกจากกาย **ละการเกิดได้** เพราะเห็นโทษของรูปธรรม

สรุปว่า สมุทัยเป็นเหตุชั่ว ทุกข์จึงเป็นผลชั่ว มรรคเป็นเหตุดี นิโรธจึงเป็นผลดี ธรรมทั้งหลายย่อมระงับได้ ด้วยดับที่เหตุทั้งชั่วและดี พระอานนท์สำเร็จอรหันต์ช้า เพราะติดที่เหตุดี

การแยกอริยสัจ ๔ ออกพิจารณาเป็น**ฝ่ายรูปธรรมที่มีผลเป็นโทษ**แก่จิตและกาย อาจช่วยให้ชาวโลกมองเห็นช่องทางที่จะควบคุมสังคมของโลกให้มีระเบียบดีขึ้น โดยอาศัยหลักเกณฑ์ทาง**ฝ่ายนามธรรมที่มีผลเป็นคุณ**มาพิจารณาผ่อนปรนจิตและกายให้เห็นโทษและคุณของกายและจิตทำให้ไม่ประมาทในการครองชีพตน โดยสังเกตสังคมที่สงบ เป็นสังคมสัจจะ มีเมตตาเป็นพื้นฐาน ทุกคนแข่งกันหาและแข่งกันในทางเมตตาปรานี เช่น สังคมในพุทธอาณาจักรสมัยพุทธองค์เป็นต้น ระบอบการศึกษา ระบอบการปกครอง—ระบอบการเศรษฐกิจ ฯลฯ สมัยพุทธ-องค์เป็นอย่างไร สมัยนี้ควรจะเป็นไปในรูปใด มนุษย์จะมีเสรีภาพ—เสมอภาพ ฯ กันอย่างจริงจังได้หรือไม่ เพราะต่างคนเกิดมาจากกรรมไม่เหมือนกัน การศึกษาไม่เท่ากัน **อะไรทำให้ระดับสังคมห่างกันยิ่งขึ้น** ในเมื่อมนุษย์ห่างกันตั้งแต่เกิดอยู่แล้ว เช่น (๑) ด้อยการศึกษาหรือ (๒) เจริญด้วยการศึกษาแต่ขาดศีลธรรม กิเลสทั้ง ๓ ของมนุษย์มีทางที่จะควบคุมโดยการป้องกันหรือ

ปราบปรามมิให้เป็นภัยแก่สังคมได้อย่างไร เหล่านี้เป็นปัญหาของผู้มีความรู้จะต้องใช้ปัญญารับผิดชอบแก่สังคมต่อไป **ป้องกัน** ก็คือการอบรมศีลธรรมแก่ประชาชนทุกระดับ ตั้งแต่เยาว์วัย **ปราบปราม** ก็คือมีกฎหมายลงโทษแก่ผู้ประกอบการทำลายศีลธรรมทุกวิถีทาง บางอย่างอาจควบคุม เช่น อาชีพที่จะทำให้จิตของสังคมต่ำลง ได้แก่การพนัน—การค้าประเวณีหรือสถานที่มั่วสุมอบายมุขทั้งปวง อาจจะมีก็ให้อยู่ไกลชุมชน อนุสัยกิเลสอุปมาเหมือนฝุ่นละอองน้ำที่นอนอยู่ก้นแก้วน้ำ เมื่อไม่อยากให้น้ำขุ่น ก็ไม่ควรกวนน้ำให้ละอองฟุ้งขึ้นมา มิฉะนั้นผลที่ได้รับจะไม่คุ้มค่ากับจิตของประชากรที่ต่ำลง

ระบบการปกครองใดยังความสงบและยุติธรรมได้ดี—ระบบนั้นถูกต้อง ระบบการศึกษาใดยังให้เกิดความรู้และมีคุณธรรมทั่วหน้า—ระบบนั้นถูกต้อง ระบบเศรษฐกิจใด ยังให้เกิดความบริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ กันทั่วหน้า—ระบบนั้นถูกต้อง อย่างที่กล่าวกันว่า "บังอบาย เบิกฟ้า ผ่าพื้นใจเมือง" นั่นเอง พุทธองค์ได้ทรงค้นพบ และได้วางแนวทางปฏิบัติในสมัยพุทธองค์ให้เห็นเป็นตัวอย่างอยู่แล้ว เช่น มีระบบการปกครองที่ดี — ทำให้เกิดความสงบและยุติธรรม มีระบบการศึกษาที่ดี — ให้ความรู้และมีคุณธรรมทั่วหน้า มีระบบเศรษฐกิจที่ดี—ทำให้พุทธอาณาจักรบริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ ทั่วหน้าเป็นต้น ชาวพุทธพึงพิจารณาแก้ไขไปตามกาลสมัยของตนเองบ้าง ดีกว่าไม่มีอะไรที่ดีของชาวพุทธมาเป็นหลักปฏิบัติ ข้อสำคัญ**โลกปัจจุบันไม่มีใครเสียสละปฏิบัติตนเป็นตัวอย่าง** โลกจึงปั่นป่วนรวนเรหาความแน่นอนมิได้ อย่างน้อยควรจะวางหลักเกณฑ์สอนให้ทุกระดับเข้าใจในพุทธศาสนาและรู้จักใช้ศาสนาให้เป็นประโยชน์ เช่น รู้จักใช้—สัปปุริสธรรม ๗ ในการศึกษาค้นคว้าหาเหตุผล รู้จักพัฒนาตนและท้องถิ่นให้เจริญก้าวหน้าตามหลักประโยชน์สุขในปัจจุบัน (ทิฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ) รู้จักแก้ปัญหาทางจิตของตนตามหลักทุกข์ทางจิต ๔ ประการ เพื่อจะได้ไม่ฟุ้งซ่านหรือหลงงมงาย

เมื่อชาวพุทธรู้และเข้าใจพุทธศาสนาดี ก็จะเคารพหวงแหนพุทธศาสนาแน่นแฟ้นขึ้น มีหลักเกณฑ์ในการเสียสละอย่างที่ว่า สละทรัพย์ — เพื่อรักษาอวัยวะ สละอวัยวะ—เพื่อรักษาชีวิต สละชีวิต—เพื่อรักษาธรรม ดังนี้ทั้งทางโลกและทางธรรมจะเชื่อมโยงกันใกล้ชิด นักเรียนก็จะเป็นผู้ฝึกง่าย—สอนง่าย ฝ่ายพลเรือนก็จะสุจริต ฝ่ายทหารก็จะห้าวหาญ พ่อค้าประชาชนก็จะมีพื้นจิตเมตตาเป็นส่วนใหญ่ ความร่มเย็นก็จะเกิดขึ้น เพราะทุกชั้นต้องอาศัยความสามัคคี ที่จะต้องรักษาธรรมด้วยกัน

สัจธรรม เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เป็นความจริงเสมอ พุทธองค์ทรงค้นพบมาแล้วด้วยตนเอง **ผู้ใดประมาทธรรม ผู้นั้นย่อมได้รับผลเป็นทุกข์เสมอ** เช่นบุตรต้องเคารพบิดามารดา บุตรคนใดประพฤติผิดธรรมชาตินี้ จิตย่อมได้รับผลเป็นทุกข์ทรมาน เหตุฉะนี้พระยาพานเมื่อรู้ว่าตนได้ฆ่าพระยากงผู้เป็นบิดา จึงเป็นทุกข์ หาทางปลดเปลื้องทุกข์ด้วยการสร้างพระปฐมเจดีย์ขึ้นเป็นต้น พุทธองค์ทรงตรัสว่า ธรรมของพระพุทธองค์เป็นอกาลิโก—จะปฏิบัติเมื่อใดย่อมได้ผลเมื่อนั้น ไม่ต้องรอฤดูกาลหรืออายุแห่งตนอย่างใด เอหิปัสสิโก ชาวโลกจงพากันมาดูได้ โอปนยิโก จงน้อมใจเข้าไปหาเถิด ปัจจัตตังเวทิตัพโพ วิญญูหิติ ผู้ใดมีปัญญาเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมรู้ได้ด้วยตนเองทุกคน

ขอให้ชาวโลกทั้งปวง จงละจากการจองเวรต่อกัน ละจากการเบียดเบียนต่อกัน แล้วท่านจะปราศจากทุกข์ทั้งทางกายและทางจิต นี่คือความปรารถนาของ**พุทธองค์ที่มุ่งประสงค์ให้ชาวโลกมีเมตตาต่อกัน** ถ้าทุกคนมีจิตน้อมไป**ดังนี้** โลกก็มีแต่สันติสุข ทั้ง ๆ ที่จิตยังยึดมั่นอยู่ในรูปธรรม **และรู้ว่าเกิดมาเพื่ออะไร** ทางสายกลางในชีวิตปัจจุบันของชาวพุทธควรปฏิบัติอย่างไร ตายแล้วจะไปเกิดในทางทุคติหรือสุคติ **ทุกคนกำหนดวิถีชีวิตไว้ด้วยตนเอง** สุดแต่กรรมดีกรรมชั่วทั้งสิ้น จึงเกิดมามีชีวิตไม่เหมือนกัน การที่เป็นเช่นนี้เพราะ **กรรมใดที่ตนสร้างขึ้นจะฝังอยู่ใต้จิตสำนึกเสมอ เรียกว่าอนุสัยกิเลส** อุปมาเหมือนเพชรย่อมแตกต่างกันที่**น้ำเพชร** แม้จะเจียระไนอย่างใดก็สวยงามแต่ภายนอกเท่านั้น ไม่อาจทำให้น้ำเพชรเปลี่ยนแปลงไปได้ เว้นแต่จะหลอมใหม่ (คือสร้างกรรมดีขึ้นใหม่) เท่านั้น แต่ถึงกระนั้นก็ดี เพชรที่น้ำไม่ดีเมื่อเจียระไนสวยงามก็ยังมีคุณค่าในทางเครื่องประดับมากกว่าหิน **คนใดที่สำนึกได้ในกรรมแห่งตน แม้พยายามละความชั่ว เพียรให้เกิดความดีก็ย่อมมีคุณค่าแก่สังคม** ดีกว่าท้อถอยชีวิต ทอดทิ้งเวลาให้เสียไปโดยเปล่าประโยชน์ พึงอาศัยเหตุผลทางศาสนาเป็นเครื่องเตือนสติ แล้วเพียรให้เกิดความดี ผลดีจะเกิดตามปรารถนาเอง ไม่จำเป็นจะต้องไปพะวงถึงกรรมในอดีต **การเพียรสร้างความดีในปัจจุบันอาจลบล้างกรรมในอดีตให้หมดไปก็ได้** ผู้มีความเพียรทางดี จึงมีความสุขทางโลกกันทั่วไป

ตามหลักพุทธศาสนากล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายจะลงสู่ครรภ์ด้วยเหตุ ๓ ประการดังนี้

(๑) บิดา—มารดา พร้อมใจกัน

(๒) มารดา—มีระดู

(๓) สัตว์มีเจตนาลงปฏิสนธิ

การแสดงเจตนาลงปฏิสนธิของสัตว์ อาศัยเหตุต่าง ๆ กัน ๔ ประการดังนี้

(๑) บ้างก็ **ด้วยความสามารถของกุศลกรรม** ที่ตนได้ทำไว้ มีความปรารถนาจะไปเกิดในตระกูลนั้น ๆ ก็เลือกตระกูลเกิดเอาเอง ดุจคนมีเงินเลือกซื้อสิ่งของตามใจชอบเช่นพุทธเจ้า เป็นต้น

(๒) บ้างก็ **ด้วยความสามารถของกำเนิด** (แดนเกิด) ต่าง ๆ กัน เมื่อไปเกิดในแดนใด **ย่อมต้องเข้าปฏิบัติตามธรรมชาติของแดนนั้น** เช่น **แดนเกิดเทวดา**—ไม่ต้องเกิดจากครรภ์ แต่มนุษย์และสัตว์ ๔ เท้าต้องเกิดจากครรภ์ ยิ่งกว่านั้น บางแดนก็ผิวขาว—บางแดนก็ผิวดำ—บางแดนเปลือยกาย ฯลฯ สุดแต่จะไปเกิดในแดนใด ปัจจุบันมีการพัฒนาประเทศกันทั่วไป แล้วปัญหาอื่น ๆ ก็ติดตามมาเกิดความสนใจในปัญหานี้เรียกกันว่า "นิเวศน์วิทยา" แต่พุทธองค์ได้กล่าวถึงปัญหานี้มา ๒๕๑๕ ปีแล้ว

(๓) บ้างก็ **ด้วยความสามารถของตระกูล** (พันธุ์) ต่าง ๆ กัน เมื่อไปเกิดในตระกูลใด เพศ—พรรณก็เป็นไปตามตระกูลนั้น ๆ เช่น

ก. **เกิดในตระกูลสกปรก**—ได้แก่เรือด—ไร

ข. **เกิดในตระกูลฟอง**—ได้แก่นก—ไก่

ค. **เกิดในตระกูลจากครรภ์**—ได้แก่มนุษย์และสัตว์

ง. **เกิดในตระกูลที่เกิดขึ้นเอง**—ได้แก่เทวดา ไม่ต้องอาศัยครรภ์หรือฟองอย่างใด

(๔) บ้างก็ **ด้วยความสามารถของการเชื้อเชิญ** ได้แก่คำอธิษฐานของผู้ต้องการบุตรทั้งหลาย เพื่อประโยชน์แห่งตระกูลตน

แม้ชาวพุทธทั่วไปจะมองไม่เห็นในเรื่องการที่สัตว์จะลงสู่ครรภ์เหล่านี้ก็ตาม แต่ก็มีที่สังเกตได้ว่า **บุตรอันเกิดจากเจตนา** ของบิดา—มารดา **มักมีสติปัญญาดีกว่า** บุตรที่เกิดจากกามารมณ์โดยไม่เจตนาจะให้เกิด (เช่นพันธุ์ดอกกล้วยไม้ป่าก็ดี พันธุ์สัตว์ป่าก็ดี ที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ ย่อมไม่ได้ผลดีเท่าที่นักวิชาการผสมขึ้นเป็นต้น) เว้นแต่กุศลกรรมและอกุศลกรรมของแต่ละคนที่ได้ทำไว้ ทุคติและสุคติ จึงนำทางให้จิตของผู้นั้นโคจรเข้ามาร่วมตระกูลโดยตนเองไม่รู้ตัว ยุคใดที่ประชาชนละทิ้งธรรม มัวเมาในกาม วิญญาณ มนุสฺสเปโต มักจะมา

เกิดมาก เช่นลูกที่เกิดจากนางบริการตามสถานเริงรมย์ต่าง ๆ เป็นต้น ยุคใดประชาชนยึดมั่นในธรรม มนุสฺสทมฺโม และ มนุสฺสเทโว จะมาเกิดมาก พุทธองค์จึงสอนให้หมั่นสนทนาทางธรรม เพื่อเป็นสิริมงคลไว้ป้องกันมิให้มนุสฺสเปโตมาอาศัยเกิด ทรมานจิตตนเป็นการคุมกำเนิดไปในตัว เมื่อมีผู้บวชเป็นล้าน ๆ จะลดการเกิดโดยรัฐไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดเลย เมื่อต้องการเพิ่มพลเมืองจะเพิ่มเมื่อใดก็ได้ ดีกว่าการคุมกำเนิดโดยวิธีอื่น และยังจะได้พลเมืองที่มีคุณธรรมที่ดีด้วย ความเดือดร้อนหรือร่มเย็น ผันแปรไปเพราะเหตุนี้ และทำให้มองเห็นเหตุผลว่า เหตุใดผู้มีอำนาจบางคนลูกเต้าจึงต่ำช้าเป็นอวชาตบุตร น่าจะเป็นเพราะบิดา—มารดามัวเมาในกิเลสนั่นเอง และสามัญชนที่มีลูกดีเป็นอภิชาตบุตร ก็น่าจะเป็นเพราะบิดา—มารดายึดมั่นในธรรม วิญญาณดีจึงมาอาศัยเกิดร่วมตระกูลด้วย ชีวิตในอดีตจะเป็นมาอย่างไรก็ตาม ถ้าในชีวิตปัจจุบันมีปัญญาเห็นธรรมก็ย่อมจะใช้ปัญญาหยั่งชีวิตในอดีตของตนได้ และรู้กำหนดอนาคตชีวิตของตนว่า จะไปเกิดในทางทุคติหรือสุคติ อุปมาเหมือนเก็บต้นข้าวริมทางมาปลูก โดยไม่รู้ว่าเป็นข้าวพันธุ์ใด เมื่อปลูกได้ ๓ เดือน เก็บเกี่ยวผลได้ก็ย่อมจะรู้ได้ว่า ข้าวต้นนั้นในอดีตเป็นข้าวพันธุ์เบา มีอายุเพียง ๓ เดือน ถ้านำไปเพาะปลูกในอนาคต ก็จะมีอายุเพียง ๓ เดือนเช่นกัน

เมื่อชาวพุทธรู้ทางทุคติและสุคติเช่นนี้แล้ว จึงเป็นหน้าที่ของชาวพุทธผู้รู้ จะเลือกวิถีชีวิตของตนเองได้ดีกว่าใคร ๆ จะเลือกให้ ชาวพุทธที่ศึกษาธรรมจึงเป็นผู้มีโชคดีที่มีโอกาสเลือกวิถีชีวิตของตน เพื่อความสุข—สงบของแต่ละคนด้วยตนเอง โดยพิจารณาระหว่างแนวทางที่พุทธ-องค์ได้ทรงค้นพบทางทุกข์ยิ่งและสุขยิ่งไว้ให้เห็นแล้วอย่างชัดเจน **ในโลกนี้มีแต่ศาสนาพุทธเท่านั้น** ที่สอนให้รู้ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม ศาสนาอื่นล้วนแต่สอนให้ขวนขวายในทางรูปธรรมทั้งสิ้น ชาวพุทธสามัญที่ยังมีจิตใจไม่แข็งกล้าพอที่จะมุ่งปฏิบัติทางธรรม มุ่งจะหาความสุขทางโลก **ควรสนใจศึกษาชีวิตทางโลกตามแนวทางของพุทธองค์ให้แจ่มแจ้ง** เช่น **ผู้มีจิตมุ่งจะประกอบการงานให้สำเร็จทางโลก** ก็ใช้อิทธิบาท ๔ ของพระพุทธองค์เป็นหลัก งานก็จะสำเร็จผล **ถ้าอยากร่ำรวย** เพราะเลือกที่เกิดไม่ได้อย่างพุทธเจ้าหรือเลือกที่อยู่ไม่ได้ เพราะมีกฎหมายห้ามเข้าเมือง จำเป็นต้องพัฒนาตนและท้องถิ่นอย่างประเทศอิสราเอล ก็ใช้ทิฏฐธัม-มิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ เป็นแนวทางหาประโยชน์สุขในชีวิตปัจจุบันคือ ๑ หมั่นหาทรัพย์ในทางที่ชอบ ๒ รักษาทรัพย์ที่มีอยู่ให้งอกเงยเป็นประโยชน์ ๓ รู้จักคบมิตรที่มีประโยชน์ ๔ รู้จักเลี้ยงชีพพอควรแก่ฐานะของตน ก็จะร่ำรวยสมปรารถนา นอกจากนี้ พุทธองค์ยังมีธรรม

ของคฤหัสถ์อีกมากมาย เพื่อสำหรับใช้ในการหาประโยชน์สุขในชีวิตปัจจุบัน ผู้ใดสนใจและปฏิบัติตามก็ได้รับผลไปตาม ๆ กัน เมื่อเรายังไม่มีโอกาสจะเป็นอรหันต์ **ก็จงใช้ชีวิตปัจจุบันเพียรสร้างความดีทุกวิถีทาง เพื่อหาความสุขในปัจจุบัน** แล้วชีวิตอนาคตก็จะดีขึ้นไปเอง อุปมาเหมือนคนหัดยกน้ำหนักก็ดี คนเรียนหนังสือก็ดี เมื่อเป็นเด็ก ๆ ไม่มีผู้ใดคิดไว้เลยว่า โตขึ้นตนจะเป็นคนอย่างใด เมื่อตั้งใจฝึกหัดหรือตั้งใจเรียนหนังสือแล้วโตขึ้นจึงยกน้ำหนักได้มาก หรือเรียนหนังสือได้เก่งกว่าผู้อื่นดังนี้เป็นต้น เพราะ **ผู้มีความเพียรเท่านั้น ที่เป็นผู้มีโชค และมีความสุข** ซึ่งเป็นถ้อยคำเตือนสติมิให้คนท้อถอยใช้กันอยู่ทั่วโลก พุทธองค์ทรงยกย่องอิทธิบาท ๔ มีฉันทะ—วิริยะ—จิตตะ—วิมังสา ว่าเป็นธรรมที่เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่นำความสำเร็จให้แก่ผู้มุ่งปฏิบัติ และ **สอนให้ใช้ชีวิตปัจจุบันเป็นหลัก** เพื่อหยั่งชีวิตอดีตและกำหนดชีวิตอนาคตอยู่แล้ว จึงไม่ควรลืมหลักสำคัญข้อนี้เสีย ผู้ที่ประกอบการงานเจริญก้าวหน้า ก็ล้วนแต่มาจากผู้ที่คิดในชีวิตประจำวันเท่านั้น เช่น พ่อค้าบางคนตั้งหน้าขายน้ำร้อนน้ำชาพอประทังชีวิต เมื่อสะสมทุนไว้ได้มากแล้ว จึงเขยิบฐานะการค้าของตนให้กว้างขวางยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงกล่าวกันว่า **การหาได้เท่าไรนั้นไม่สำคัญ ความสำคัญอยู่ที่การรู้จักครองชีพของตนให้ควรแก่ฐานะต่างหาก** ที่ทำให้คนร่ำรวยขึ้นมา **หน้าที่** ของแต่ละคน **เป็นเครื่องวัดความพอดี** — พอควร เช่น เป็นเสมียนก็ควรกิน—ควรใช้ตามฐานะของเสมียนเป็นต้น หมายความว่า **การที่จะร่ำรวยนั้นอยู่ที่การประหยัด**

ส่วนผู้มุ่งในทางธรรม อยากมีความสุขสงบในชีวิต ก็ใช้ธรรมของพุทธองค์ ว่าด้วยสัมปรายิกกัตถประโยชน์ มีศรัทธา — ศีล — จาคะ — ปัญญา ไปจนถึงความสงบสุขสุดยอด คือขั้นปรมัตถประโยชน์ มี ศีล—สมาธิ—ปัญญา ธรรมของพุทธองค์ แยกกันอยู่ดังนี้ ชาวพุทธจึง**ควรศึกษา** และ **ใช้ธรรมของพุทธองค์ให้ตรงกับความประสงค์ของชีวิตตน** ชีวิตจึงจะราบรื่น มิใช่ว่าเป็นผู้ครองชีวิตทางโลกแล้วไปปฏิบัติทางธรรมเยี่ยงนักพรตหรือเป็นนักพรต มีชีวิตทางธรรม แต่ไปปฏิบัติเยี่ยงผู้มีชีวิตทางโลก จะกลายเป็นผู้มีชีวิตขวางโลกไป มีแต่ความผิดหวังในชีวิตตน

ขอให้ชาวพุทธสามัญทั้งปวง จงประสบความสำเร็จในการเลือกวิถีชีวิตของตนทุกท่าน การที่ทุกชีวิตมาเกิดก็เพราะหลงในรูปธรรม ชีวิตจึงต้องดิ้นรนไปตามกิเลสอันเป็นเรื่องทรมานจิต อุปมาเหมือนมีหนามแหลมฝังอยู่ในเนื้อ ย่อมทำให้เจ็บปวดทรมานอยู่ตลอดเวลา ท่านจะ

รักษาแผล พอบรรเทาปวด หรือจะถอนหนามออกจากเนื้อให้ความปวดหายไปเลย ก็สุดแต่ท่านจะวินิจฉัย ข้อสำคัญอย่ามีชีวิตอยู่โดยความลังเลใจเท่านั้น จะเป็นคฤหัสถ์ ก็จงเป็นคฤหัสถ์ที่ดี จะเป็นสงฆ์ ก็จงเป็นสงฆ์ที่ดี ตามหน้าที่ของตนก็พอแล้ว**เพียรทำดังนี้ทุกครั้งที่เกิด** ในที่สุดก็จะสำเร็จอรหันต์ไปเอง — เมื่อปรารถนาเช่นนั้น พุทธองค์ยังต้องเพียรถึง ๑๐ ชาติ **แสดงว่าตายแล้วเกิด** พุทธองค์จึงระลึกชาติมาเล่า เพื่อเตือนสติชาวพุทธมิให้ประมาทชีวิต จะปรารมภ์อะไรกับชีวิตอย่างเรา ๆ ชีวิตปัจจุบันท่านก็เลือกมาเอง **จึงไม่ควรประมาทในการเลือกชีวิตอนาคตของท่านเอง** ท่านรักตัวท่าน (จิต) หรือเปล่า เพราะบางคนอาจหลงตัวเอง ถ้าไม่หลงแล้ว ก็ต้องมีความรู้สึกเหมือนกันหมด พุทธองค์จึงตรัสว่า "นัตถิ อัตตสมัง เปมัง" ไม่มีความรักใดเสมอด้วยรักตน จงเพียรสร้างความดีเพื่อตน

บัดนี้ชาวพุทธทราบโดยตลอดแล้วว่า พุทธเจ้าทรงค้นพบอะไร ทุกข์ทางกาย — ทุกข์ทางจิต มูลเหตุเกิดจากอะไร มีวิธีดับอย่างไร พุทธศาสนาสามารถนำไปใช้เป็นประโยชน์ในการครองชีพได้อย่างไร การเข้าใจพุทธศาสนามีประโยชน์อย่างไร ประเทศที่อดอยาก ประชากรต้องการอะไร ประเทศที่บริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ ประชากรต้องการอะไร

การที่พุทธเจ้าเลือกไปเกิดที่กรุงกบิลพัศดิ์ ก็เพราะในกรุงนี้ประกอบด้วยปุโรหิตและนานาปัญญาชนมากมาย สามารถเข้าใจพระธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบได้เช่น โกณฑัญญะและเบญจวัคคีย์ เป็นต้น ในกรุงนี้ ประชากรบริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ มีอาหารที่มีคุณค่าแก่ร่างกายไว้บริโภคได้เพียงพอ ประชากรส่วนใหญ่กินอาหารพืช จึงย่อมสามารถเข้าใจถ้อยคำอันเป็นปรัชญาของพุทธองค์ได้ดี เมื่อพิเคราะห์แล้ว จะเห็นว่า พุทธศาสนาจะเป็นที่เข้าใจดีแก่ผู้ที่บริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ เป็นส่วนใหญ่ ฉะนั้นชาวพุทธ **พึงตั้งใจศึกษาหาความรู้ประกอบอาชีพให้บริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔** ตามควรแก่ฐานะ แล้วชาวพุทธก็จะมีโอกาสบรรลุธรรมอย่างไม่ต้องสงสัย พุทธองค์ตรัสว่า บรรดาชีวิตสรรพสัตว์ทั้งปวงนั้น ชีวิตมนุษย์เป็นชีวิตประเสริฐสุด เพราะสามารถศึกษาธรรมของพุทธองค์เข้าใจได้ สัตว์อื่นไม่มีทางจะเข้าใจได้ เช่น เอานกมาเลี้ยง หัดพูดพ่อจ๋า ๆ หลาย ๆ เดือน นกจะพูดได้ดี แต่เมื่อผู้หญิงเข้ามา นกก็จะเรียกพ่อจ๋า ๆ เมื่อสุนัขเข้ามา นกก็จะเรียก พ่อจ๋า ๆ อยู่นั่นเอง เพราะนกมีแต่ความรู้ ไม่มีปัญญาจะใช้คำว่าพ่อจ๋ากับใครกันแน่ **สัตว์จึงสู้มนุษย์ไม่ได้ เพราะปัญญา** ชาวพุทธพึงภูมิใจตน ที่เกิดมามีชีวิตอยู่ในพุทธอาณาจักร ยังแต่คอยความขยันหมั่นเพียรเท่านั้น ชาวพุทธก็จะสมหวังทุกประการ ศึกษา

พุทธศาสนาโดยละเอียดแล้ว จะเห็นว่า พุทธองค์ได้ให้วิทยาการแก่ชาวพุทธแล้วทุกสาขา ชาวพุทธไม่พิจารณาให้แจ่มแจ้ง จึงพากันหลงทางในวิถีชีวิตตน **ใช้ธรรม**ของพุทธองค์เป็นปัจจัยนำทาง**ดุจแสงเทียน** ชีวิตก็จะสว่างไสวเอง **พระสงฆ์ผู้ทรงคุณตามมรรค** ๘ ย่อมเป็นที่ปรึกษาได้อย่างดี เช่นเดียวกับพระนเรศวร มีสมเด็กพระวันรัตน์ วัดป่าแก้วไว้ปรึกษาเป็นต้น

ข้าพเจ้ามีความเข้าใจในพุทธศาสนาดังนี้ ท่านเล่ามีความเข้าใจอย่างไร

อ่านหนังสือมิลินทปัญหาและธรรมประทีปอยู่เนือง ๆ พุทธิปัญญาจะเกิดขึ้นแก่จิตของท่าน จนมองเห็นโลกเป็นโรงละครไปเอง โดยไม่ต้องมีใครมาบอกเล่า ถึงขั้นนั้น ทุกข์ของท่านก็จะค่อย ๆ หายไป และสุขก็จะเกิดขึ้นโดยไม่รู้สึกตัว

ถึงแม้ท่านจะไม่เชื่อว่าสวรรค์ — นิพพานจะมีจริงหรือไม่ก็ตาม ถ้าศึกษาธรรมก็จะได้ประโยชน์ในชีวิตปัจจุบัน ๔ ประการ ดังนี้

(๑) จิตไม่มีเวร

(๒) จิตไม่เบียดเบียน

(๓) จิตไม่เศร้าหมอง

(๔) จิตผ่องใส

ทั้ง ๔ ประการนี้ จะหาซื้อไม่ได้ด้วยเงินหรืออำนาจใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากศึกษาจากธรรม จึงนับว่าการศึกษาธรรมไม่ทำให้ท่านเสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์อย่างใด ขอให้ชาวพุทธพึงร่วมใจกันรักษาธรรมของพุทธองค์ไว้เป็นสมบัติของโลกไปชั่วนิรันดรด้วยชีวิตตน เพื่อความสงบและยังสันติแก่โลกเราต่อไป

คำนำ

หนังสือศาสนาประยุกต์นี้ เดิมข้าพเจ้าเขียนเพื่ออธิบายให้มิตรสหายฟังว่า ความจริงพุทธศาสนา**มิใช่มีประโยชน์เฉพาะทางธรรมเท่านั้น** โดยเฉพาะอริยสัจ ๔ เราอาจนำมาใช้ในทางโลก เพื่อแก้ปัญหาในการประกอบการงานของเราก็ได้ เมื่ออธิบายแล้วก็ทำให้ดูปรากฏว่าเป็นที่พอใจผู้ฟัง เมื่อศึกษาธิการจังหวัดชัยภูมิเห็นเข้าเห็นว่ามีประโยชน์แก่บรรดาครูที่จะใช้เป็นแนวสอนนักเรียน และผู้มีหน้าที่บรรยายทั่วไป จึงขอให้พิมพ์อัดสำเนาโรเนียว เมื่อแจกไปแล้วจึงมีผู้ออกความเห็นให้พิมพ์เป็นเล่ม เพื่อสะดวกแก่การถือติดมือไปมา และขอให้ขยายความบางตอนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อเป็นแนวทางไปพิจารณาค้นคว้าต่อไป เช่นการที่พุทธองค์ทรงค้นพบเชื้อการเกิดของมนุษย์ แล้วจึงค้นพบกฎแห่งกรรม และในที่สุดพบอริยสัจ ๔ เพื่อดับการเกิดของมนุษย์ กับให้เปรียบเทียบทางธรรม — ทางโลกในแง่อื่น ๆ ตามปัญหาที่ถามมาด้วย จึงได้อนุโลมตามคำขอร้องและจัดพิมพ์เป็นเล่มขึ้น ดังที่ท่านถืออยู่ ณ บัดนี้ หวังว่าหนังสือเล่มนี้ คงจะเป็นประโยชน์แก่ท่านบ้างตามสมควร แม้จะมีข้อความเพียงสั้น ๆ ใช้เวลาอ่านประมาณ ๑ ชั่วโมง ก็อาจเป็นแนวทางให้ท่านดำเนินการต่อไปอย่างกว้างขวาง เสมือนหัวเทียนเครื่องยนต์ ย่อมทำให้เครื่องยนต์หมุนเวียนเกิดพลังงานต่าง ๆ ฉันนั้น ขอผลานิสงส์จงประสบแก่ทุกท่านที่ข้าพเจ้าได้อ่านหนังสือของท่าน จนเป็นเหตุให้เกิดความคิดที่จะเขียนหนังสือนี้ด้วย

ผู้เขียน

ศาสนาประยุกต์

เนื่องจากประเทศไทยได้ทอดทิ้งศาสนาไประยะหนึ่ง ปรากฏว่าประชาชนได้ห่างเหินจากศาสนาไปด้วยเริ่มตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงแบบเรียนการศึกษา เป็นต้นมา เป็นเหตุให้ศีลธรรมขนบธรรมเนียมที่ดีของชาติพลอยเสื่อมโทรมไปด้วย เมื่อมีการติดต่อกับชาวต่างประเทศระยะนี้มากขึ้น ยุวชนของไทยจึงมีความประพฤติปรวนแปร ผิดไปจากจากยุวชนไทยสมัยก่อนมากมายเป็นอันตรายแก่ตนเองและสังคม เคราะห์ดีที่ทราบว่ารัฐบาลตระหนักดีในเรื่องนี้ กำลังดำริแก้ไขให้เป็นไปในทางที่ควรต่อไป

ข้าพเจ้าได้สนใจในการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านี้อยู่เงียบ ๆ จึงได้หาหนังสือต่าง ๆ ที่เกี่ยวแก่ลัทธิศาสนาต่าง ๆ มาอ่านดูบ้างเพื่อหาแนวทางแก้ไขสังคมปัจจุบันซึ่งมีสภาพเป็นสังคมลามก ปราศจากหิริโอตตัปปะ (คือ ความละอายและเกรงกลัวต่อบาป) ทำให้มนุษย์มีสภาพเป็นครึ่งคนครึ่งสัตว์ มุ่งแสวงหาในวัตถุเป็นสำคัญ ให้หันเหความคิด กลับไปสู่แนวทางที่ถูกต้องต่อไป พอสรุปได้ว่าศาสนาต่าง ๆ ที่เจ้าลัทธิได้บัญญัติขึ้นนั้น **มีจุดมุ่งหมายตรงกัน** ที่จะปลดเปลื้องทุกข์ของชาวโลก แต่**การขึ้นต้นและลงท้ายไม่เหมือนกัน** ข้าพเจ้าขอนำมาเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้:— (ขออภัยด้วยที่ต้องนำมาเปรียบเทียบ เพื่อมวลชนจะได้พิจารณาเหตุผล)

๑. **ศาสนาพราหมณ์** สรุปว่า **พระพรหมเป็นผู้สร้างโลก** มนุษย์เป็นผู้เกิดมาอาศัยโลก ถ้ามนุษย์คนใดติดแน่นในกิเลส เมื่อประสบทุกข์ จะหลุดพ้นจากทุกข์ได้ **ก็โดยต้องสวดอ้อนวอนพระพรหมผู้สร้างโลกขึ้น** เปรียบมนุษย์เป็นคนตาดี แต่ขาหักเดินไม่ได้ต้องขี่คอคนตาบอดแต่ขาดีคือโลกเดินไปตามทิศทางที่ต้องการ ถ้าโลกคือคนตาบอด แต่ขาดีไม่พาเดิน มนุษย์ก็จะไปไหนไม่ได้ เรียกว่าสุดแต่พระพรหมผู้สร้างโลกจะเมตตาบันดาลให้เป็นไป หรือเรียกว่าพรหมลิขิต

๒. **พระเยซู** สรุปว่า **พระเจ้าสร้างโลก**

๓. **มุสลิม** สรุปว่า **พระอัลเลาะฮ์สร้างโลก**

ทั้ง ๒ ศาสนานี้ก็มีนัยเช่นเดียวกับศาสนาพราหมณ์ **ต้องอาศัยพระเจ้าหรือพระอัลเลาะฮ์**เป็นที่พึ่ง คือ ต้องอ้อนวอน—ต้องบวงสรวง เอาใจพระเจ้าผู้เป็นใหญ่

วิธีตั้งต้นศาสนาอื่น ๆ จะเห็นว่า ศาสนาอื่น ๆ **อาศัยวัตถุ** หรือ **คำอวดอ้างอภินิหาร** ของพระผู้เป็นใหญ่มาเป็นเครื่องจูงใจให้เลื่อมใสทั้งสิ้น ทั้ง ๆ ที่ตอบไม่ได้ว่า ผู้เป็นใหญ่เหล่านั้นอยู่ที่ไหน หน้าตาเป็นอย่างไรเพราะไม่มีใครเคยพบเห็นเลย ในที่สุด **ลงท้าย**ด้วยการมีตัวแทนของผู้เป็นใหญ่เหล่านั้น มาคอยรับอามิสบูชาจากมนุษย์ผู้เกรงกลัว บางรายสังเวยกันอย่างไม่มีขอบเขต จนเป็นประเพณีไป **บางทีก็กลายเป็นเครื่องมือหากินของตัวแทนนั่นเอง** เช่นตั้งตำราหมอดู ดวงชะตา สะเดาะเคราะห์ ฯลฯ วิธีการเช่นนี้**ทำให้มนุษย์อ่อนแอ** และ**ไม่เชื่อมั่นในตนเอง**

ด้วยเหตุลัทธิศาสนาอื่น ๆ อ้างอภินิหารหรือพระผู้เป็นใหญ่ซึ่งไม่มีตัวตนมาบันดาลคำสั่งสอนเช่นนี้เอง เมื่อมนุษย์เจริญขึ้นด้วยการศึกษารู้จักใช้เหตุผลเข้า จึงชักลังเลในลัทธิต่าง ๆ หาเหตุผลเท่าใดก็ไม่เข้าใจ ในที่สุดจึงเกิดมีสำนักปรัชญาต่าง ๆ ซ้อนลัทธิศาสนาขึ้นหลายสำนักเสนอแนวความเห็นต่าง ๆ กัน มีทั้งเห็นด้วยและคัดค้าน บุคคลเหล่านี้ไม่กล้าพอที่จะแสดงตนเป็นเจ้าลัทธิศาสนา จึงได้แต่ขนานนามสำนักของตนเพียงสำนักปรัชญา และ**มีอยู่ทั่วไปทางตะวันตก**

๔. **ศาสนาพุทธ มีพุทธองค์ผู้เดียวที่ประกาศตนว่า พุทธองค์คิดขึ้นได้เองไม่**มีพระเจ้าองค์ใดมาบอกหรือสั่งสอน และเชื้อเชิญให้พิสูจน์สูตรอริยสัจ ๔ เมื่อผู้ใดพิสูจน์แล้วก็จะพบความจริงเยี่ยงพุทธองค์ สำนักปรัชญาจึงไม่มีเหมือนทางตะวันตก ธรรมของพุทธองค์แจ่มแจ้งไม่มีข้อใดทิ้งความเคลือบแคลงสงสัยไว้ให้ปวงปราชญ์ต้องคิดต่อเติมเสริมแต่งขึ้นอีก จะมีก็แต่เพียงยกย่องว่า ธรรมของพุทธองค์เป็น**พุทธปรัชญา**ไปในตัว และ**ไม่ได้กล่าวไว้ว่าใครเป็นผู้สร้างโลก** เพื่อให้มนุษย์เกรงกลัวผู้เป็นเจ้าของโลกและไม่ได้สอนให้ปลดเปลื้องทุกข์ ด้วยการวิงวอนผู้เป็นใหญ่ดังเช่นว่านั้น **สิ่งที่น่ากลัวในทางพุทธศาสนาก็คือกรรมชั่วของตนเองและต้องสนองกรรมเอง** โดยไม่มีทางอ้อนวอนใครช่วยล้างกรรมได้ เช่นพระโมคคัลลานแม้จะเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ต้องใช้กรรมเสียก่อน จึงจะหมดกรรมไม่มาเกิดอีก ซึ่งในเรื่องนี้พระ-พุทธองค์ ได้ชี้ให้**เห็นกฎแห่งกรรมไว้ชัดเจน จึงทรงสอนให้เพียรทำดีไว้ และพยา-ยามละกรรมชั่ว** โดยกรรมวิธีตามสูตรอริยสัจ ๔

บางท่านสงสัยว่า การที่อรหันต์ยังต้องใช้กรรมเช่นนี้ ความเป็นอรหันต์จะไม่เสียไปหรือและเหตุไฉนความเป็นอรหันต์จึงไม่สามารถคุ้มครองแม้ชีวิตและร่างกายของอรหันต์เอง ข้อนี้ขอ

ชี้แจงว่า ผู้สำเร็จ**อรหันต์ คือผู้ชนะใจตน**สามารถแยกกายกับจิตออกจากกันได้ อรหันต์ย่อมไม่ห่วงชีวิตร่างกาย ความจริงร่างกายมีประโยชน์แต่ในขณะที่ยังไม่สำเร็จอรหันต์เท่านั้น เมื่อสำเร็จแล้ว ร่างกายก็ไม่มีประโยชน์ต่อการเป็นอรหันต์อย่างใด การที่อรหันต์จะละทิ้งร่างกายไปเมื่อไม่ถึงคราว ก็เป็นกรรม อรหันต์จะห่วงร่างกายก็เป็นกิเลสยึดมั่นในตัวตน เมื่อสำเร็จอรหันต์แล้วแม้ร่างกายจะต้องใช้กรรม ความเป็นอรหันต์ ก็หาได้เสียหายอย่างใดไม่ อุปมาเหมือนผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัย ต่อมาอาคารมหาวิทยาลัยถูกทำลายด้วยประการใด ๆ **ผู้สำเร็จการศึกษาแล้ว ย่อมไม่มีผลเสียหายประการใด** หรือนัยหนึ่งโรงเรือนที่สร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีบางอย่าง โดยขอยืมวัสดุก่อสร้างมาจากคนต่าง ๆ เมื่อได้อาศัยโรงเรือนนั้นประกอบพิธีเสร็จแล้วเจ้าของวัสดุมารื้อโรงเรือนเอาวัสดุของตนไป พิธีที่ประกอบเสร็จไปแล้ว ก็หาได้เสียหายประการใดไม่ หากไม่รื้อไป ยังจะต้องเป็นห่วงเฝ้าแหนเป็นภาระเสียด้วยซ้ำไป ความเป็นอรหันต์ได้มาโดยอาศัยร่างกายศึกษาธรรม เมื่อสำเร็จแล้ว ร่างกายจะมีประโยชน์อันใดแก่อรหันต์ ดังนั้นอรหันต์จะห่วงร่างกายเพื่อประโยชน์อันใด จะเห็นว่าพุทธศาสนา **สอนให้ทุกคนรู้จักใช้ปัญญาเชื่อในเหตุผล** มาตั้งแต่เริ่มมีพระพุทธศาสนา**มิใช่เริ่มต้นด้วยอภินิหาร** กระทั่งคำสอนของพระองค์ก็มิให้เชื่อด้วยเหตุ ๑๐ ประการ แสดงว่าพุทธองค์ทรงอธิบายให้เข้าใจเสียก่อนแล้วจึงให้ท่องจำภายหลัง **เมื่อพิสูจน์เหตุผลด้วยตนเองแล้วจึงให้เชื่อและปฏิบัติตาม** เพื่อความสำเร็จด้วยความสามารถของตนเอง

สมัยพุทธองค์ ผู้จะบวชเป็นสงฆ์ มักจะศึกษาธรรมจนเข้าใจดีแล้วจึงจะบวช เพื่อบรรลุธรรม ผู้ที่บวชจึงภาคภูมิใจตน แม้จะโกนผม—ห่มผ้าเหลือง ก็มีใบหน้าร่าเริงใจ เช่นเดียวกับคนได้เข้ามหาวิทยาลัย คล้ายกับว่า ความลับในโลกนี้ตนมีโอกาสจะได้รู้ในไม่ช้า ใบหน้า—กิริยา—วาจา ตลอดจนสายตาที่ทอดมอง อยู่ในลักษณะคนสงบน่าเลื่อมใสศรัทธายิ่ง มิใช่บวชเพื่อหวังไปประกอบอาชีพอื่น อย่างทุกวันนี้

การเลื่อมใสศาสนาเพราะความขลัง หรืออภินิหารเป็นเครื่องหมายของคนด้อยปัญญาต่อไปก็จะกลายเป็นคนลังเล เป็นอันตรายแก่ตนเองและสังคม พุทธองค์ไม่ปรารถนาจะให้คนประเภทนี้มีอยู่ในศาสนาของพระองค์ จึงให้พิสูจน์เสียก่อน แล้วจึงเชื่อถือและปฏิบัติตาม **พระสุทิน**เป็นตัวอย่างของคนลังเล พุทธองค์จึงตรัสว่า **เป็นโมฆบุรุษ** หาความจริงใจมิได้

ก่อนสมัยพุทธกาล มนุษย์ถูกลวงให้เชื่อถือสิ่งต่าง ๆ ด้วยความขลัง หรืออภินิหารกันอยู่แล้ว เมื่อถึงสมัยพุทธองค์ จึงสอนให้เชื่อกันด้วยเหตุผลดังกล่างข้างต้น มนุษย์เริ่มเจริญด้วยปัญญาโดยพุทธองค์เป็นผู้ริเริ่มคนแรกของโลก สูตรของพุทธองค์จึงใช้คำว่า **อริย** หมายถึงสูตรสำหรับผู้เจริญด้วยปัญญา

ปัจจุบันมนุษย์ไปดวงจันทร์ได้นั้น มิใช่ไปด้วยอภินิหารหรือความขลัง **แต่ไปด้วยเหตุผล อย่างน่าอัศจรรย์** ในปัญญามนุษย์ เช่นเดียวกับความอัศจรรย์ในปัญญาของพุทธองค์ที่สามารถเอาชนะธรรมชาติทางจิต ดับการเวียนเกิดได้ด้วยสูตรอริยสัจ ๔ ชาวพุทธเคารพพุทธองค์ ในฐานะเป็นบรมศาสดาจารย์ผู้แจ้งโลก เทอดทูนพุทธองค์ในฐานะเป็นยอดแห่งการเสียสละไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน ปัญญาชนสมัยนั้นสำเร็จอรหันต์กันมากมายเพราะใช้ปัญญาปฏิบัติธรรมด้วยศรัทธาอันแรงกล้า

น่าเสียดายที่**หลังพุทธกาลนานเข้า** มนุษย์กลับอ่อนแอลงไปอีก หลงเชื่อสิ่งต่าง ๆ ด้วยความขลังหรืออภินิหาร จึงมีผู้แอบอ้างเอาศาสนาไปเป็นเครื่องมือหากิน ผู้หลงเชื่อจึงตกเป็นเหยื่ออย่างน่าสมเพช กลายเป็นนับถือตัวบุคคลและวัตถุไป หาได้นับถือพระธรรมของพุทธองค์ไม่ ปัญญามนุษย์จึงเสื่อมทรามลงมากมายจนไม่รู้จักตัวตนว่ามีธรรมชาติมาอย่างไร โลกจึงวุ่นวายขึ้นเป็นลำดับ โชคดีขณะนี้ยังมีพระธรรมและพระสงฆ์อยู่ เมื่อเข้าใจถูกต้อง ไม่ช้าโลกคงจะไม่ว่างอรหันต์ (ผู้ชนะใจตน) เมื่อนั้นโลกก็จะคืนสู่สันติสุขดังเดิม

พิจารณาให้ถ่องแท้จะเห็นได้ว่า สิ่งที่เปลี่ยนแปลงเหล่านี้มาจากลัทธิอื่นทั้งสิ้น เช่นการหลอกให้เชื่อในความขลังหรืออภินิหาร ก็เพื่อให้มนุษย์โง่เขลา สะดวกแก่การเรียกร้องเอาทรัพย์สิน หรือหลอกลวงให้เชื่อในบุญญาภินิหารก็เพื่อต้องการให้มนุษย์ท้อถอยในชีวิตของตน แทนที่จะชี้ให้มนุษย์เห็น **ความอัศจรรย์ในปัญญา**ของมนุษย์ด้วยกัน เพื่อ**จะได้เกิดสติ**มีมานะจะทำตามบ้าง **ความขลัง**--**บุญญาภินิหาร**และ**ความอัศจรรย์** ทำให้มนุษย์โง่เขลา—อ่อนแอ—และเข้มแข็ง แตกต่างกัน ชาวพุทธจึงควรช่วยกันเตือนสติไว้ มิฉะนั้นพุทธศาสนาจะเศร้าหมองเพราะอภินิหารและวัตถุที่ขลังต่าง ๆ อย่างน่าเสียดาย

พุทธองค์ถือว่า **มนุษย์เกิดมาเพื่อจะได้มีโอกาสทำความดี** ล้างกรรมของตนให้หมดไป จะได้ไม่มาเกิดในโลกมนุษย์อีก (เมื่อไม่ปรารถนาจะมาเกิด) เพราะการเกิดในโลกมนุษย์เป็นทุกข์ คนที่หลงผิด ทำกรรมหนัก อาจไปเกิดเป็นสัตว์ที่ลำบากกว่ามนุษย์ก็ได้ ตาม

หลักพุทธศาสนา ถือว่าวิญญาณมนุษย์และสัตว์เป็น วิญญาณ ประเภทเดียวกัน สุดแต่กรรมดีกรรมชั่ววิญญาณจึงเข้าไปสู่ร่างกายต่างกันไป พิจารณาตามธรรมข้อนี้จะเห็นว่าวิญญาณเป็นพลังงานเหมือนแบตเตอรี่เครื่องยนต์ ย่อมจะนำไปใช้กับเครื่องยนต์ชนิดใดก็ได้ ตามขนาดของเครื่องยนต์ที่พอเหมาะกัน วิญญาณ (แบตเตอรี่) จะดีเลวก็ขึ้นอยู่กับการประกอบแบตเตอรี่ (กรรม) ของผู้ทำขึ้นด้วย พุทธองค์จึงสอนให้ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เพราะอาจไปฆ่าสัตว์ ซึ่งชาติก่อนเคยเป็นญาติของเราเองก็ได้ แม้พุทธองค์ยังรับว่าเคยเสวยชาติเป็นช้าง (พญาฉัททันต์) จึงไม่ควรทำลายชีวิตสัตว์ให้มีเวรต่อกัน เพราะความหมายของคำว่ากรรมทางพุทธหมายถึง **กรรมในอดีตและปัจจุบันด้วย** บางท่านคิดเลยไปจนไม่กินเนื้อสัตว์ด้วย เพราะไม่แน่ใจว่าจะเป็นเนื้อสัตว์ที่เคยเป็นญาติกันหรือไม่ พุทธองค์จึงสอนสงฆ์ที่ต้องการจะหลุดพ้นเป็นอรหันต์ มิให้ติดในรสอาหาร โดยพิจารณาอาหารแต่ละมื้อ เหมือนมารดาจำใจกินเนื้อบุตรที่ตายขณะเดินทางกลางทะเลทราย เพียงเพื่อมีชีวิตรอดอยู่ พอให้มีแรงเดินข้ามทะเลทรายอันกว้างใหญ่เท่านั้น

การงดเว้นอาหารเนื้อของสงฆ์ มีผลดีไปในทางปลอดภัยอย่างหนึ่ง เพราะสงฆ์มิได้ประกอบอาหารเอง อาหารผักอาจปราศจากเชื้อโรคกว่าอาหารเนื้อก็ได้ ไม่แน่ว่าเนื้อที่นำมาประกอบอาหารที่ชาวบ้านทำขึ้น เป็นเนื้อสัตว์ที่เป็นโรคหรือเปล่า หรือการกินผักอาจมีผลให้จิตเย็นสงบก็ได้ พึงสังเกตว่า พุทธองค์เลือกที่เกิด ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ซึ่งเป็นเมืองที่ประชากรส่วนใหญ่กินอาหารพืช จึงไม่เป็นการฝืนจิตใจอย่างใด เมื่อพุทธองค์ห้ามสงฆ์ฉันอาหารเนื้อ ๑๐ อย่าง เช่นห้ามฉันเนื้อมนุษย์ เพราะจะทำให้มองเห็นเป็นคนโหดร้ายกินกระทั่งเนื้อพวกเดียวกัน ไม่ต่างอะไรกับสัตว์ ไม่สมกับที่เป็นนักพรตผู้บำเพ็ญเมตตาคุณ ห้ามฉันเนื้อช้าง—ม้า เพราะสัตว์ ๒ อย่างนี้ เป็นพาหนะสำหรับกษัตริย์ป้องกันราชอาณาจักร ซึ่งพุทธอาณาจักรก็อาศัยด้วย ห้ามฉันเนื้อสุนัข—งู เพราะสัตว์ ๒ อย่างนี้ ในอินเดียสมัยนั้นถือว่าเป็นสัตว์ต่ำช้าน่ารังเกียจดุจสิ่งปฏิกูล สงฆ์ไม่ควรฉันอาหารที่ประชาชนรังเกียจอย่างนั้นทำให้เสื่อมศรัทธา ห้ามฉันเนื้อราชสีห์—เสือเหลือง—เสือโคร่ง—เสือดาว และหมี เพราะสัตว์เหล่านี้ย่อมอาศัยอยู่ในป่า สงฆ์ฉันเนื้อสัตว์เหล่านี้เข้าไป จะเป็นอันตรายแก่สงฆ์เมื่อออกธุดงค์ กลิ่นตัวออกมาจะเป็นสื่อชักนำให้สัตว์ร้ายเหล่านั้นมาทำอันตรายเอา เมื่อพุทธศาสนาแพร่หลายขึ้น จึงอนุโลมให้สงฆ์ฉันเนื้อสัตว์อื่น ๆ ได้บ้าง เพราะบางท่านไม่เคยชินต่ออาหารพืช แต่สำหรับพระธุดงค์แล้ว การฉันอาหารพืชจะปลอดภัยยิ่ง อาหารกับการปฏิบัติธรรมจึงมีส่วนสัมพันธ์กันโดยนัยนี้ นอกจากอาหารที่อาจทำให้มีกลิ่นเป็นสื่อแก่สัตว์ใหญ่ที่จะมาทำอันตราย เครื่องนุ่งห่มยังให้ย้อมด้วยขมิ้นหรือยางไม้เพื่อป้องกันแมลงอีกด้วย เมื่อได้สร้างกรรมดีอาจหลุดพ้นจากโลกมนุษย์ไปสู่โลกอื่นที่สุขแน่นอนกว่าโลกมนุษย์ก็ได้

ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแยกการเกิดไว้ดังนี้

๑. **ธรรมชาติ** ดิน น้ำ ภูเขา ฯลฯ เกิดแต่เหตุ

๒. **พืช** เกิดแต่พันธุ์ พันธุ์ดีปราศจากเชื้อโรคย่อมให้ผลดีแก่ผู้ปลูก เมื่อเมล็ดพันธุ์หมดเชื้องอกย่อมไม่เกิดพืช

๓. **มนุษย์** เกิดแต่กรรมของตนเป็นเชื้อให้มาเกิด คนมีกรรมดี ย่อมมีความสุข พร้อมด้วยปัญญา เมื่อไม่มีความปรารถนาจะเกิด ก็ขจัดเหตุแห่งการเกิดเสียการเกิดย่อมไม่มี

พิจารณาตามเหตุผลข้อนี้ จะเห็นชัดว่า **ปัญญาเกิดจากการสะสมของกรรมเก่า ย่อมมีขึ้นพร้อมกับตัวผู้เกิด** มิใช่เกิดขึ้นภายหลังเหมือนอย่างวิชา ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่า นายห้างผู้มีปัญญาแต่อ่านหนังสือไม่ออก สามารถจ้างลูกจ้างที่มีปริญญาความรู้มาช่วยทำงานมีอยู่ทั่วโลก จึงกล่าวกันว่า ความรู้อาจเรียนทันกันหมด **แต่ปัญญาไม่มีทางจะทันกันได้เลย** เช่นพุทธองค์เมื่อยังไม่สำเร็จเป็นพุทธเจ้า มีปัญญา อาจารย์ใดสอนวิชาใดก็เข้าใจจนอาจารย์ไม่มีวิชาใดจะสอน ทรงเป็นบัวบาน (ปัญญาเห็นแจ้ง) ในวิชาทุกสาขา บัวบานตลอดทางที่ไปศึกษา ในที่สุดนั่งประทับคิดเองก็สำเร็จอีก (บัวบานรองที่ประทับ) ด้วยปัญญา คำสั่งสอนของพุทธองค์เป็นความรู้ที่ได้จากปัญญาซึ่งทรงคิดขึ้นเอง ชาวพุทธต้องการศึกษาธรรมของพุทธองค์ก็หาทรัพย์ไปซื้อหาแลกเปลี่ยนมาศึกษา ปัญญา—ความรู้—ทรัพย์ จึงลดหลั่นกันดังนี้

ปัญญา คือการริเริ่มสร้างสรรเช่น **พุทธองค์**ทรง**ค้นพบ**อริยสัจ ๔
ขุนรามคำแหงค้นพบตัวหนังสือ
นิวตัน ค้นพบแรงดึงดูดของโลก

ความรู้ คือ**ประมวลหลักเกณฑ์**สิ่งที่ปัญญาค้นพบ

ทรัพย์ คือ**สิ่งแลกเปลี่ยน**กับความรู้โดยการสมมุติราคากัน จึงเห็นได้ว่าปัญญาทำให้เกิดความรู้ ความรู้แลกเปลี่ยนเป็นทรัพย์ **ผู้มีทรัพย์จึงซื้อได้แต่ความรู้** ซื้อปัญญาไม่ได้ ผู้มีปัญญาจึงอยู่เหนือคนทั้งปวง ผู้มีความรู้ (นักวิชาการ) จึงตกเป็นผู้ช่วยผู้มีปัญญา ผู้มีทรัพย์ถ้าปราศจากความรู้ และปัญญา ก็เสมือนหุ่นยนต์เท่านั้น จึงกล่าวกันว่า มีปัญญาเหมือนมีทรัพย์อยู่นับแสน ผู้มีปัญญาจึงมักเป็นผู้รับการศึกษาแต่พอควร นอกจากนั้นจะไปคิดและบงการเอาเอง สถาบันใดได้ผู้มีปัญญาที่มีธรรมเป็นผู้นำ มีนักวิชาการเป็นผู้ช่วยสถาบันนั้น ย่อมเจริญก้าวหน้า เช่นสมัย**พระนเรศวรมหาราช**เป็นต้น แม้มีทหารน้อยก็สามารถแก้ไขสถานการสู้รบแบบกองโจรสู้ข้าศึกที่มีกำลังมากกว่า จนมีชัยชนะเป็นที่เกรงขามแก่ข้าศึกในยุคนั้น ถ้าได้นักวิชาการเป็นผู้นำกิจการมีแต่ทรงกับทรุดเท่านั้น ส่วนผู้มีทรัพย์ถ้าขาดความรู้ ขาดปัญญาจะไม่สามารถ

ครองทรัพย์ไว้ได้โดยตลอด เช่นผู้รับมรดกทั้งหลายมีลูกพระเจ้าเล่าปี่ในนิยายสามก๊ก เป็นต้น สิ้นบุญพ่อก็สิ้นแผ่นดิน เป็นที่น่าสังเกตว่า **ผู้มีปัญญามักไม่เลือกงาน**ไม่เลือกอาชีพ แต่เมื่อทำสิ่งใดแล้วมักทำดีผิดคนสามัญ เช่น**ขงจื้อ**หรือ**มะกะโท**เป็นต้น จะเลี้ยงสัตว์หรือปลูกผักก็ยินดีทำ ต่างกับ**คนมีความรู้ต้องเลือกงาน**ให้ตรงกับความรู้ที่เรียนมา จบการศึกษาแล้วจึงว่างงาน จึงมักได้ยินกล่าวกันว่า ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด แต่ปัญญาท่วมหัวเอาตัวไม่รอด ไม่มีใครพูดกัน มนุษย์ที่เกิดมาจึงควรสร้างความดีไว้ทุกครั้งที่เกิด เพื่อสะสมปัญญาของตนไว้ อย่างที่เรียกกันว่า ทำบุญไว้เป็นสมบัติ (ปัญญา) ชาติหน้านั่นเอง เหมือนคนคัดเมล็ดพันธุ์ที่ดีให้ได้ผลยิ่ง ๆ ขึ้น พุทธองค์จึงตรัสว่าโจรปล้นได้แต่ทรัพย์เท่านั้น ไม่อาจปล้นบุญ (ปัญญา) ของใครไปได้ คนโบราณไปฟังเทศน์กลับมามักแบ่งบุญกัน ความจริงการแบ่งบุญก็คือแบ่งความรู้ (วิทยาทาน) ที่ได้ฟังมาเพื่อให้เกิดปัญญานั่นเอง เช่นฟังเรื่องพระเวสสันดรให้ทานช้าง ทำให้เมืองกลิงคราษฎร์ฝนตกได้ทำนากัน ก็เท่ากับเตือนสติคนมีว่า เมื่อมั่งมีก็ควรมีเมตตา ดีกว่าให้ผู้อื่นอดอยาก อาจมาปล้นเราให้เดือดร้อนเป็นต้น

การที่แยกการเกิดออกเป็นสิ่งมีวิญญาณและไม่มีวิญญาณเช่นนี้ เป็นเหตุให้มองเห็น**ตัวเชื้อ**แห่งการเกิดของมนุษย์ว่ามาจากกรรม (กิเลส) เหมือนนายแพทย์พบตัวเชื้อโรคและรู้ความเป็นอยู่ของตัวเชื้อโรค ย่อมหายากำจัดตัวเชื้อโรคได้ในที่สุด พุทธองค์ก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้ทรงใช้ปัญญาพบตัวเชื้อแห่งการเกิดแล้ว จึงเป็นเหตุให้ทรงคิดเห็น การเวียนเกิดด้วยกฎแห่งกรรม และหาวิธีกำจัดตัวเชื้อแห่งการเกิดได้ด้วยสูตรอริยสัจจ ๔ เป็นผลสำเร็จพร้อมด้วยหลักเกณฑ์ปลีกย่อยอื่น ๆ ที่ทำให้จิตเคลื่อนไหวโดยสิ้นเชิง **สูตรอริยสัจ ๔ จึงเป็นเสมือนยากำจัดเชื้อโรค** ซึ่งมองไม่เห็นได้ด้วยตาเปล่า จะเห็นได้ว่าปัญญาสามารถส่องเห็นสิ่งละเอียดอ่อนยิ่งกว่าวัตถุ (กล้องขยาย) ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยราคาแพง ๆ เสียอีก ศาสนาอื่น ๆ ไม่สามารถค้นพบตัวเชื้อแห่งการเกิด จึงเดาเอาว่าพระพรหมบ้าง พระเจ้าบ้าง เป็นผู้สร้างมนุษย์ เมื่อเกิดทุกข์จึงวางยาผิด ๆ โดย**ให้**อามิสบูชาบ้าง ล้างบาปบ้าง ฯลฯ เหมือนหมอกลางบ้านไม่**รู้ว่า**ไข้มาลาเรียมีตัวเชื้อโรค ก็รักษาด้วยรดน้ำมนต์บ้าง กินยาสมุนไพรบ้าง **ด้วยวิธีเดา** และตอบไม่ได้ว่าเหตุใดมนุษย์จึงมีทุกข์—สุขไม่เหมือนกัน และเหตุใดผู้เป็นใหญ่เหล่านั้นจึงสร้างมนุษย์เลว ๆ มาเบียดเบียนสังคมให้เดือดร้อน ก็เลยแก้ไขด้วยตำราหมอดู สะเดาะเคราะห์ มีเครื่องลางป้องกัน ฯลฯ ที่คิดไม่ออกก็โทษวาสนาไป

นักชีววิทยาซึ่งเป็นแขนงหนึ่งของลัทธิวัตถุนิยมกล่าวว่า ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยจุลินทรี เมื่อมนุษย์ผสมพันธุ์กันเกิดบุตรก็หมายความว่า มนุษย์คู่นั้นจุลินทรียังไม่ตาย ถ้าไม่มีบุตรก็หมายความว่า หมดการเกิด แต่ก็ตอบไม่ได้ว่าเหตุใดลูกที่เกิดมาจากพ่อแม่เดียวกัน จึงมีทุกข์—สุขไม่เหมือนกัน แม้ฝาแฝดกระดูกสันหลังติดกัน อย่างนายอิน—จันฝาแฝดไทย มีความรักก็ไม่เหมือนกัน ต้องนอนกับลูกเมียต่อหน้าคน เหมือนชาติก่อนเป็นหัวหน้าโสเภณี ได้เงินแล้วไปทำบุญ ชาตินี้จึงมีสุขผิดมนุษย์ธรรมดาสามัญ

มนุษย์มิใช่ต้นกล้วยอย่างนักชีววิทยาว่า เพราะมีวิญญาณจากกรรมดี—กรรมชั่ว เป็นพลังงานอยู่เบื้องหลัง พุทธองค์ได้ทรงแยกการเกิดของสรรพสิ่งทั้งปวง และพิจารณาด้วยสูตรอริยสัจ ๔ จึงเห็นด้วยปัญญา อรหันต์อื่น ๆ ก็เห็นตามด้วยปัญญาอีกหลายองค์ จนบัดนี้สูตรอริยสัจ ๔ ก็ยังมีให้ทุกคนที่ใคร่จะรู้ได้ศึกษาและปฏิบัติตาม จึงเห็นได้ว่าเครื่องมือวิทยาศาสตร์พิสูจน์ได้แต่เฉพาะวัตถุเท่านั้น แม้นักวิทยาศาสตร์เองบางคนก็ยังไม่รู้ว่าตนมีกรรมอันใดอยู่ จะเอากฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์มาพิสูจน์กรรมทางศาสนานั้น ยังเป็นไปไม่ได้

ในเรื่องดวงชะตา—โชคลาง พระพุทธองค์กล่าวว่า ที่จะรู้จักคนต้องอาศัยระยะเวลาสนทนากันมิใช่เดาเอา พุทธองค์จึงไม่เคยดูดวงชะตาให้ใคร ส่วนความขลังนั้นแม้พุทธองค์ก็ยังได้รับความบาดเจ็บจากการกระทำของเทวทัตที่ลอบทำร้าย ร่างกายก็มีการเจ็บป่วยเหมือนสามัญชน จึงมีหมอโกมารภัจคอยรักษาพุทธองค์ เหตุไฉนคนปัจจุบันจึงจะเอาคาถา (คำพูด) ของพุทธองค์มาป้องกัน—เยียวยาผู้อื่นได้ แม้ในเรื่องวิญญาณ ถ้ามีการเรียกมาถามสนทนาได้ พุทธองค์ผู้เลิศในทางนี้คงจะเรียกวิญญาณพุทธเจ้าในอดีตมาสอบถามถึงวิธีดับกิเลสหรือปัญหาใด ๆ ที่ลึกซึ้ง ดีกว่าไปเสียเวลาทรมานกายคิดค้นอยู่ถึง ๖ ปี

วิญญาณย่อมเข้าสู่ร่าง เฉพาะร่างที่ไร้วิญญาณ (แบตเตอรี่ไม่มีไฟ) ร่างที่มีวิญญาณอยู่แล้ว (แบตเตอรี่มีไฟเต็มโวลท์) วิญญานที่เรียกมาจะเข้าสู่ร่างได้อย่างไร ชาวพุทธน่าจะใคร่ครวญถึงเหตุผลให้แจ่มแจ้ง พุทธองค์ตรัสว่า หลงตาข่ายยังไม่เท่าหลงตัวตน วิทยากลเหล่านี้พุทธองค์ได้ผ่านมาจนไม่มีอาจารย์จะสอนแล้ว ทรงเห็นว่าไม่เป็นความจริง **มีแต่ทำให้มนุษย์งมงายไม่เกิดปัญญา จึงสอนให้ละเสีย** ชาวพุทธจึงควรละเว้นและสนใจศึกษาในพระธรรมของพุทธองค์ เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นธรรมจะดีกว่า พุทธศาสนามองเห็นเชื้อการเกิดและมีวิธีดับการเกิดด้วยสูตรอริยสัจ ๔ จึงชนะศาสนาอื่น ๆ สมัยนั้น เหมือนนายแพทย์แผนปัจจุบันชนะหมอโบราณฉันนั้น

การมองเห็นตัวเชื้อแห่งการเกิดของพุทธองค์ทำให้ตาสว่างรู้ว่าตนเกิดจากเชื้ออะไร จะได้บำรุงรักษาเชื้อการเกิดของตนให้บริสุทธิ์ขึ้น ด้วยการสร้างความดีเพื่อความสุขในชาตินี้และชาติหน้า และเห็นวิธีกำจัดความทุกข์ของตนเอง ตามสูตรอริยสัจ ๔ (ยาเคมี) นับว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์สมัยใหญ่ที่ว่าทุกอย่างมีแดนกำเนิด น่า**เทิดทูนพระ-พุทธองค์** ตรงที่ทรงเป็นนักวิทยาศาสตร์องค์แรกของโลก **ที่ทรงคิดค้นพบตัวเชื้อโรค**โดยไม่มีเครื่องมือช่วยอย่างสมัยนี้ และสามารถวางยากำจัดได้อย่างยอดเยี่ยม ไม่มียาใดเทียม และไม่ทรงหลังผลตอบแทนอย่างใดเลย

มนุษย์ต่างกันเพราะกรรม (เชื้อการเกิด) แม้จะเกิดจากพ่อ—แม่เดียวกัน ทุกข์—สุข ก็ต่างกันไปตามกรรมของตนเหมือนแท่นพิมพ์เดียวกัน ถ้าใช้น้ำหมึกดี—เลวต่างกัน ตัวหนังสือก็จะชัดเจนหรือเลอะเลือนต่างกันไปตามน้ำหมึกที่พิมพ์ (เชื้อที่ทำให้เป็นตัวหนังสือ) หาใช่เป็นเพราะแท่นพิมพ์ใหม่ จะเห็นได้จากสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ที่ใช้น้ำหมึกดี—เลว ไปจนถึงธนบัตรที่คงทนและชัดเจนเป็นตัวอย่าง เพราะมนุษย์เกิดจากกรรมเก่าของตนนั่นเอง มนุษย์จึงมีบุพเพสันนิวาส (กรรมเก่า) เนื้อคู่แท้เป็นคู่ ๆ เป็นส่วนใหญ่ ไม่จำกัดชาติหรือเผ่าพันธุ์วรรณใด ๆ เจ้าลัทธิบางคนแบ่งชั้นมนุษย์ตามชาติ—ตระกูล เช่น จัณฑาล—ศูทร—แพศย์ ฯลฯ บางคนแบ่งตามรายได้ทางเศรษฐกิจ เช่น ชั้นกรรมกร—คนกลาง—นายทุน แต่พุทธองค์ทรงแบ่งชั้นมนุษย์ตามปัญญาออกเป็น ๓ เหล่า เพื่อสะดวกแก่การสอนธรรม ดังนี้ มนุสฺสเปโต—ผู้หนาด้วยกิเลส (ปัญญาอ่อน) มนุสฺสทมฺโม—ผู้พอฝึกได้ มนุสฺสเทโว—ชนชั้นปัญญา การแบ่งมนุษย์ออกเป็น ๓ เหล่า ดังนี้ ทำให้ง่ายแก่การเลือกมนุษย์ไว้ฝึกสอน ไม่เสียเวลาการสอน เหมือนการคัดเลือกรับนักเรียน ถ้าเอาคนไม่ได้ระดับที่ต้องการ จะเสียเวลาสอนโดยเปล่าประโยชน์ ชาติ—ตระกูล มิใช่เครื่องหมายบ่งว่าผู้นั้นมีปัญญา พระพุทธองค์จึงมิได้กล่าวถึง เชื้อแห่งการเกิด จะมีผลให้มนุษย์คิดได้ว่าเมื่อเราทำผิดทางธรรม แม้ไม่ต้องโทษทางกฎหมายในโลกมนุษย์ เพราะมีอำนาจหรืออะไรก็ตาม แต่เวร (หนี้แห่งกรรม) จะติดตามไปไม่หยุดหย่อน **ให้สนองกรรมจนได้** ดวงดาว หรือใครจะมาช่วยแก้ไขไม่ได้

การที่ทรงค้นพบเชื้อการเกิดโดยเหตุผลเช่นนั้นมีผลดีแก่มนุษย์ ทำให้มนุษย์มี หิริ—โอตตัปปะเกิดขึ้นในใจ มีความละอายและเกรงกลัวต่อกรรม ที่ตนคิดจะทำขึ้น และทำให้มนุษย์มีความนึกคิดต่างกับสัตว์ **ก็ตรงจุดนี้** มิฉะนั้นจิตใจมนุษย์กับสัตว์จะเป็นเช่นเดียวกัน เป็นหน้าที่ของชาวพุทธที่จะเผยแพร่ในเรื่องนี้ให้ชาวโลกทราบโดยทั่วกัน โดย**ยกย่องการค้นพบตัวเชื้อ**

การเกิด (กรรมหรือกิเลส) เหมือนยกย่องการค้นพบตัวเชื้อโรคของนายแพทย์ การยกย่องข้อนี้ จะทำให้พุทธองค์ดีเด่น ไม่มีผู้ใดเทียมต่อไปอีก **มิใช่ยกย่องตรงที่ทรงหาวิธีกำจัดการเกิด** (อริยสัจ ๔) เท่านั้น ซึ่ง**เท่ากับยกย่องยารักษาโรค**อย่างเดียว อาจเปลี่ยนแปลงยาใหม่แก้โรคนี้อีกก็ได้ เช่น**สูตรเว่ยหล่าง**เป็นต้น การพบเชื้อการเกิด จะมีผลให้มนุษย์เข้าใจซึ่งกันและกัน ยังให้เกิดสันติสุขแก่โลกในที่สุด ขณะนี้ยังไม่มีสูตรทางวิทยาศาสตร์ใดจะพิสูจน์โรคทางกรรมได้นอกจากอริยสัจ ๔ ของพุทธองค์เท่านั้นจึงจะใช้พิสูจน์ได้ นับว่าวิทยาศาสตร์ของพุทธองค์เหนือกว่าเครื่องมือ หรือยาวิทยาศาสตร์สมัยนี้มา ๒๕๑๓ ปีแล้ว วิญญาณมีหรือไม่ท่านพอจะเข้าใจบ้างแล้วมิใช่หรือ ? ผู้ใดเรียนวิชาไฟฟ้าย่อมรู้ได้ว่าอนุภาคไฟฟ้าสถิตมีอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่งทั้ง ๆ ที่มองไม่เห็น ผู้ศึกษาทางศาสนาย่อมเข้าใจว่าวิญญาณมีอยู่ทุกหนทุกแห่งเช่นกัน อรหันต์และนักวิทยาศาสตร์ย่อมเห็นสิ่งที่คนธรรมไม่เห็นเช่นเดียวกัน ความร้อนไม่มีตัวตนให้เห็น จะรู้ว่าร้อนมาก—น้อยก็โดยสร้างเครื่องวัดขึ้น **กรรมหรือวิญญาณย่อมแสดงออกให้เห็นทางจิตใจและร่างกายมนุษย์** เพราะฉะนั้นยุคใดผู้บริหารประพฤติอยู่ในธรรม มีธารสัจกระพัดในกมล จะทำให้ประชากรทั่วรัฐมณฑลบันเทิงร่มเย็นเป็นสุข ยุคใดผู้บริหารละทิ้งธรรม ประชากรก็เดือดร้อนไปทั่วทุกหย่อมหญ้า ทั้งนี้เนื่องจาก กรรมดี—กรรมชั่วบันดาลให้เป็นไปนั่นเอง เมื่อผู้บริหารขาดหิริโอตตัปปะ ประชากรก็เอาอย่างบ้าง สังคมจะวุ่นวายขนาดไหน คิดเห็นได้ง่าย ๆ เช่นการชิงราชสมบัติ**สมัยพระเพทราชา** และต่อ ๆ มาเป็นต้น ประวัติศาสตร์จึงบันทึกผลของแรงกรรมไว้ตื่นเต้นยิ่งกว่านิยายเสียอีก "ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ" **ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม** จึงยังเป็นพุทธภาษิตที่ทันสมัยอยู่ ไม่ควรประมาท

สมัยพุทธองค์ มีผู้สำเร็จอรหันต์เป็นตัวอย่าง ทำให้เกิดศรัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม จึงมีรัฐบุรุษที่เพรียบพร้อมด้วยคุณธรรม โลกจึงสงบร่มเย็นอยู่เป็นเวลาช้านาน ยุคใดเลิกเชื่อกฎแห่งกรรม ยุคเข็ญก็สำแดงผลให้บังเกิดเป็นมิคสัญญีเป็นการตอบสนองทุกครั้ง เหมือนปลาที่หลงเหยื่อประมาทเมื่อใดก็เดือดร้อนเพราะเบ็ดเมื่อนั้น เช่น สมัยฮิตเลอร์เรืองอำนาจฆ่าคนเป็นว่าเล่น กรรมก็สนองคนเยอรมันทันตาเห็นเป็นต้น ทั้งนี้เกิดจากผลของกรรมต่อเนื่องกันนั่นเอง เช่นเดียวกับชาติญี่ปุ่นถูกระเบิดนิวเคลีย หรือนัยหนึ่งเหมือนบิดาของคนสองตระกูลฆ่ากัน ย่อมมีผลกรรมไปถึงสายเลือดตระกูลเดียวกันได้เช่นกัน ดังนิยายโรมิโอและจูเลียตเป็นต้น การที่มนุษย์ชาติเดียวกันต้องรับกรรมร่วมกันเช่นนี้ อุปมาเหมือนผู้อยู่ในวงการพนัน ย่อมตกเป็นผู้ต้องหาว่าสมคบกันเล่นการพนัน แม้ตนจะมิได้เล่นด้วยก็ตาม ดังนี้เป็นต้น พุทธองค์จึงห้ามมิให้สงฆ์ไป

ในสถานที่ไม่ควรไป พุทธองค์เองก็เคยทรงประทับอยู่เพียงอาณาเขตระหว่างที่พระประยูรญาติจะวิวาทกันเท่านั้น เพื่อมิให้เข้าใจผิด ฉะนั้นชาวพุทธจึงควรเลือก ยกย่องคนดีมีศีลธรรมเป็นหัวหน้า เพราะพุทธอาณาจักรกับราชอาณาจักรมีความเกี่ยวพันกันอย่างยิ่ง สมัยนี้ระบอบการปกครอง เปลี่ยนแปลงมาเป็นระบอบประชาธิปไตย หมายความว่า รัฐต้องการให้ประชาชนเลือกผู้มีปัญญาเข้ามาปกครองประเทศ เพราะรัฐไม่ทราบว่าผู้มีปัญญามีอยู่ที่ใด ชาวพุทธจึงต้องศึกษาธรรมไว้เลือกผู้มีปัญญา มิฉะนั้นผลเสียหายจะเกิดแก่ชาวพุทธเอง เมื่อเลือกคนผิด หลักเกณฑ์การเลือกคนดีนั้นทางโลกไม่อาจมองเห็นภายในจิตใจของคนได้ ชาวพุทธจึงควรเอาหลักเกณฑ์ทางธรรมไว้พิจารณาเลือกคนดีดังนี้

คนมีปัญญา — คือผู้มีความคิดริเริ่มและสามารถแก้ไขอุปสรรคให้ลุล่วงไปได้โดยสงบ เพราะเป็นผู้มีพรหมวิหาร ๔ คือ มีเมตตา—กรุณา—มุทิตา—อุเบกขา เสียสละและอดทนต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ **สามารถควบคุมกิเลสของตนไว้ได้ดี** คนประเภทนี้เป็นผู้นำ ประเทศชาติจะเจริญ เช่นมหาตมคันที เนรู เป็นต้น

คนมีแต่ความรู้ — คือนักวิชาการทั้งหลาย คนประเภทนี้มักจะ **มีโมหะ** สำคัญตัวผิดว่าเหนือผู้อื่น เห็นผู้อื่นว่าโง่เขลา เหยียดหยามประชาชน เอาแต่ใจตน อยากดังในประวัติ-ศาสตร์ ประชาชนจะเดือดร้อนเพื่อชื่อเสียงของเขา เช่น ฮิตเล่อร์—นะโปเลียน เป็นต้น

คนมีแต่ทรัพย์ — คือคน**มีอวิชชา** เขาจะอยากเป็นทุกอย่างโดยไม่รู้ว่า เมื่อเขาได้เป็นแล้วจะทำประโยชน์อะไรให้แก่สังคมได้หรือไม่ คนพวกนี้จะทำการสิ่งใดก็มุ่งหวังประโยชน์เป็นเงินตรา หรือทรัพย์เป็นใหญ่ บ้านเมืองจะไปสู่หายนะในที่สุด เช่น โงดินเดียม เป็นต้น

ชาวพุทธต้องการคนประเภทใดก็สุดแต่จะปรารถนา ขอให้ระวังจงดี หากเลือกได้ผู้นิยมลัทธิคอมมูนิสต์ ทั้งพุทธอาณาจักรและราชอาณาจักรก็จะถึงกาลอวสาน หลักเกณฑ์ทางธรรมเพียงแต่เป็นเครื่องเตือนชาวพุทธให้นำไปใช้ทางโลกให้ถูกต้องเท่านั้น และ **ควรสนใจในการเลือกตั้งผู้แทนตามระบอบประชาธิปไตยให้มาก ๆ** เพราะเท่ากับเลือกคนเข้าไปป้องกันรักษาพระธรรมนั่นเอง สมัยพระนเรศวรจะลงโทษแก่แม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันในการยุทธหัตถี สมเด็จพระวันรัตวัดป่าแก้ว ยังอุตส่าห์เข้าไปห้ามเพื่อมิให้ลงโทษ เพราะอาจทำให้กองทัพไทยขาดกำลังและแตกความสามัคคี ซึ่งจะเป็นภัยต่อราชอาณาจักรและพุทธอาณาจักรสมัยนั้น เพราะไทยพึ่งตั้งตัวเป็นต้น เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนาจำเป็นต้องเข้าไปมี

ส่วนกับราชอาณาจักรตลอดมา แม้สมัยพุทธองค์ก็มีปรากฏ **การแก้ไขทางราชอาณาจักรอยู่ที่การเลือกนักการเมืองที่ดี** โดยประชาชนรู้จักใช้หลักเกณฑ์ที่ดีเลือกขึ้นไป มิฉะนั้นอาจเลือกคนอย่าง **เมาเซตุง** มาครองเมืองโดยไม่รู้สึกตัว ผลกรรมจะมีแก่ชาวพุทธเองเช่นเดียวกัน ระลึกถึงอดีตแล้ว จะเห็นภาพชัดเจน เว้นแต่อวิชชาจะเป็นม่านบังปัญญาเสียเท่านั้น

ในระยะหลัง ๆ นี้ ผู้มีกิเลสไม่เชื่อแม้แต่คำสาบานของตน ความจริงคำสาบานก็มีค่าเท่ากับคำอธิษฐาน เมื่อสำรวมจิตในทางกุศล ย่อมมีผลเช่นเดียวกัน เมื่อไม่เชื่อคำสาบาน การทำบุญอุทิศส่วนกุศลก็ไม่มีความหมายเช่นเดียวกัน การละความเชื่อในเรื่องนี้ มีผลเสียหายไปทั่วโลก **มนุษย์กลายเป็นคนอสัตย์** ต่างฝ่ายต่างไม่ไว้ใจกัน ผลแห่งกรรมข้อนี้ เป็นเหตุให้เกิดสงครามไม่สิ้นสุด แม้กระทั่งระหว่างเอกชนในชาติเดียวกันก็ไม่ไว้ใจกัน มีการลอบยิงลอบฆ่าแม้กระทั่งผู้นำของตนเอง เป็นตัวอย่างของการละทิ้งธรรม ซึ่งไม่ควรประมาทประการหนึ่ง มีผลเสียไปถึงคนไม่มีความกตัญญูกตเวทีต่อกัน ซึ่งคนที่มีกตัญญูกตเวทีนี้ พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญว่าเป็นบุคคลหายากประเภทหนึ่ง เมื่อโลกพากันละทิ้งความสัตย์ ทั้งโลกก็จะมีแต่คนร้อยลิ้นพันเล่ห์ ล้วนแต่เป็นคนรกโลก โลกที่เจริญทางวัตถุจึงควรเจริญทางธรรมคู่กันไป มิฉะนั้นจะหาคนอย่าง **พันท้ายนรสิงห์** อีกไม่ได้ กฎหมายจะกลายเป็นนวนิยาย ระเบียบแบบแผนจะเป็นข้อความที่น่ารำคาญ สุภาษิตต่าง ๆ จะกลายเป็นคำชวนหัว ตำแหน่งหน้าที่ราชการจะกลายเป็นตำแหน่งหารายได้ส่วนตัว ความเมตตาปรานีที่โลกปรารถนาก็จะหาได้ยากยิ่ง พุทธภาษิตที่ว่า "โลโกปตฺถมฺภิกา เมตฺตา" ความว่า **เมตตาเป็นธรรมค้ำจุนโลก** ก็จะเป็นคำกล่าวที่ไม่มีผล เมื่อความเมตตาไม่มี ผลจะเดือดร้อนไปถึงสัตว์ แม้จะอยู่ในป่าจะถูกตามล่าจนย่อยยับอย่างไม่ปรานี ธรรมชาติที่มีไว้ประดับโลกจะถูกทำลายสิ้นจนมนุษย์ไม่มีธรรมชาติใดเหลืออยู่ให้เป็นอุทาหรณ์เตือนสติตน ในที่สุดเข้าใจว่าใกล้จะเข้าไปสู่ยุคมิคสัญญี พุทธภาษิตที่กล่าวว่า "สจฺจํ เว อมตา วาจา" ก็จะสูญไปจากโลก และคำพังเพยที่ไพเราะว่า "ฆ่าช้างก็หวังเอางา พึ่งคนพูดจาก็หวังเอาถ้อยคำ" ก็สูญไปด้วย โลกเจริญทางวัตถุและวิชาการ แต่โลกละทิ้งธรรมข้อนี้เหมือนโลกมอบอาวุธร้ายแรงให้แก่โจร โลกจะอยู่ได้อย่างไร อุปมาเหมือนบัวละตม—ต้นไม้ละดิน—รัฐบาลละทิ้งประชาชน ล้วนแต่มองเห็นทางหายนะด้วยกันทั้งสิ้น ชาวโลกพากันละทิ้งธรรมข้อนี้ ก็เหมือนลัทธิคอมมูนิสต์—ทุกฝ่ายจะอยู่ร่วมกันด้วยความหวาดระแวง แม้ระหว่างประเทศพวกเดียวกัน เพราะพื้นฐานการเป็นอยู่เต็มไปด้วยโมหะ—อวิชชา ยังไม่มีผู้ใดหยิบยก

เอาธรรมข้อนี้ขึ้นมาพิจารณาว่า ทำอย่างไรจึงจะถูกต้อง ทั้ง ๆ ที่ทุกชาติเป็นเจ้าของธรรมและอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ โลภะ—โทสะ—โมหะ ด้วยกันทั้งโลก การเจรจากลับเอาอารมณ์ของแต่ละฝ่ายอ้างเศรษฐกิจ—ชาตินิยม ฯลฯ ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ขัดต่อดุลย์ธรรมชาติทั้ง ๓ บางเรื่องเจรจากันแรมปีแล้วก็ไม่ตกลง เพราะแต่ละฝ่ายซ่อนเจตนาอันมิชอบเอาไว้ ไม่ว่าจะเป็นการปกครองระบอบใดก็ตาม **ถ้าขาดหลักธรรมและการปฏิบัติเป็นตัวอย่างที่ถูกต้อง** แม้จะโฆษณาอย่างใดก็ไร้ผล เพราะโลกที่เจริญและสงบนั้นจะมีได้เฉพาะโลกที่มีสัจจะเท่านั้น เช่นเดียวกับทางศาสนา นี่คือคำตอบที่ว่ายุคนี้ทำไมจึงหารัฐบุรุษที่ดีได้ยากนัก ยศศักดิ์หรือกิเลสจึงมีอันตรายเท่า ๆ กับเชื้อระเบิดปรมาณูที่ปราศจากการควบคุมวิธีนำมาใช้นั่นเอง จึงเป็นหน้าที่ของชาวพุทธจะต้องช่วยกันเตือนสติ มิให้นักวิชาการมัวเมาเกินไปจนเป็นอันตรายแก่โลก ชาวพุทธต้องการรัฐบุรุษที่มีธรรมเป็นอำนาจอย่างมหาตมคันที หรือรัฐบุรุษที่มีอำนาจเป็นธรรมอย่างโงดินเดียมก็สุดแต่จะพิจารณา นี่เป็นตัวอย่างชี้ให้เห็นว่า นักการเมืองที่ดีนั้น **สร้างชาติก่อนสร้างตนเอง** มิใช่เข้ามาสร้างตนเองโดยละทิ้งชาติไปตามยถากรรม

พุทธองค์ได้ปฏิบัติรักษาสัจธรรมให้เห็นแล้วในอดีตเมื่อคราวประชวร ได้สั่งให้พระอานนท์เอาข้าวทิ้งเสีย เพราะเป็นการผิดวินัยที่พระอานนท์ผู้เป็นสงฆ์ไปต้มข้าวเสียเอง ทรงตรัสว่า แม้จะหิวจนไส้ขาดก็จะไม่ยอมฉันข้าวที่ประกอบขึ้นด้วยสงฆ์ **การรักษาความสัตย์จึงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นในสังคมมนุษย์** ซึ่งจะขาดเสียมิได้ มนุษย์ละทิ้งธรรมข้อนี้เมื่อใด มนุษย์ก็เดือดร้อนไปตาม ๆ กันเมื่อนั้น

บางคนเข้าใจผิดหาว่าศาสนาพุทธมองโลกในแง่ร้าย ทำให้ชีวิตเศร้าหมอง ไม่เป็นความจริง การที่ชี้ให้เห็นความจริงของชีวิตว่ามาจากไหน ทำให้มีมานะพากเพียรในทางดี ไม่ท้อถอยดีกว่างมงายไม่รู้ที่มาของตน ทำให้หลงชีวิตโดยไร้ประโยชน์ ถ้าทำดีก็จะมีความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า **คนจนก็ต้องพากเพียรให้มีคุณธรรม** เป็นที่เชื่อถือของสังคม ไม่ใช่ทำลายชีวิตตนทั้ง ๆ ที่ยังมีโอกาสล้างกรรมของตนให้หมดไปได้ ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะอย่างไร ซึ่งไม่สำคัญอย่างใดเลย ความมีความจน เป็นของสมมุติทางวัตถุทั้งสิ้น ความจำเป็นในการดำรงชีวิตมีอยู่เพียงแค่ปัจจัย ๔ เท่านั้น จะมั่งมีขนาดไหนก็ กิน—ใช้—นอน เท่า ๆ กัน มิใช่คนมั่งมีจะกินอาหารเกินกระเพาะไปได้ อิ่มแล้วก็ไม่รู้ว่าได้กินอะไรเข้าไปบ้างเช่นเดียวกับคนจน **ควรคิดดำรงชีวิตให้บริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ เท่านั้นก่อน** เพราะการขาดแคลน ๔ อย่างนี้ เป็นความเดือดร้อนอย่างแท้จริง ทุกรัฐโฆษณากันว่า จะทำให้ราษฎรอยู่ดี—กินดีนั้นควรประกาศให้ชัดเจนว่า เอา

แค่บริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ ประชาชนก็จะมีสุขถมเถไป หรืออาจไม่แน่ใจว่า จะเอาแค่ไหนเป็นมาตรฐานก็ได้ ไม่ควรหวังรวยเมื่อท้องยังหิวด้วยการเสี่ยงโชคทางการพนันจะทำให้เดือดร้อนยิ่งขึ้นไปอีก ในที่สุดอาจจะหิวจนแสบท้องต้องกลายเป็นโจรด้วยความจำเป็นก็ได้ ส่วนที่เหลือเก็บเป็นความมั่งมีนั้น อยู่ที่การเก็บหอมรอมริบของแต่ละคน ซึ่งก็ต้องพากเพียรไปตามฐานะของตน ผู้ใดเพียรได้ก็เป็นผลดีแก่ผู้นั้น เรื่องนี้พุทธองค์ได้สอนไว้แล้ว ให้แบ่งทรัพย์ที่หาได้ออกเป็นส่วน ๆ สำหรับใช้—สำหรับทำบุญ และเก็บรักษาไว้ใช้เมื่อยามยาก ถ้าหมกมุ่นเกินไปบางครั้งกลับเป็นภัยแก่ตนและสังคม ยิ่งได้มาโดยมิชอบจะเป็นบ่อเกิดลัทธิแบ่งชั้นชนทางเศรษฐกิจ ทำให้โลกเดือดร้อนตลอดจนตัวเอง จึงเห็นว่าไม่เป็นสิ่งจำเป็นเท่าการขาดแคลนปัจจัย ๔ พิจารณาในเรื่องนี้แล้วเห็นว่า การที่มีความสุขตามธรรมชาตินั้น มีความสุขสงบกว่าสุขด้วยสิ่งแวดล้อมทางวิทยาศาสตร์ เราเป็นทุกข์ไปเอง ไม่มีใครเขาล่วงรู้ว่าเรามี—จนอย่างไร นอกจากเราไปบอกเขาเอง การหาทรัพย์นั้นง่ายกว่าการเก็บรักษาและใช้ให้เป็นประโยชน์ เหมือนการทำความดีทุกคนย่อมมีโอกาสเสมอ แต่การรักษาความดีให้เป็นประโยชน์นั้นยากยิ่ง จึงต้องมีสติรอบคอบไม่ประมาท จงพิเคราะห์สิ่งแวดล้อมที่ท่านอาศัยอยู่แล้วพิจารณาหารายได้ตามเหตุผลของสูตรแก้ปัญหาทางโลกก็จะสมประสงค์ จงพยายามพอใจในตนเองจะมีความสุขกว่าไปสนใจผู้อื่นในเรื่องนี้เหมือนนักกีฬาฟุตบอลที่ทุกคนภูมิใจในหน้าที่ของตนฉันนั้น

ในการครองชีพที่ดี จึงควรดูตัวอย่างที่พุทธองค์กำหนดให้สงฆ์ไว้เป็นหลัก มีเครื่องนุ่งห่มเป็นแบบมาตรฐานมา ๒๕๑๓ ปีแล้ว ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีสงฆ์ใดเดือดร้อนต้องวิ่งเต้นตามสมัยนิยม ประชาชนทั่วไปมิใช่ผู้แสดงบนเวทีเพียงแต่เป็นผู้ดู เหตุไฉนจะต้องวิ่งตามสมัยไปกับผู้แสดง โดยมิได้ค่าจ้างตอบแทน และในที่สุดก็เดือดร้อน เพราะหลงแต่งตัวตามใจอยากตามที่เขาโฆษณา แม้ข้าราชการที่มีเครื่องแบบกำหนดไว้แล้ว ก็ยังฝืนคำสั่งไปแต่งกายอย่างอื่นจนเดือดร้อนต่อการครองชีพของครอบครัว

ความพอดีของแต่ละคน อุปมาเหมือนการหุงข้าวใช้ไฟมาก—ข้าวไหม้ก่อนสุก ใช้ไฟน้อย—ข้าวดิบและแฉะ ใช้ไฟพอดี—ข้าวน่ากินและไม่ต้องรินน้ำข้าวทิ้ง ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่แก่ขนาดของหม้อข้าว—เตา—ถ่าน—น้ำ และข้าวให้พอเหมาะกัน ความพอดีในการครองชีพของแต่ละคนอยู่ที่รายรับ—รายจ่ายของตน ซึ่งไม่มีใครทราบได้ นอกจากตัวเราจะกำหนดเอาเอง ดังได้อุปมาแล้ว **ข้อสำคัญพึงครองชีพให้บริบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ เสียก่อน** ความหวังอื่นจะตามมาเอง ถ้าทำได้ดังนี้ ทุกคนก็จะปราศจากหนี้มีแต่สุข พุทธองค์ตรัสว่า อิณํ ทุกขํ โลเก ความว่า ความ

มีหนี้เป็นทุกข์ในโลกชาวพุทธที่ไม่มีหนี้ จึงเป็นชาวพุทธที่มีแต่สุข ธรรมข้อนี้เรียกกันว่า มัต-ตัญญุตานั่นเอง ชาวพุทธส่วนใหญ่มักละเลยธรรมข้อนี้จึงเดือดร้อน การทำลายชีวิตตนเมื่อมีทุกข์ก็เหมือนคนต้องโทษจำคุก ๓ เดือน ถูกขังเพียง ๒ เดือนแล้วหนีไป โทษอีก ๑ เดือนยังคงมีอยู่ และบวกด้วยโทษใหม่ที่หนียิ่งมีโทษมากขึ้น โดยโทษเก่าหาลดลงไม่ เราอาจยากจนทางวัตถุ แต่ก็มีโอกาสมั่งมีทางคุณธรรม เป็นผลให้สุขใจเช่นเดียวกัน "ลูเธอร์เบอแบงค์" คิดค้นวิธีใช้เส้นใยจากพืชมาทำเสื้อผ้าจนสำเร็จ ได้รับเกียรติจากชนผิวขาวทั่วไป ทำให้เขามีความสุข นั่นก็ไม่ใช่คนมั่งมีอะไร และไม่มีใครเหยียดหยามเขาว่าเป็นทาสนิโกร ทั้งทางโลกและทางธรรมก็ให้เกียรติคนดีเสมอ ยศศักดิ์ชาติตระกูลไม่สำคัญอย่างใดเลย **ส่วนคนมีก็ไม่ควรฟุ้งเฟ้อ ต้องมีใจเผื่อแผ่เมตตา** เพื่อให้สุขทางใจเกิดควบคู่กันไปกับความเจริญทางวัตถุที่ตนมีอยู่แล้วให้สุขยิ่งขึ้น เมตตาธรรมนี้แหละที่ทำให้คนมั่งมีชาวพุทธที่ดี มีแต่คนรักใคร่ เพราะไม่เป็นศัตรูของสังคม ชาวพุทธเมื่อมั่งมีศรีสุขมักชอบทำทานด้วยความเคยชิน ซึ่งเป็นการถูกต้องตามสูตรอริยสัจ ๔ ที่ว่า **ให้ละความโลภด้วยทาน** คนต่างศาสนาที่มีแต่ความโลภไม่เข้าใจมักหาว่าชาวพุทธโง่เขลา นายจ้างทางตะวันตกจึงมักเป็นศัตรูกับลูกจ้าง ส่วนชาวพุทธกับลูกจ้างอยู่กันคล้ายญาติจึงไม่ค่อยมีเรื่องเป็นศัตรูกัน คอมมูนิสต์จึงเข้ามายุแหย่ยากหน่อย การให้ทานจึงมีผลดีแก่สังคมยังความสงบให้แก่โลกได้ ทุกคนมีชีวิตอยู่ไม่กี่ปี จึงควรเพียรในทางดีเพื่อความสุขของตนดีกว่ามีชีวิตอยู่เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น

โอมาคัยยาม ปราชญ์เปอร์เซีย และนักประพันธ์อื่น ๆ อีกมากมาย เปรียบโลกเหมือนละครโรงใหญ่ ชาวโลกเหมือนผู้แสดง ทำหน้าที่ต่าง ๆ กันตามบทบาทของตน โดยมีกรรมเป็นผู้บงการ ไม่มีตัวตนมากำกับอย่างละคร ชาวโลกมีโอกาสจะเลือกเอาบทใหม่ก็ได้เมื่อได้สติว่าเหตุไฉนจะให้เราเป็นตัวโกง–ตัวผู้ร้ายให้คนดูเกลียดชัง โดยมิได้ค่าแสดงอย่างละครบนเวที คนมั่งมีที่ขาดสติในเรื่องนี้ บางทีก็มีความทุกข์ยิ่งกว่าคนมีฐานะต่ำกว่าตนเสียอีก **ความทุกข์–สุขจึงมิได้วัดกันด้วยความมั่งมีหรือยากจน**

วิธีตั้งต้นของพุทธศาสนา อาศัยความเชื่อเดิมของตนเอง แต่ให้เข้าใจเสียใหม่ในทางที่ถูกต้อง **เริ่มต้นโดยอาศัยเหตุผลตามอริยสัจ ๔** เพื่อให้เห็นกรรมของตน เมื่อเข้าใจแล้ว ปัญญาเกิดขึ้น **ลงท้าย**ด้วยความ**สามารถดับทุกข์ของตนได้ด้วยตนเอง** ไม่ใช่อาศัยเทพเจ้าองค์ใด **อาศัยปัจจุบันเป็นหลัก** หยั่งอดีตและประเมินผลอนาคต หมายความว่าคนจะเกิดมาจากอะไรก็ตาม เมื่อสำเร็จอรหันต์แล้วจะระลึกชาติอดีตของตนได้ ว่ามาจากกรรมใด

และอนาคตจะเกิดมีอะไรหรือไม่ วิญญาณเข้าสู่ร่างกายได้อย่างไร ศึกษาโดยละเอียดจากหนังสือมิลินทรปัญหา เปรียบร่างกายเหมือนตัวถังรถยนต์ วิญญาณเป็นพลังงานเหมือนแบตเตอรี่ แม้ทุกอย่างเรียบร้อย ถ้าไม่มีแบตเตอรี่เครื่องยนต์ก็ไม่ติด–แล่นไม่ได้ แม้กฎหมายก็ถือว่าทารกในครรภ์มีสภาพเป็นสิ่งมีชีวิตเช่นเดียวกัน ทางพุทธศาสนาก็รับรองความเป็นมนุษย์ตั้งแต่ปฏิสนธิวิญญาณของคนกับแบตเตอรี่รถยนต์จึงมีลักษณะพอจะอุปมาเทียบใกล้เคียงกันได้ดังนี้ ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าในแบตเตอรี่มีพลังไฟฟ้า แต่ก็ไม่มีใครมองเห็น เช่นเดียวกันวิญญาณก็ไม่มีใครมองเห็นเช่นกัน ตัวถังรถยนต์เมื่อรื้อออกเป็นเศษเหล็กธรรมดา ร่างกายคนที่ไร้วิญญาณก็ย่อมมีสภาพเป็นวัตถุเช่นกัน สิ่งมีวิญญาณรูปร่างต่าง ๆ เรียกกันว่ามนุษย์หรือสัตว์ เราสมมติกันขึ้นเหมือนรถ-ฝรั่ง–ญี่ปุ่น เมื่อหมดสภาพรถก็กลับเรียกว่าเศษเหล็ก ทางศาสนาจึงถือว่าเป็น "อนตฺตา" ไม่มีตัวตนอย่างใดเลย มีแต่อุปาทานยึดมั่นกันเอาเอง แม้แต่ร่างกายของพุทธองค์ยังสั่งให้เผา เพื่อมิให้ยึดมั่นในร่างซึ่งปราศจากวิญญาณของพุทธองค์ **แต่ให้ยึดพระธรรม** เพื่อยังความสงบให้แก่โลก วิญญาณของพุทธองค์ถึงนิพพานคือแดนที่ปราศจากความยึดเหนี่ยวของกิเลส เหมือนดาวเทียมลอยอยู่ในห้วงอวกาศ ปราศจากแรงดึงดูดของโลกฉันนั้น มีประโยชน์อันใดที่จะให้ชาวพุทธยึดมั่นในร่างของพุทธองค์ ซึ่งบอกความดีไม่ได้เหมือนพระธรรม วัตถุต่าง ๆ นั้นสิ่งแวด-ล้อมปรุงแต่งตามวิวัฒนาการของโลก แต่สังขารต่าง ๆ เป็นไปตามกรรมปรุงแต่ง วิญญาณเป็นผู้รับรู้สิ่งเหล่านี้ ทำให้มีอาการต่าง ๆ ตามกรรมที่มีอยู่โดยการบงการของปัญญาว่าจะนำรถหรือร่างกายไปทิศทางใด ถ้าไม่เชื่อวิญญาณว่ามี กฎแห่งกรรมก็ไม่มี อริยสัจ ๔ และกฎเกณฑ์อื่น ๆ ทางศาสนาก็เหลวไหลไปหมด แม้พระพุทธเจ้าก็ไม่มี เพราะสิ่งเหล่านี้พุทธองค์เป็นผู้คิดค้นขึ้นมา **แล้วใครเล่าเป็นผู้บัญญัติถ้อยคำพระธรรมอันลึกซึ้งเหล่านี้ขึ้น** ยิ่งกว่านั้น ความสำเร็จในเรื่องนี้มิใช่พุทธองค์สำเร็จแต่ผู้เดียว ยังมีอรหันต์อื่น ๆ สำเร็จเช่นเดียวกับพุทธองค์อีกมากมายเป็นสักขีพยานอยู่ สูตรอริยสัจ ๔ ก็ยังมีอยู่ ท้าทายให้ชาวโลกพิสูจน์กันต่อไป ผู้ใดไม่เชื่อก็เชิญทดลองได้เสมอ ถ้าพุทธเจ้าไม่มี การนับพุทธศักราชตั้งแต่ ๑ จนกระทั่งถึง ๒๕๑๓ ปีนั้นนับจากอะไรกัน ท่านคิดว่าจะเป็นไปได้หรือ ? ผู้ไม่เชื่อว่ามีวิญญาณจึงเป็นผู้มีพื้นจิตอัน-ตราย มีอวิชชาเข้าครอบงำ แม้จะเป็นบัณฑิต ก็เป็นบัณฑิตเจ้าเล่ห์ บุคคลจำพวกนี้จิตใจย่อมเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ไม่ยอมเชื่อในสิ่งที่ตนไม่ได้ประโยชน์ทางโลก จึงเป็นผู้ที่พร้อมที่จะประ-กอบกรรมชั่วได้ทุกโอกาสเมื่อปรารถนา เพราะขาดหิริโอตตัปปะ นัยหนึ่งสมัยนี้มนุษย์อาจมัว

เมาในสิ่งเย้ายวนที่สร้างขึ้นจนลืมตัวเองก็ได้ จึงมุ่งแต่จะหาสิ่งของมาสนองความต้องการของตน **ด้วยกิเลสที่ไม่จำกัด** แม้กระทั่งเปลือยกายเพื่อแลกวัตถุหรือเงินตรา ซึ่งมีปรากฏทั่วไปทั้งภาพยนตร์และสถานที่แสดงต่าง ๆ ในที่สุดก็สิ้นสภาพของความเป็นคนในสังคม ผู้มีอำนาจก็ผลิตอาวุธไว้ข่มขู่จนกลัวอาวุธที่ตนผลิตขึ้น มีอาวุธนิวเคลียเป็นต้น จึงเห็นได้ว่า เมื่อใดมนุษย์ขาดหิริ โอตตัปปะ หลงในกิเลสมากเกินไป เมื่อนั้นมนุษย์ก็เดือดร้อนเอง พระพุทธองค์โปรดเบญจ-วัคคีย์ ก็ด้วยการเทศนาอริยสัจ ๔ เท่านั้น โกณฑัญญะซึ่งเป็นบัวบานก็สำเร็จอรหันต์เป็นองค์แรก เพราะโกณฑัญญะรู้อะไรหมดแล้ว แต่ไม่มีสูตรสำหรับพิสูจน์ความจริงเท่านั้น จะเห็นได้ว่าผู้มีประสบการณ์ ย่อมเข้าใจพุทธศาสนาได้เร็วกว่าผู้อื่น เหมือนผู้ป่วยย่อมรู้สรรพคุณยาฉันนั้น

นักวิทยาศาสตร์อาจชนะธรรมชาติทางวัตถุ สามารถพิสูจน์ได้หลายอย่างแม้กระทั่งทำฝนเทียม **แต่นักวิทยาศาสตร์ก็อ่อนแอในจิตใจตน**ไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติในใจตนได้ (โลภะ -โทสะ -โมหะ) จึงมองไม่เห็นสิ่งที่พุทธองค์มองเห็น และอรหันต์อื่น ๆ ก็สามารถเห็นแล้ว นักวิทยาศาสตร์ไม่กล้านำไปพิสูจน์เสียด้วยซ้ำ เพราะห่วงโลกียสุขเช่นเดียวกับสามัญ-ชนทั่วไป จึงเห็นได้ว่านักวิทยาศาสตร์ส่วนใหญ่ทำงานธุรกิจเพื่อหวังผลตอบแทนในทางโลกเท่านั้น **ไม่มีใครเสียสละเท่าพุทธองค์** และอรหันต์ในอดีต จึงกล่าวกันว่า นักวิทยาศาสตร์เป็นพวกวัตถุนิยม

ข้อสำคัญ ศาสนาอื่น ๆ ไม่ได้กำหนดความหมายของทุกข์ (ปัญหา) ไว้ให้แน่นอนว่าคืออะไร ? เพื่อมนุษย์จะได้พิจารณาแก้ไข **พระพุทธองค์เป็นผู้เดียวในโลกที่ทรงกำหนดทุกข์และวิธีดับทุกข์**ไว้อย่างชัดแจ้ง นับว่าชาติไทยโชคดีอย่างยิ่งที่รับเอาพุทธศาสนาไว้ประ-จำชาติ ยังเหลือแต่จะนำเอามาใช้ให้เกิดประโยชน์เท่านั้น ทุกข์และวิธีดับทุกข์มีดังนี้ :—

ทุกข์ของมนุษย์ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้นตอ นับว่าเป็น**การประกาศท่ามกลางศาสนาอื่น ๆ ที่มีอยู่ก่อนแล้วอย่างกล้าหาญยิ่ง** เช่นเดียวกับ "นิวตัน" ประกาศว่าวัตถุต่าง ๆ ตกมายังพื้นโลก เพราะมีแรงดึงดูด แล้วพัฒนาสูตรนี้ไปจนถึงดวงจันทร์

สมุทัย คือ เหตุแห่งทุกข์ (ทำไมจึงชอบเกิด) และ**บอกให้ละให้ขาด** จากเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่สิ่งเย้ายวน คือ กิเลสทั้ง ๓ มี โลภะ โทสะ โมหะ (จะได้ไม่มาเกิด)

นิโรธ คือ **การใช้ปัญญาพิจารณา ทำให้แจ้งใน**เหตุแห่งทุกข์ เพื่อหาวิธีดับทุกข์

มรรค ๘ คือ การฝึก กาย วาจา ใจ **ให้ถึงพร้อมด้วย** ศีล (คุมกาย), สมาธิ (คุมใจ), ปัญญา (วินิจฉัย) และญาณ (รู้เท่าทัน) เพื่อดับทุกข์ให้สนิทตามลำดับ พึงพิจารณาได้ดังนี้ :—

ตัวอย่างการใช้อริยสัจ ๔ ทางธรรม

ทุกข์ (ปัญหา)	สมุทัย (เหตุแห่งทุกข์)	นิโรธ (ความปรารถนา)	มรรค ๘ (ทางไปสู่ความปรารถนา)
กลัวจะเกิดมาลำบาก	เหตุที่เกิดเพราะหลงในกิเลสมี ๑ โลภะ—ดับด้วยทาน ๒ โทสะ—ดับด้วยความเมตตา ๓ โมหะ—ดับด้วยเห็นความจริง **พยายามละให้ขาด** จากกิเลสทั้ง ๓ ความกลัวจะค่อย ๆ หมดไป จิตจะเบาบาง กลับมีปัญญาเกิดความเพียรในทางดีขึ้นแทน กายกับจิตจะเริ่มแยกออกจากกัน	ความสงบและสุขใจเกิดจากความเพียรประกอบกรรมดีจะเกิดขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งเป็นผลปฏิบัติของมรรค ๘	๑ จงมี**ความเห็นชอบ** (เชื่อว่าทำดี—ได้ดี) ๒ จงมี**ความดำริชอบ** (ไม่คิดในทางผิด—ผูกพยาบาท) ๓ จงมี**วาจาชอบ** (พูดด้วยใจจริง—ไม่เสียดสี) ๔ จงมี**การงานชอบ** (ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ล่าสัตว์ตัดชีวิต) ๕ จงมี**อาชีพชอบ** (ไม่ประกอบอาชีพผิดกฎหมายผิดศีลธรรม) ๖ จงมี**ความพยายามชอบ** (พยายามละความชั่วเพียรให้เกิดความดี) ๗ จงมีการ**ระลึกชอบ** (สงบใน โลภะ โทสะ โมหะ) ๘ จงมีความ**ตั้งใจมั่นชอบ** (มีเมตตาเป็นพื้นจิต มุ่งดีต่อผู้อื่น) เรียกว่า**เพียรทำดี**อยู่เนืองนิตย์

จะเห็นได้ว่า การที่จะเข้าถึงธรรมนั้นต้องจิตมั่นขนาดไหน อาจจะต้องต่อสู้กับความเคยชินของตนอย่างหนัก จึงตรัสว่า **ผู้ชนะใจตนเองเป็นผู้ชนะโลก เมื่อเรารู้เท่าทันจิตใจของตนดี เราจะเข้าใจจิตใจของผู้อื่น** อุปมาเหมือนแมวย่อมหาหนูภายในบ้านเป็นอาหาร หมายความว่า ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์นั้นซ่อนอยู่ภายในร่างของมนุษย์เองทั้งสิ้น พุทธองค์จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้มี เจโตปริยญาณ อาจจะยากเมื่อเริ่มแรก พุทธองค์จึงแนะให้ใช้คุณธรรมจากอิทธิบาท ๔ เป็นกำลังหนุน มี ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เพื่อมิให้เหนื่อยหน่าย จนบรรลุผล อุปมาเหมือนปลิงกระหายเลือด เมื่อพบแล้วก็ดูดกิน เมื่ออิ่มแล้วก็ไม่ละวางยังเกาะติดไปเพื่อกินอีก การที่จะปฏิบัติได้ดี จึงต้องอาศัยการเริ่มต้นตั้งแต่ศีล–สมาธิ–ปัญญา–และญาณตามลำดับ จนจิตสงบ–ว่าง เกิดปัญญาและญาณตามปรารถนา เหมือนการเขียนหนังสือ ต้องคิด–ร่าง–ตรวจแก้ แล้วจึงพิมพ์ จิตยุตินิ่งเมื่อพิมพ์เสร็จเรียบร้อย ทางธรรมเรียกว่า เสวย-วิมุติสุข ทางโลกว่าภาคภูมิใจในผลงาน นี่เป็นตัวอย่างจิตว่างโดยธรรมชาติ เมื่อต้องการทบทวนเพียงอ่านคร่าว ๆ ก็จำได้โดยตลอด พระอรหันต์ก็ต้องหมั่นเข้าฌานสำรวจกระแสจิตเป็นคราว ๆ เช่นเดียวกัน ทางโลกกับทางธรรมมีสภาพคล้ายคลึงกันอยู่ดังนี้ เมื่อต้องการให้จิตสงบว่างนาน ๆ ก็ต้องเพียรฝึกไปจนชำนาญ จิตว่างโดยไม่มีผลงานนั้นว่างอย่างโง่เขลา จิตว่างโดยมีผลงานให้เกิดปัญญาเป็นจิตว่างทางธรรม–ข่มจิตให้ว่างเพื่อเกิดปัญญา เหมือนชาวนาว่างจากการทำนาโดยมีข้าวเต็มยุ้ง ไม่ใช่ว่างเพราะไม่ได้ทำนา เพราะเหตุว่าการปฏิบัติให้เข้าถึงธรรม จำเป็นต้องอาศัยคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติด้วย จึงกล่าวว่า ผู้มิอาจทรงจำได้ดีมีอยู่ ๙ พวกด้วยกัน ซึ่งมีทั้งพวกหนาแน่นด้วยกิเลสและคนจิตอ่อน เช่น นักเลงสุรา–สตรี–ทารก เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ไม่สามารถข่มจิตของตนได้จนบรรลุธรรมขั้นสูงสุด พระพุทธองค์ตรัสว่า ทุกคนมีโอกาสเป็นอรหันต์ทั้งนั้น เพราะมีพุทธองค์และอรหันต์อื่น ๆ เป็นตัวอย่างมากมาย

เมื่อศึกษาศาสนาด้วยเหตุผล–มิใช่ด้วยความขลังหรือความศักดิ์สิทธิ์ จะเห็นว่ามีลักษณะการศึกษาเช่นเดียวกับวิชากฎหมายหรือวิชาอื่น ๆ มีข้อปลีกย่อยแตกต่างกันบ้างเท่านั้น เช่น ผู้สำเร็จกฎหมายเพราะตอบถูกใจผู้ถาม แต่ผู้สำเร็จอรหันต์เพราะปฏิบัติถูกใจตนตามหลักธรรม อรหันต์จึงบอกใครไม่ได้ว่าตนสำเร็จ เพราะไม่มีใครรู้ใจใคร ตราบใดที่ยังมีประมวลกฎหมายและมีนักศึกษาก็ย่อมมีเนติบัณฑิตฉันใด ตราบใดที่ยังมีพระธรรมและพระสงฆ์มุ่งปฏิบัติอยู่ โลกย่อมไม่ว่างอรหันต์ฉันนั้น

ผู้เรียนวิชาติดตาต้นไม้ ถ้าไม่เคยทำจนสำเร็จ วิชาที่เรียนมาจะไม่เกิดผล ผู้รู้ธรรมก็จะไม่สำเร็จอรหันต์จนกว่าจะได้ปฏิบัติเช่นเดียวกัน เพราะวิชาทั้ง ๒ อย่างนี้ **ผลอยู่ที่การปฏิบัติ** มิใช่ตำรา ผู้สำเร็จอรหันต์อาจสำเร็จโดยไม่รู้ธรรมมากมายก็ได้ เช่นเดียวกับผู้ติดตา—ต่อกิ่งต้นไม้สำเร็จ อาจเป็นผู้มิได้เรียนวิชาเกษตรมากมายก็ได้เช่นกัน แต่เมื่อสำเร็จแล้วจะสามารถเรียบเรียงกฎเกณฑ์ไว้สอนผู้อื่นได้ภายหลัง เหมือนมีปัญญาแล้วจะยากอะไรกับการรวบรวมสิ่งที่สำเร็จเป็นตำราเพื่อถ่ายทอดให้ผู้อื่นต่อไป บางรายไม่ปฏิบัติตามลำดับสมองจึงเสียไป เหมือนยกของหนักต้องฝึกไปทีละน้อย ๆ จึงจะถูกต้อง เมื่อทุกข์หมด สุขจะเกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องดิ้นรนแสวงหาจนกว่าจะหมดเชื้อเกิด (ถ้าปรารถนาเช่นนั้น) ในที่นี้จะไม่กล่าวมากนัก เพราะ**ต้องการให้สามัญชนเข้าใจและรู้จักใช้สูตรนี้**ในทางโลกอย่างกว้างขวาง**เพื่อความสุขในชีวิตประจำวัน**ของแต่ละคนเท่านั้น

จะเห็นได้ว่า **อริยสัจ ๔** คือ **สูตรสำหรับแก้ ปัญหา** (ทุกข์) มีส่วนสัมพันธ์ดังนี้:—

สมุทัย กิเลสทั้ง ๓ มี โลภะ โทสะ โมหะ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ (ผลของกิเลส)

มรรค ๘ วิธีดับทุกข์ เป็นเหตุให้**เกิดนิโรธ** (ผลของมรรค ๘)

เมื่อโลกยกย่องสูตรการดับทุกข์ของพุทธองค์มาเป็นเวลาตั้ง ๒๕๑๓ ปีเศษแล้วว่า เป็นสูตรที่สามารถพิสูจน์ได้ไม่แพ้สูตรของวิทยาศาสตร์อื่น ๆ **เราจึงควรนำมาประยุกต์ให้เป็นประโยชน์**แก่มวลชนในสังคมปัจจุบัน อันจะก่อให้เกิดสันติสุขแก่ชาวโลก**สูตรนี้แหละที่พุทธองค์เชิญทุกคนให้พิสูจน์แล้วจึงเชื่อ**

ผู้มีอวิชชามักชี้ชวนให้เข้าใจศาสนาว่าเป็นสิ่งเหลวไหล โดยตนเองก็ไม่ได้พิสูจน์ศาสนาให้ถ่องแท้ สามัญชนเห็นผู้มีอวิชชามีอำนาจก็พลอยเห็นคล้อยตามไป เมื่อได้สติ ก็ลังเลใจ เป็นอยู่อย่างนี้นานเข้าศาสนาก็เลอะเลือนไปไม่มีผู้ใดกล้าหาญเข้าปฏิบัติธรรมให้เป็นผลสำเร็จเพื่อเป็นตัวอย่าง ชาวพุทธทุกวันนี้จึงนับถือศาสนาด้วยความลังเลใจ เลยถูกลวงให้เชื่อด้วยความขลัง—อภินิหาร ยิ่งเป็นอันตรายแก่พุทธศาสนาหนักขึ้น ชาวพุทธจึงควร**ยกย่องคนที่มีธรรม** ไม่ควรยกย่องผู้มีอวิชชา

การที่พุทธองค์กำหนดให้**โลภะเป็นเบื้องต้น**ของกิเลส ก็เพราะว่าโลภะประกอบด้วย

๑. **ตัณหา**—การดิ้นรนปรารถนาทางกาม

๒. **ภวตัณหา**—การดิ้นรนอยากเป็นนั่น—เป็นนี่

๓. **วิภวตัณหา**—การดิ้นรนไม่ปรารถนาจะให้สิ่งที่มีอยู่จากไป

ถ้าดับไฟโลภะให้เบาบางลง (หมายถึงตัณหาทั้ง ๓) ไฟโทสะ—โมหะจะเป็นของดับได้ง่ายขึ้น สงฆ์ผู้ประสงค์จะสำเร็จอรหันต์นั้น**ต้องเพียรดับโลภะเสียก่อน** เป็นการเบิกทางไปสู่การชนะใจตน จนถึงจุดหมายปลายทาง เช่นเดียวกับที่ทรงบัญญัติศีล ๕ กำหนดให้**ปาณา** เป็นเบื้องต้นของสงฆ์และผู้ที่จะปฏิบัติทางธรรมติดตามด้วยอทินนาและอื่น ๆ เพราะปาณาเป็นข้อฉกรรจ์ของการจองเวร แต่สำหรับชาวพุทธทั่วไป ทางโลกต้องถือเอา **ความซื่อสัตย์ (เว้นมุสา)** เป็นข้อฉกรรจ์ มิฉะนั้นจะไม่มีใครคบหาด้วย เพราะมนุษย์ต้องสังคมกัน—ช่วยเหลือกัน แต่อรหันต์นั้นสามัญชนไปพึ่งอรหันต์ จำเป็นต้องปฏิบัติศีลทุกข้อเป็นแบบอย่างชีวิตที่ดี

วิธีใช้อริยสัจ ๔ สำหรับคนทั่วไป ข้าพเจ้ามีความเห็นดังนี้:—

ทุกข์ คือ ปัญหาที่แต่ละคนคิดไม่ออกตามระดับปัญญาของตน

สมุทัย คือ **เหตุแห่งปัญหา** นั้น ซึ่งเกิดขึ้นแต่ละคนไม่เหมือนกัน สุดแต่ใครจะมีทุกข์มาจากมูลเหตุอะไร

นิโรธ คือ **การพิจารณา**จากตัวอย่างธรรมชาติว่า มีทางเป็นไปได้หรือไม่ เช่น หิว—อิ่ม แล้วหายหิวตามธรรมชาติ จึงแนะนำให้กินตามความจำเป็นที่ร่างกายต้องการ ไม่ใช่กินตามใจอยาก—กินด้วยกิเลส การกินอาหารโดยไม่พิจารณาแต่สิ่งที่เป็นคุณ พิษอาหารอาจจะให้โทษแก่ร่างกายพุทธองค์จึงมีระเบียบการกินอย่างดียิ่ง ควรแก่การพิจารณาศึกษาไว้ใช้แก่ชีวิตประจำวันเพื่อมิให้เกิดโทษ ทางธรรม—ได้แก่ไม่สะดวกแก่การปฏิบัติธรรม ทางโลก—เป็นการสิ้นเปลือง และทางร่างกายเป็นบ่อเกิดแห่งโรคทางเดินอาหารนานาประการ

มรรค ๘ คือ **วิธีการแก้ปัญหาด้วยการกระทำของตน** และป้องกันมิให้เกิดขึ้นอีก ถ้าไม่กระทำก็ไม่สำเร็จ เช่น พระอานนท์ รู้ทุกอย่าง แต่มิได้กระทำจึงไม่สำเร็จอรหันต์ ต่อมาภายหลังเมื่อพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว ได้ปฏิบัติตามแนวทางอริยสัจ ๔ จึงสำเร็จอรหันต์สมความตั้งใจ จึงเห็นได้ชัดเจนว่าอรหันต์สำเร็จด้วยการปฏิบัติ—มิใช่วิชาการ ซึ่งเป็นเพียงแนวทางเท่านั้น เช่นเดียวกับคนรู้วิชาเลข แต่ไม่เคยทำแบบฝึกหัด ย่อมไม่เข้าใจถึงวิธีแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้

วิธีการแก้ปัญหาของพุทธศาสนา ใช้วิธี**หนามยอกหนามบ่ง** หลายแห่งจะอธิบายว่ามีตัณหาเพื่อละตัณหาเช่นเดียวกับมีงู เพื่อใช้พิษงู ไว้แก้พิษงู

ตัวอย่างการใช้อริยสัจ ๔ ทางโลก

ทุกข์ (ปัญหา)	เหตุแห่งทุกข์	วิธีแก้ไข
ยากจน (เกิดจากภายนอก)	๑ เพราะมีที่นาไม่พอทำกิน ๒ ผลผลิตต่ำ ฯ ล ฯ	๑ หาเช่าที่นาเพิ่มหรือปลูกพืชหมุนเวียน ๒ ปรับปรุงที่ดิน ฯ ล ฯ

หรืออาจตั้งปัญหาอื่น ๆ
อีกก็ได้

ทุกข์ (ปัญหา)	เหตุแห่งทุกข์	วิธีแก้ไข
กลัวติดคุก (กระทำขึ้นเอง)	๑ เพราะยักยอกทรัพย์เขามา ๒ เพราะเจ้าของทรัพย์ไปแจ้งความไว้แล้ว ฯ ล ฯ	๑ หาคนไปติดต่อคืนทรัพย์ให้เจ้าของเสีย ๒ ขอให้เจ้าทรัพย์ไปถอนแจ้งความเสีย ฯ ล ฯ

สูตรการแก้ปัญหา (อริยสัจ ๔) นี้ ถ้าพวกเราชาวพุทธพยายามใช้แก้ปัญหาทางโลกกันทั่วไปอย่างแพร่หลายทั่วโลก จะทำให้ทุกคนเข้าใจพุทธศาสนาอย่างถูกต้องเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

จะเห็นได้ว่า อริยสัจ ๔ ไม่ใช่ใช้ได้เฉพาะทางธรรม แม้ทางโลกก็ใช้ได้ การที่ใช้เพียง ๓ ข้อ เพราะเป็นปัญหาทางวัตถุหยาบ ๆ มิใช่ปัญหาละเอียดอ่อนทางจิตใจ ซึ่งมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า จึงขอเชิญชวนชาวพุทธผู้มีปัญญา **พึงพิจารณาคิดค้นของดีจากพุทธศาสนา**

ของเราออกมาใช้ โดยพัฒนาสูตรอริยสัจ ๔ ให้ก้าวหน้าเหมือนสูตรวิทยาศาสตร์อื่น ๆ ให้เป็นประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรมแก่ตนเอง และชาวโลกทั่วไป **เพื่อยกระดับปัญญาของคนให้สูงขึ้น**เท่าเทียมกับความเจริญทางวัตถุ เรียกว่า วัตถุเจริญ จิตก็เจริญควบคู่กันไป มิฉะนั้นระดับสังคมจะห่างไกลกันมาก เป็นภัยแก่สังคมเอง อาจเป็นช่องทางช่วยแก้ปัญหาจิตใจเยาวชนของชาติที่เสื่อมโทรมให้มีปัญญาเห็นธรรมดีขึ้น ไม่ประพฤติในทางเสื่อมเสียแก่ตนและสังคม พุทธองค์สำเร็จวิชาทางโลกแล้วจึงไปศึกษาทางธรรม **ผู้สำเร็จวิชาทางโลกปัจจุบันจึงควรศึกษาทางธรรม** เพื่อหาทางให้ผู้มุ่งปฏิบัติทางธรรม สำเร็จผลทางธรรมสืบเนื่องต่อกันต่อไป ป้องกันมิให้ชาวโลกเผลอสติ เป็นอันตรายแก่ชาวโลกเอง ถ้าเข้าใจดีแล้วจะไม่จำเป็นต้องไปหาหมอดูอีกเลย เช่นเดียวกับที่พุทธองค์ได้ให้ความสว่างแก่โกณฑัญญะด้วยอริยสัจ ๔ เพียงสูตรเดียวเท่านั้น ก็ทำให้สำเร็จอรหันต์ไปอย่างน่าอัศจรรย์ ถ้าเราช่วยกัน**พัฒนา**ความคิดของคนให้เจริญ รู้จักใช้ความคิดในทางที่ถูกต้อง **โดยอาศัยสูตรเดียวกัน** ทั้งทางโลกและทางธรรมจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ระบบเศรษฐกิจทุกระดับก็ดี ระบบสังคมก็ดี ระบบการศึกษาก็ดี อาจพัฒนาจากพุทธศาสนาได้ผลโดยไม่ยากเย็นอย่างใดเลย พุทธองค์ได้รวบรวมความปรารถนาของมนุษย์ไว้เป็นหมวดหมู่ มีหัวข้อใหญ่เพียง ๓ ประการ คือ โลภะ—โทสะ—โมหะ เท่านั้น ทางโลกเพียงแต่นำมาแยกแยะแต่ละอย่างออกให้พอเหมาะแก่สังคมเป็นเรื่อง ๆ ไปตามระดับฐานะของสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ **พอดี**—ของบุคคล—ครอบครัวและของประเทศชาติ โดยลดอคติลงเท่านั้น ความสุขก็จะกระจายไปในระดับที่ยุติธรรมทั่วไป อุปมาดังการหุงข้าวที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พึงพิจารณาสูตรอริยสัจ ๔ ออกใช้เป็น ๒ นัย **ทางธรรม**ถือว่ามีคุณค่าสำหรับใช้ฟอกจิตให้สะอาด **ทางโลก**ถือว่ามีประโยชน์ในการหาเหตุผลประกอบการงานให้ลุล่วงไปด้วยความรอบคอบ อย่าเทิดทูน อย่างมงาย เช่น **น้ำมีคุณค่า**มหาศาลแก่ชีวิต จนลืมคิดไปว่า **น้ำมีประโยชน์**ในทางชำระล้างด้วย จงนำไปใช้อย่ามัวเคารพคุณค่าอย่างเดียว หรือนัยหนึ่งเพชรมิใช่มีค่าในทางประดับกายเท่านั้น แต่มีประโยชน์ใช้เป็นเครื่องมือเจาะหาน้ำบาดาลให้มีชีวิตรอดอยู่ด้วย พุทธองค์ทรงประทานดวงประทีปอันสว่างให้แก่โลกแล้ว เหตุไฉนจะพากันกลับไปสู่ยุคมืดด้วยการสวดวิงวอน—ขอโชค—ขอลาง—ขอของขลัง รดน้ำมนต์ แม้กระทั่งอาบน้ำในแม่น้ำคงคา ทำให้มืดมนเหมือนกับเมื่อครั้งก่อนพุทธกาลอีก บางครั้งสิ่งเหล่านี้กลับก่อให้เกิดอาชญากรรมไป เพราะเป็นมารยาไม่ก่อให้เกิดปัญญาแต่อย่างใด แม้แต่ฤกษ์—ยาม ก็มีผลเพียงการ

โฆษณาชวนเชื่อเท่านั้น แม้พุทธองค์ยังลอบหนีไปบวช ขณะที่ผู้อื่นนอนหลับจึงปราศจากการทักท้วง—**เป็นการสะดวกดียิ่ง** ถ้ามัวแต่รอฤกษ์—ยาม โลกอาจไม่มีพระพุทธเจ้าก็ได้ เพราะจะมีผู้ขัดขวางมากมาย จึง**ควรละเว้นเสียได้แล้ว** เท่ากับใช้ศาสนาไปในทางที่ผิด ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน **เป็นเหตุให้มนุษย์ไม่เชื่อมั่นในตนเองด้วยเหตุผล คอยแต่หวังความช่วยเหลือจากผู้อื่น** ลืมใช้สติปัญญาของตนเองแก้ไขปัญหาของตนตามสูตรอริยสัจ ๔ ความ-จริงประพฤติตน**ให้มีเมตตา** และ**ไม่ประมาท**เท่านั้นชีวิตก็ราบรื่นปลอดภัย เช่น **เทวทัต**ปล่อยช้างนาฬาคิรีให้มาทำร้ายพุทธองค์ ทรงแผ่เมตตาและคุมสติไม่ประมาทตื่นเต้นก็ปลอดภัย เพราะช้างนี้เป็นช้างฝึกดีแล้ว มิใช่ช้างป่า การที่อาละวาดเพราะมึนเมาชั่วขณะ เมื่อได้ยินเสียงจำได้สติก็คืนมา ไม่ใช่อภินิหารหรือความขลัง ทำให้เกิดทูนผิด ๆ ไป ตัวอย่างทางโลกก็มี เช่น **พระนเรศวร**มหาราชชนะพม่าเมื่อครั้งทำยุทธหัตถี ก็เพราะมีสติไม่ประมาท ไทยทั้งชาติจึงเป็นเอกราชตลอดมาจนบัดนี้

ระดับปัญญาของคน พุทธองค์ทรงวางระดับปัญญาของมนุษย์ไว้ ๔ ระดับ ดังนี้:—

๑. ระดับบัวพ้นน้ำ
๒. ระดับบัวปริ่มน้ำ
๓. ระดับบัวใต้น้ำ
๔. ระดับบัวในตม

} ปัญญาคนรู้ได้ด้วยการสนทนา ปัญญาเรามีแค่ไหนรู้ได้เมื่อมีทุกข์ (ปัญหา) เราแก้ไม่ได้ แต่ผู้อื่นแก้ได้

ชาติ—ตระกูลระดับไหนไม่สำคัญ เพราะมิใช่เครื่องหมายแสดงว่ามีปัญญา พุทธองค์จึงมิได้จัดเข้าระดับไว้ การจัดระดับปัญญาเช่นนี้ ก็เสมือนจัดระดับชั้นนักเรียนนั่นเอง มีผลสืบเนื่องมาจากการแบ่งมนุษย์ออกเป็นเหล่าดังกล่าวแล้วข้างต้น คือมนุษย์มีปัญญาพอฝึกได้ และมนุษย์ชั้นปัญญาดี คนมีปัญญาระดับไหนควรสอนตื้น—ลึกอย่างไร โดยอนุโลมตามนิสัย ชั้นต่ำก็เริ่มแต่ศีล ๕—๘ และศีล ๑๐ ขึ้นไปจนถึงศีล ๒๒๗ หรือปรมัตถ์ไปเลย เมื่อปัญญาอยู่ระดับนั้น

มีข้อน่าสังเกตว่า พุทธองค์มีวิธีการ**สอนจากสูงลงมาหาต่ำ** เช่น สอนโกณฑัญญะ—ฤาษี – พราหมณ์ – กษัตริย์ ผู้สำเร็จแล้วก็ไปถ่ายทอดต่อไปอย่างกว้างขวาง จึงมีผู้ให้สมญาพุทธองค์ว่า เป็นประทีปแห่งทวีปเอเชีย ทรงประทานปัญญาให้แก่มวลมนุษย์ได้รับความสว่างไสวดังแสงอาทิตย์ สามารถทำที่มืดให้แจ้งโดยตลอด คำอธิบายของพุทธองค์เข้าใจโดยปราศจากข้อสงสัยเหมือนพลิกของที่คว่ำให้หงาย แนวการศึกษาของชาวพุทธทั้งทางโลกและทางธรรมจะ

พัฒนาอย่างไรก็โปรดพิจารณา ขอให้มีศรัทธาในพุทธศาสนาเท่านั้น พุทธองค์ก็ให้เริ่มแต่ศีล ๕ เพื่อให้ผู้นั้นมีหิริโอตตัปปะขึ้นทันทีโดย**เป็นคำสั่ง** แต่ในระดับผู้ชั้นสูงกลับ**เป็นคำสอน** อาจเป็นเพราะทรงเห็นว่าผู้มีปัญญาต่ำย่อมไม่สามารถวินิจฉัยเหตุผลได้ดีเท่าผู้มีปัญญาสูงก็ได้ **แผนการพัฒนาการศึกษา**ของชาติ ที่จะให้เป็นไปอย่างแพร่หลายเยี่ยงพระพุทธองค์**น่าจะอยู่ที่การผลิตครู**เช่นเดียวกับพุทธองค์ผลิตอรหันต์ แล้วแยกย้ายกันไปเผยแพร่พุทธศาสนา แต่ละองค์ก็พยายามแสวงหาสานุศิษย์เป็นแคว้น ๆ ครูที่ดีต้องพยายามให้มีนักเรียนมาก ๆ จนไม่มีเด็กอ่านหนังสือไม่ออกในท้องที่ของตน **อาคารเรียนไม่สำคัญเท่าครูที่ตั้งใจสอน** ครูคนใดมีนักเรียนมากสอบได้มากควรจะมีความชอบ ทำได้ดังนี้ในไม่ช้าการศึกษาจะแพร่หลายไปทั่วประเทศ การพัฒนาด้านอื่น ๆ จะมีผลดีขึ้น **มิใช่เกณฑ์เด็กมาเรียน โดยครูไม่มี** อย่างที่ทำกันอยู่เหมือนการกลิ้งครกขึ้นภูเขา ต่างกับที่พุทธองค์ปฏิบัติมาอย่างตรงกันข้าม และมัวสนใจสร้างแต่อาคารเรียน ความจริงพระกับวัดก็เป็นครูและโรงเรียนได้เช่นกัน และก็ทำมาแล้วในอดีต ได้ผลดีเป็นตัวอย่างมาแล้ว มีผลดีทั้งทางโลกและทางธรรม เมื่อมนุษย์ได้ประโยชน์จากการเรียนโรงเรียนก็จะเกิดขึ้นเหมือนวัด ประเทศที่ด้อยการศึกษา ประชากรไม่มีปัญญาจะพิจารณาเลือกผู้แทนของตน มักจะถูกผู้ปกครองใช้อำนาจเผด็จการ**สั่งเอาตามชอบใจ** การศึกษาจึงเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการพัฒนา อย่างน้อยประชากรต้องอ่านออกเขียนได้ และมีวิชาชีพเบื้องต้น วิชาสารพัดช่างไว้ประกอบการงานการครองชีพของตน เพื่อให้เกิดปัญญายิ่ง ๆ ขึ้น ผู้ปกครองที่เห็นแก่ตัวมักกีดกันการศึกษาของประชาชน ชาติที่ด้อยพัฒนามักได้ผู้ปกครองประเภทนี้ แล้วเขาก็ตายจากไป ทิ้งความโง่เขลาไว้เป็นมรดกแก่ประชาชน เปิดทางให้ผู้เห็นแก่ตัวมาเหยียบย่ำประชาชนต่อไป ระดับปัญญา หมายเลข ๑—๒ ทั่วโลก ในขณะนี้ก็มีไม่ใช่น้อยประมาณ ๒๐ % ของประชากรทั่วโลก ถ้ารู้จักใช้สูตรอริยสัจ ๔ แก้ปัญหา ประชากรทั่วไปจะได้เห็นตัวอย่างที่ดีในการนับถือศาสนาอย่างรวดเร็วยิ่ง ความงมงายทางศาสนาจะค่อย ๆ เลือนลางหายไปเอง มีปัญหาว่าบางคนมี **อวิชชา** ไม่สามารถเข้าใจพุทธศาสนาได้นั้นไม่เป็นความจริง ความจริง**อวิชชาย่อมเกิดมีขึ้นแก่คนที่มีปัญญาทุกระดับ** เพราะ **อวิชชา คือผู้ที่มีสิ่งบดบังปัญญาหนาแน่นด้วยกิเลส**ทั้ง ๓ และ**มีทิฐิมานะ**เข้าประกอบจึงเพิกเฉย และไม่สนใจในการคิดค้นนำอริยสัจ ๔ มาใช้เป็นประโยชน์สมดังเจตนารมณ์ที่พุทธองค์ทรงประทานไว้ให้เป็นวิทยาทานแก่ชาวโลก เมื่อกรรมสนองจึงคิดได้ก็มี เช่น เทวทัตเป็นผู้มีปัญญา แต่มีอวิชชาจึงไม่สำเร็จอรหันต์

เมื่อได้รับกรรมคิดได้ก็สายเสียแล้ว เป็นต้น บัวใต้น้ำกับอวิชชาจึงมีผลเท่า ๆ กัน บัวใต้น้ำเหมือนเครื่องวิทยุไม่ดีแต่เปิดรับฟัง จึงฟังเสียงไม่ค่อยรู้เรื่อง อวิชชาเหมือนเครื่องวิทยุดี แต่ไม่เปิดรับฟัง

เพราะมนุษย์ส่วนใหญ่มีอวิชชา มัวเมาในตน และอาลัยอาวรณ์ในวัตถุต่าง ๆ จึงเวียนมาเกิดเพื่อทนทุกข์ทรมานจากการเกิดไม่สิ้นสุด อวิชชาจึงเป็นต้นเหตุให้สิ่งอื่นตามมา รวม ๑๑ ประการ เรียกว่า **"ธรรมที่อาศัยการเกิดพร้อมกัน"** มีดังนี้

๑. อวิชชา
๒. สังขาร
๓. วิญญาณ
๔. นามรูป
๕. อายตนะ ๖
๖. ผัสสะ
๗. เวทนา
๘. ตัณหา
๙. อุปาทาน
๑๐. ภพ
๑๑. ชาติ (ตัวตน)

ฉะนั้น ถ้าขจัดอวิชชาเสียแล้วจะเห็นธรรมได้ด้วยปัญญา และเห็นวิธีดับการเกิดของตนเป็นลำดับไป แม้ละการเกิดยังไม่ได้ ก็จะมีการเกิดดีขึ้น ผู้ต้องการจะหลุดพ้นเป็นอรหันต์ จึงจำเป็นต้องฝึกจากผู้ชำนาญ มิใช่ท่องจำเอา บทสวดมนต์มีผลเป็นที่ยึดมั่นของจิตให้มีสมาธิแน่วแน่ เหมือนคนว่ายน้ำย่อมหมายตลิ่งเป็นที่ยึดมั่นฉันนั้น

ส่วนมากมักชวนกัน**สาธยายมนต์** หรือ กราบไหว้ปูชนียวัตถุ หรือ แสดงอภินิหาร ซึ่งวิธีการเหล่านี้เป็นเพียงเบื้องต้นแห่งการจูงใจให้เกิดศรัทธาสติสำหรับการนับถือศาสนาเท่านั้น อาจจำเป็นต้องกระทำเป็นครั้งคราว อย่างที่เรียกว่า ชมคนที่ควรชม ข่มคนที่ควรข่ม เช่น พุทธองค์ชมพระสาลีบุตร และข่มชฎิลดาบสเป็นต้น แต่ไม่ควรทำพร่ำเพรื่อ **เพราะไม่ทำให้เข้าใจศาสนา** โดยแท้จริง ในที่สุดสงสัยผู้มีอภินิหารต่าง ๆ ว่าเข้าขั้นโสดาบันหรืออรหันต์ไปก็มี ความจริง **โสดาบัน** คือ **ผู้บริบูรณ์ด้วยศีล** สามัญชนก็สำเร็จได้ เช่น นางวิสาขา เป็นต้น

อรหันต์ คือ **ผู้บริบูรณ์ด้วยสติ** (ไม่หลงลืมในสิ่งที่เคยเห็น – เคยฟัง) ไม่หลงติดในกิเลส **แม้แต่ที่อยู่อาศัย** ในการทำสังคายนาครั้งแรกจึงใช้ **พระอรหันต์**สาวกพุทธพิสุทธิอริยญาณนาบุณยะ บุญบานบ่โรย ทบทวนพระธรรมด้วยวาจาก็ใช้ได้ เพราะเหตุนี้พระอานนท์จึงต้องปฏิบัติธรรมให้สำเร็จอรหันต์เสียก่อน จึงจะเข้าร่วมทำสังคายนาได้ (เพราะพระอรหันต์ย่อมไม่หลงลืมในสิ่งที่เคยเห็น – เคยฟัง) ความบริบูรณ์ด้วยสติย่อม**ระลึกได้เสมอ แม้แต่**

ระลึกถึงอดีตชาติ กำเนิดของตนแต่ปางก่อน หาใช่ผู้มีอภินิหารไม่ **ผู้รู้จักใช้อริยสัจ** ๔ ให้เป็นประโยชน์คือ **ผู้สำเร็จปัญญาวิมุติ** สามารถไขปัญหาได้ทั้งทางโลกและทางธรรม ทำให้มนุษย์เจริญทางปัญญายิ่ง ๆ ขึ้น **ท่านจะไม่พยายามเป็นผู้มีปัญญาเห็นธรรมบ้างหรือ ?**

พุทธองค์ตรัสว่า "ไม่มีแสงสว่างใดเสมอด้วยปัญญา" ทรงสรรเสริญว่า "ผู้มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา เป็นชีวิตที่ประเสริฐสุด" ชาวพุทธที่ดีจึงควรอนุวัตตามพุทธโอวาท

ท่านผู้รู้วางระดับการนับถือศาสนาไว้น่าคิดดังนี้คือ.—

๑. วิมุติยุค คือ ศึกษาธรรมเพื่อสำเร็จอรหันต์

๒. สมาธิยุค คือ ศึกษาธรรมเพื่อให้เกิดสมาธิ

๓. ศีลยุค คือ ศึกษาธรรมเพื่อให้เกิดศีล

๔. สุตยุค คือ ศึกษาธรรมเพื่อหาความรู้

๕. ทานยุค คือ ศึกษาธรรมเพียงเพื่อได้ทำบุญ หรือบวชตามประเพณี ฯลฯ

ท่านกำลังนับถือศาสนาอยู่ระดับไหน ท่านเป็นคฤหัสถ์ ก็ควรปฏิบัติธรรมของคฤหัสถ์ ถ้าเป็นสงฆ์ก็ควรปฏิบัติธรรมของสงฆ์ ไม่ควรสับสนกัน ทำให้ยุ่งเหยิงทั้งสองฝ่าย อย่าสำคัญผิดในตัวเอง ปฏิบัติอย่างหนึ่งแต่คิดไปอย่างหนึ่ง ผลจะไม่บังเกิดขึ้นแก่ท่าน นับว่าเป็นตัวอย่างที่ดี ในการประมาณตนไม่ให้เสียใจเมื่อผิดหวัง

ชาวพุทธควรเข้าใจว่า พุทธองค์แสวงหาทางปลดทุกข์ แล้วสุขเกิดขึ้นเอง สุขจึงปราศจากทุกข์เจือปน แต่ปุถุชนเราต่างพากันแสวงหาความสุข ทุกข์จึงเกิดมีทวีขึ้นตามความสุขที่ได้มา เรียกว่า สุขอยู่บนกองทุกข์ จึงควรเลือกใช้ศาสนาให้ถูกต้อง **ศึกษาศาสนา** และกำหนดวิธีสอนเสียใหม่ เริ่มตั้งแต่แบบเรียนให้ถูกต้อง โดยใช้อริยสัจ ๔ เป็นเครื่องมือหาทางปลดเปลื้องปัญหาและกรรมของตน เพราะ**การแก้ไขสังคมต้องแก้ไขตั้งแต่พื้นฐานของจิตใจเป็นต้นไป** โดยอาศัยทั้งกฎหมายและศีลธรรมจึงจะได้ผล แล้วนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนและสังคม กฎหมายมีผลบังคับทางกาย ศีลธรรมบังคับทางใจ หิริโอตตัปปะเป็นกำแพงแบ่งจิตใจคนและสัตว์ให้ต่างกัน ถ้ามนุษย์ไม่มีหิริโอตตัปปะกั้นอยู่แล้ว จิตใจก็จะเป็นเช่นเดียวกับสัตว์เหมือนคนตะวันตกกำลังเป็นอยู่ เมื่อกำแพงใจคนพัง วัตถุอื่น ๆ ย่อมพินาศตามไม่ต้องสงสัยเพราะไม่มีใครเชื่อฟังใครเกิดคอรัปชั่นทั่วไป จะคิด - จะสร้างอะไรขึ้นมาก็จะมีแต่กิเลสเข้าไปเจือปนในสิ่งนั้น ความเสียหายจะแทรกซึมเข้าไปในทุกสิ่งทุกอย่างที่คิดและสร้างขึ้น อย่า**หลงงม**

งายศาสนา กลายเป็นทาสศาสนาอย่างไร้ประโยชน์หลงสร้างวัตถุกันมากมาย แทนที่จะส่งเสริมผู้มีปัญญาทางธรรม บางทีก็กลายเป็นเครื่องมือหากินกันไป ชาวพุทธหลงในวัตถุและตัวผู้โฆษณาจนลืมคิดถึงธรรม เมื่อธรรมถูกทอดทิ้งชาวพุทธจะมีปัญญาเห็นธรรมได้อย่างไร บางแห่งมีสิ่งก่อสร้างราคามากมาย แต่มีพระสงฆ์ไม่กี่องค์ เมื่อชำรุดแล้วก็มีภาระในการซ่อมแซม ผู้หวังประโยชน์ก็พยายามทำให้คนหลงศาสนาผิด ๆ อย่างงมงาย นับถือศาสนาด้วยความขลังจนมีผู้ลอบขุดทำลายปูชนียสถานหาของขลังกันทั่วไป เป็นบ่อเกิดความเบื่อหน่ายแก่อนุชนต่อไป ชาวพุทธจึงควรช่วยกันแก้ไขในเรื่องนี้ การนับถือศาสนาอยู่ที่ความเข้าใจมิใช่ยกมือไหว้ แต่ใจคิดจะเป็นโจร – ทำลายและเบียดเบียนผู้อื่น ควรส่งเสริมสงฆ์ผู้ประพฤติดีในทางธรรมจะดีกว่า จะได้เป็นตัวอย่างแก่อนุชนสืบไป

ศาสนาก็มีสภาพเป็นธรรมชาติ เช่นเดียวกับกฎหมาย ทุกคนที่ครองชีพโดยสุจริตย่อมไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรม แต่เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ผู้ไม่รู้กฎหมายย่อมไม่สามารถแก้ปัญหาได้ฉันใด คนที่ไม่ศึกษาศาสนาย่อมไม่สามารถแก้ปัญหาทางใจของตนได้ฉันนั้น พุทธองค์ได้รวบรวมหลักเกณฑ์ไว้เป็นหมวดเป็นหมู่ สะดวกแก่การศึกษาอย่างยิ่ง จึงควรจะศึกษาวิทยาการอันล้ำค่านี้กันต่อ ๆ ไปเพื่อเป็นสมบัติคู่โลกของมนุษย์

พิจารณาตามเหตุผลข้อนี้จะเห็นว่า โลกมีกฎหมายอาญาและกฎหมายแพ่ง มาพร้อม ๆ กับมนุษย์ เพราะมีการห้ามทำร้ายชีวิต – ร่างกาย และแลกเปลี่ยนสิ่งของกันมาเป็นตามลำดับจนกระทั่งมีประมวลกฎหมายขึ้น แม้ประเทศไทยเอง ก็พึ่งมีประมวลกฎหมายเป็นหมวดหมู่ เพื่อสะดวกแก่การพิจารณาคดี เมื่อประมาณ ๓๐ ปีนี้เอง ถึงกระนั้นจะเหมาเอาว่าก่อนมีประมวลกฎหมาย ประเทศไทยไม่มีกฎหมายใช้บังคับคดีก็ไม่ถูก เช่นสมัยขุนรามกำแหงใช้สัญญาณขึ้นแล้วกล่าวโทษกันต่อพระเจ้าแผ่นดิน เพราะไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้ชัดแจ้งอย่างสมัยนี้เป็นต้น แต่ก็นับได้ว่ามีกฎหมายบังคับคดีอยู่นั่นเอง

ศาสนาก็เหมือนกัน ย่อมมีอยู่ตามธรรมชาติพร้อม ๆ กับมนุษย์ เมื่อพุทธองค์ตรัสรู้แล้วจึงได้รวบรวม แยกประมวลธรรมออกเป็นหมวดหมู่ เพื่อสะดวกแก่การพิจารณาปลดเปลื้องทุกข์ดังนี้

๑. **โลภะ** – เปรียบเสมือนประมวลแพ่ง

๒. **โทสะ** – เปรียบเสมือนประมวลอาญา

๓. **โมหะ** – เปรียบเสมือนประมวลการปกครองและมีกฎเกณฑ์อื่น ๆ เป็นขบวนการปลีกย่อยต่อ ๆ ไปเช่นเดียวกับขบวนการกฎหมายทางอาญาและแพ่ง จึงเห็นได้ว่าประมวลธรรมของพุทธองค์**เป็นประมวลธรรมสากล** ได้ใช้ทุกชาติในโลก โลภะ—โทสะ - โมหะ จึง**เป็นธรรมชาติของโลก** มีการดับ—ควบคุมได้ตามอริยสัจ ๔ **ถ้าไม่ยึดมั่นในตัวเจ้าลัทธิ** ชาวโลกจะสามัคคีเห็นใจกัน เพราะอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ธรรมชาติอย่างเดียวกัน **ประมวลธรรมของพุทธองค์จึงเป็นประมวลธรรมสากล**ใช้ได้แก่ชนทุกชาติในโลก เช่นเดียวกับประมวลกฎหมายสากล

ผู้เรียนกฎหมาย ฟังข้อพิพาท แล้วจะทราบได้ทันทีว่า เป็นอาญาหรือแพ่ง เช่นเดียวกันผู้ศึกษาธรรมก็จะรู้ได้ทันทีว่า มูลเหตุแห่งทุกข์มาจากโลภะ – โทสะ หรือโมหะ สามารถแก้ปัญหาได้ทันทีเหมือนมีเจโตปริยญาณ ทางโลกเรียกว่ามีจิตวิทยา

ทางศาสนาอุปมา**กิเลสเหมือนไฟ** ฉะนั้นเมื่อมีไฟ (กิเลส) ก็ต้องมีควัน แต่**ควันของกิเลส ปรากฏออกมาทางกาย - วาจา - ใจของมนุษย์** ใครมีกิเลสใดอยู่ภายในย่อมแสดงออกมาทางกาย – วาจา — ใจของผู้นั้น (ดูกิริยาอาการตามตัวอย่างในภาพยนตร์หรือนิยายต่าง ๆ ก็อาจเห็นได้) ผู้มีปัญญาย่อมสังเกตเห็นได้ไม่ยากนัก ไม่ว่าจะซ่อนเร้นปิดบังอย่างไร ก็ปิดไว้ไม่ได้ จะปิดให้สนิทก็ต้องเป็นอรหันต์เท่านั้น สามัญชนไม่อาจปิดควันไฟของตนได้ นักการทูตที่ดีจึงต่างพยายามสืบเสาะกันว่า ฝ่ายตรงข้ามชอบอะไรเป็นการส่วนตัว จริงหรือไม่ เพื่อพิจารณาซึ้งเข้าไปในใจของผู้นั้นว่า มีกิเลสใดเป็นพื้นฐาน โจรอาจจะมาในรูปนักบุญ แต่กิริยาวาจาจะผิดสังเกตไป เช่นสมัยพระเจ้าปเสนทิโกศลใช้คนไปทำจารกรรมโดยแต่งกายแบบนักบุญเป็นต้น มนุษย์อาจลวงตากันได้ต่าง ๆ นานา แต่ท่วงทีวาจา — การแต่งกาย — ที่อยู่อาศัย — อาชีพ – เพื่อนฝูงจะแสดงออกถึงพื้นจิตของผู้นั้นจนได้ การรวบรวมธรรมของพุทธองค์จึงเป็นประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรมง่ายต่อการพิจารณาร่องรอยอาชญากรว่า เป็นอาชญากรระดับไหน

ในโลกนี้มี**ชีวิตของพุทธองค์เป็นแบบ**แห่งการครองชีพที่**ประเสริฐสุด**อยู่เป็นตัวอย่างและมี**พระธรรมเป็นแนวทางปฏิบัติ**ของแต่ละชีวิต ผู้มีปัญญาเมื่อได้ปฏิบัติตามสำเร็จ ก็จะมีชีวิตประเสริฐสุดเยี่ยงพระพุทธองค์ เมื่อคนใดมีอาการผิดไปทางโลภะ—โทสะ—โมหะ มากมายทางใด เป็นภัยขนาดไหน เราย่อมรู้ได้เองว่า เราควรจะคบด้วยแค่ไหนเพียงใด โลกที่เจริญมาแล้วในอดีต เพราะมนุษย์เจริญรอยตามแบบชีวิตของพุทธองค์ สามารถมีบุตรที่มีปัญญาได้ตาม

ปรารถนา แต่ปัจจุบันลัทธิ**คอมมูนิสต์กำลังจะเอาชีวิตต่ำสุดเป็นแบบ** และ**ไม่มีธรรมไว้เป็นแนวทางดำเนินชีวิต ก็เท่ากับโลกหมุนกลับไปตั้งต้นใหม่** จิตใจมนุษย์เจริญขึ้นหรือเสื่อมลงก็พอจะคิดได้เอง **การที่โลกมีธรรมก็เพื่อยังความสงบสุขให้แก่โลกเอง** ถ้าโลกพากันละทิ้งแบบที่ดีของชีวิต และละทิ้งธรรมซึ่งเป็นเครื่องยังความสงบให้แก่โลกเสีย โลกจะอยู่ได้อย่างไร อาจเป็นเพราะคอมมูนิสต์เห็นว่า สังคมบางกลุ่มโลภมากเกินขอบเขต **ขาดเมตตาต่อสังคม**ส่วนใหญ่ทิ้งให้อดอยากหิวโหยเพราะวัตถุนิยมจับหัวใจเกินไปก็ได้ ลัทธิคอมมูนิสต์จึงคิดแก้แค้นด้วยลุแก่อำนาจโทสะจนเลยขอบเขตไป ใช้ทั้งกำลังและอามิสสินจ้างทำลายสังคมที่ดีของโลก สิ่งเหล่านี้เกิดจากแดนที่ไม่มีพุทธศาสนาเป็นหลักยึดมั่นในใจ ขาดเมตตาอันเป็นธรรมค้ำจุนโลก อาจลุกลามทั่วไป ถ้าไม่เข้าใจต้นเหตุ สมัยพุทธองค์มีการแบ่งชั้นวรรณกันมากมายอย่างไม่เป็นธรรม พุทธองค์จึงวางระเบียบวินัยของสังคมยุคนั้นเสียใหม่ ทำให้ราชา—ยาจกเมื่อบวชแล้วมีฐานะเท่าเทียมกัน โดยมีพระวินัย — พระธรรมเป็นหลักปฏิบัติ—**มุ่งความสงบให้เกิดแก่โลก** แต่คอมมูนิสต์มุ่งทำลายด้วยความแค้นอย่างเดียว ชาวพุทธจึงไม่ควรหลงใหลเผลอสติพึ่งไป ; เพื่อให้มีหลักพิจารณาชาวพุทธจึงควรศึกษาธรรมของพุทธองค์ไว้ใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อป้องกันรักษาพระธรรมไว้ตลอดไป ดีกว่าหลงในวัตถุและตัวบุคคลที่อวดอ้างอภินิหาร

จะเห็นได้ว่า การแบ่งชั้นชนนั้นมีความเป็นมา ดังนี้

๑. **ก่อนสมัยพุทธกาล** พราหมณ์และกษัตริย์**แบ่งชั้นชนด้วยโมหะ** ยกตนว่าเป็นผู้มีวิชชาและนักรบ หลงในชาติ — ตระกูล เหยียดหยามผู้อื่น มนุษย์จึงมีชีวิตแตกต่างกันมากมายด้วยบุญญาภินิหาร (ชาติ—ตระกูล)

๒. **สมัยพุทธองค์** ทรง**แบ่งชั้นชนด้วยปัญญา** มนุษย์จึงอยู่ร่วมกันด้วยความสงบไม่มีตัวแทนพระผู้เป็นเจ้ามาคอยรับอามิสบูชา ราชา — ยาจกก็อยู่ร่วมกันได้ — เคารพกันได้ ; สุดแต่ใครจะอาวุโสกว่ากัน มนุษย์ที่เคยชินต่อการบูชายัญจากลัทธิพราหมณ์ด้วยชีวิตสัตว์ พุทธ-องค์ก็อนุโลมให้บูชายัญด้วยธูปเทียนและดอกไม้ซึ่งเป็นสิ่งไม่มีชีวิตแทน ; ละจากการเบียดเบียนชีวิตกันโดยสิ้นเชิง โลกจึงสงบ ; มนุษย์มีความเพียรสร้างความดี — มีเมตตาปรานีต่อกัน ฝึกฝนปัญญาของแต่ละคนให้เพิ่มพูนขึ้น เพื่อความสุขของตนในชาตินี้และชาติหน้า จึงกล่าวกันว่าพุทธองค์เกิดมาเพื่อโปรดสัตว์อย่างทั่วหน้า มีพุทธองค์เป็นตัวอย่างชีวิตที่ประเสริฐและมีพระธรรมเป็นแนวทางปฏิบัติ

๓. **หลังจากสมัยพุทธองค์ปรินิพพาน** มาเป็นเวลานานเข้า มนุษย์บางพวกไปนิยมวัตถุ คิด**ลัทธิเศรษฐกิจ**ขึ้น เพื่อแสวงหาวัตถุมาสนองความต้องการของตนอย่างไม่มีขอบเขต ผู้ใดมีวัตถุมากนิยมกันว่าผู้นั้นเจริญ ; จึงพากันแข่งขันในเรื่องนี้อย่างกว้างขวาง จนเกิด**แบ่งชั้นชนด้วยโลภะ** — เป็นนายทุน — กรรมกร คนมั่งมีเหยียดหยามคนจน ยกย่องความโลภเป็นตำราเศรษฐกิจ (วิชชาโลภะ) ทิ้งคนส่วนใหญ่ให้อดอยาก — ยากจนค่นแค้นโลกจึงเริ่มปั่นป่วนขึ้นอีก แต่ก็ยังมีธรรมเป็นแนวทางดำเนินชีวิตอยู่

๔. **ปัจจุบันมนุษย์กำลังใช้โทสะแบ่งชั้นชน** เรียกกันว่า **ลัทธิคอมมูนิสต์** ลัทธินี้ขึ้นต้นจากความแค้นของคน เมื่อความแค้นเข้าจับหัวใจ มนุษย์ก็บ้าคลั่งขาดสติ มุ่งทำลายฝ่ายตรงข้ามโดยไม่คำนึงถึงเหตุผล อ้างเหตุผลว่า จะให้มนุษย์เสมอภาคกันทางทรัพย์สิน **โดยปราศจากธรรมเป็นแนวทางดำเนินชีวิตของแต่ละคน** ในที่สุดก็หลงกระทั่งตนเองทั้งผู้นำและบริวาร จึงน่าจะคิดว่ายุค**ปัจจุบันเป็นยุคโทสะและโมหะ** มนุษย์กำลังขาดสติและงมงายที่สุดตั้งแต่มีโลกมา เหมือนคนหลงป่าชัฏ ยิ่งไปก็ยิ่งหลง — มีกองทัพเป็นกองโจร เพราะขาดธรรม "สุดแต่อารมณ์ผู้นำจะพาไป"

การแก้ไขด้วยวิชาการทางโลกไม่อาจมองเห็น**ด้านใน**ของมนุษย์ได้ ชาวพุทธควรจะร่วมกันพิจารณากับนักศาสนาอื่น ๆ ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ทุกชาติ — ทุกภาษา ในโลกย่อมอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของโลภะ — โทสะและโมหะด้วยกันทั้งสิ้น ถ้ากิเลสใดล้ำหน้าเกินไป ก็ย่อมทำให้เกิดโทษทั้งส่วนตัวและสังคม โลกเสรีที่มีธรรมอาจปรองดองกับโลกคอมมูนิสต์ได้ทางธรรม โดยโลกเสรี**ลดโลภะด้วยทาน** คือ นายทุนเพิ่มสวัสดิการให้แก่กรรมกรยิ่งขึ้น ส่วนคอมมูนิสต์ที่มีโทสะและโมหะ ควรมีธรรมเพื่อพิจารณาความจริงของชีวิต โดย**ลดโทสะด้วยเมตตา** และ**ลดโมหะด้วยพิจารณาความจริง** ตามสูตรอริยสัจ ๔ ถ้าสมาคมศาสนาสากลมีขึ้นและพูดกันให้เข้าใจนายทุนกับกรรมกรก็คงจะมีปัญหาน้อยลง โลกก็จะไม่ถูกไฟโทสะทำลาย กล่าวกันว่า ผีกเสือ—ฝึกสิงห์เมื่ออิ่ม มีความจริงเพียงไร เป็นเรื่องที่ชาวพุทธจะพิจารณากันต่อไป ถ้าพิจารณาโลกตามหลักธรรมคือ โลภะ — โทสะ — โมหะเป็นข้อมูลแล้ว ; จะมองเห็นโลกง่ายขึ้น

ในทางการปกครองหรือระหว่างประเทศทั่วโลกก็อาจประเมินผลได้ว่า ยุคใดสงบหรือวุ่นวาย เพราะอะไร มนุษย์ที่มีธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ย่อมอดทนกว่ามนุษย์ที่ขาดธรรม ความปั่นป่วนทั้งหลายจึงมักจะมีมูลเหตุมาจากการละทิ้งธรรมทุกยุคทุกสมัย ข้อสังเกตที่กล่าวกันไว้มีดังนี้

ปัญญา — รู้ได้จากการสนทนา

ความกล้าหาญ — รู้ได้เมื่อมีภัยมา

นิสัย — รู้ได้จากการทำงาน

คนมีโลภะ — เจรจาหวังแต่ประโยชน์

คนมีโทสะ — เจรจาหยาบคาย

คนมีโมหะ — เจรจายกตน

คนตลบแตลง — เจรจาไม่มีความจริง เพราะมีอวิชชา กิเลสทั้ง ๓ ครอบงำ

ส่วนคนมีเมตตา — เจรจาสุภาพจริงใจ

พิจารณาตามหลักธรรมที่พุทธองค์ได้รวบรวมไว้ จะเห็นได้ว่าจิตของมนุษย์ที่ควบคุมไว้ไม่ได้ ย่อมมีสภาพเหมือนกันตั้งแต่เด็ก — เป็นหนุ่ม—เป็นผู้ใหญ่ เช่น **เมื่อเป็นเด็ก**ย่อมชอบของเล่นต่าง ๆ ไม่สิ้นสุด **พอเป็นหนุ่ม**อยากเรียนรู้เรื่องต่าง ๆ **พอเป็นผู้ใหญ่**มีอาชีพก็อยากได้นั่นได้นี่ อยากเป็นนั่น — เป็นนี่ — โอ้อวดตำแหน่งนั่น — นี่ เหมือนเด็กได้ของเล่นใหม่ ๆ มา ผิดกันแต่ว่า เมื่อเป็นเด็กอยากได้ของราคาถูก ๆ แต่เมื่อเป็นผู้ใหญ่อยากได้ของมีราคาแพงขึ้นเท่านั้นต่อเมื่อศึกษาธรรมแล้วจะเห็นว่าเป็นสิ่งเหลวไหลเช่นเดียวกัน **ธรรมจึงเป็นเครื่องมือบังคับจิตของมนุษย์อย่างดียิ่ง** ชาวพุทธทุกคนมีอยู่แล้ว พึงนำออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์เสีย

เพราะเหตุศาสนาเป็นธรรมชาติ จึงไม่มีการเสื่อมโทรมอย่างใด แม้โลกจะเจริญทางวัตถุหรือวิทยาการสามารถปรับปรุงรูปร่างได้ต่าง ๆ นานาเพียงใดก็ตาม **มนุษย์ก็ยังต้องเกิดจากกรรมอยู่นั่นเอง** จะทุกข์หรือสุขก็สุดแต่กรรมของตน จะละการเกิดได้ ก็โดยอาศัยการปฏิบัติตามสูตรอริยสัจ ๔ เท่านั้น อุปมาเหมือนสูตรคูณ ๒ คูณ ๒ เป็น ๔ แม้จะมีเครื่องคูณเลขสูตรคูณก็ยังมีผลทันสมัยอยู่เสมอไม่เสื่อมทราม ที่จะเสื่อมไปก็คือปัญญาของคนที่ไม่ศึกษาสูตรคูณเมื่อเครื่องเสีย จะคำนวณไม่เป็น เช่นเดียวกับคนไม่ศึกษาธรรม เมื่อมีทุกข์จะไม่มีปัญญาแก้ปัญหาของตนได้ ที่กล่าวกันว่าคนสมัยเก่า — คนสมัยใหม่ เป็นคำสมมติกันขึ้น สำหรับเรียกคนตามกาลสมัย แต่จิตใจคนก็ยังคงเป็นอยู่เช่นเดิม มนุษย์อยู่ในถ้ำกับมนุษย์อยู่ในตึก ไม่ต่างอะไรกัน เหมือนนกอยู่ในป่ากับนกที่จับมาขังกรงสวยงาม จิตใจนกก็ยังมีทุกข์อยู่อย่างเดิม เปลี่ยน-แปลงแต่ที่อยู่ (กรง) มนุษย์ก็เหมือนกัน สมัยเก่า — สมัยใหม่ เปลี่ยนแต่สถานที่ — อาหาร — เครื่องแต่งกาย — ภาษา — ความรู้ ฯลฯ ถ้าไม่ศึกษาทางธรรม จิตใจก็หาได้เปลี่ยนแปลงไปไม่

อาจจะโง่เขลาในทางธรรมยิ่งกว่าคนสมัยเก่าเสียด้วยซ้ำไป เพราะไม่รู้ความจริงในตัวตน **กาลสมัยจึงมิใช่เครื่องหมายวัดความเจริญทางจิตใจของคน**

การศึกษาธรรมก็เสมือนศึกษากฎหมาย เพื่อจะได้ครองชีพโดยสงบไม่เดือดร้อน นัยหนึ่งเสมือนนักเกษตรรู้จักตัด — ตบแต่งทรงพุ่มต้นไม้ของตน ให้อยู่ในรูปทรงที่น่าชมนั่นเอง เช่นต้นมะขามสนามหลวง มีทรงพุ่มเป็นระเบียบด้วยการตบแต่งเป็นต้น ถ้ามนุษย์รู้จักตบแต่งโลภะ—โทสะ — โมหะ ของตนให้อยู่ในขอบเขตพอเหมาะแก่ตน ทุกคนก็จะมีแต่ความสุขตามอัตภาพ การรู้จักตบแต่งกิเลสทั้ง ๓ ให้อยู่ในขอบเขตเช่นนี้ ทางโลกเรียกว่า **มีสมบัติผู้ดี** จึงควรศึกษาธรรมไว้โดยอาศัยปัจจัย ๓ ประการ เป็น**เครื่องช่วยให้ปัญญาเจริญขึ้น** คือ:— (๑) สุตมยปัญญา **ศึกษา** ให้รู้เหตุ — รู้ผล (๒) จินตมยปัญญา **คิด**ใคร่ครวญตามเหตุผลนั้น ๆ (๓) ภาวนามยปัญญา **ฝึกฝน**ทดลองตามที่รู้มา ในที่สุดก็จะเกิดปัญญารู้ได้เองว่า ธรรมมีเหตุ — มีผลถูกต้องหรือไม่ การเพาะปัญญาก็เหมือนการเพาะกาย ย่อมต้องหมั่นออกกำลัง กล้ามเนื้อจึงจะเจริญขึ้น โปรดพิจารณาทดลองการใช้สูตรแก้ปัญหาทางโลกในหนังสือนี้หน้า ๕๐ เพื่อท่านจะได้ชำนาญการแก้ปัญหาของท่าน โดยตั้งปัญหาสมมุติขึ้น แล้วพิจารณาเหตุแห่งปัญหาและวิธีแก้ไขหลาย ๆ อย่างจนชำนาญ ผลดีจะเกิดแก่ท่านเมื่อมีปัญหาจริง ๆ เกิดขึ้น

อาชีพต่าง ๆ ในประเทศไทย อาจทราบได้จากชื่อกระทรวงต่าง ๆ เช่นการปกครอง—อยู่กระทรวงมหาดไทย การกสิกรรม — อยู่กระทรวงเกษตร การค้า — อยู่กระทรวงเศรษฐการ การเล่าเรียน—อยู่กระทรวงศึกษา ฯลฯ ท่านต้องการอาชีพใดก็ศึกษาทางนั้น **ขอให้คิดเสียก่อนแล้วจึงทำ** มิใช่ทำแล้วจึงคิด หรือทำไปโดยไม่คิด ผิดแล้วตั้งต้นใหม่ — ไม่สมหวังก็โทษวาสนา ในโลกนี้**ไม่มีความเสียหายใดร้ายแรงเท่าความลังเล**

สมมุติว่าท่านต้องการค้าขายหรือกสิกรรม ไม่แน่ว่า ๒ อย่างนี้ อย่างไหนจะดีกว่ากัน ควรเปรียบเทียบดังนี้

ค้าขายอาหาร

(๑) ทำเอง

(๒) ขายเองโดยตรง

(๓) ตีราคาเอง

(๔) กำไรเอาเอง

กสิกรรม (ปลูกปอ)

(๑) ทำเอง

(๒) ขายเองผ่านคนกลาง

(๓) **คนซื้อตีราคา**

(๔) **คนซื้อเอากำไรไป**

จะเห็นว่าอาชีพขายอาหารหาทางขาดทุนได้ยาก เพราะตีราคาเองว่าจานละเท่าใด กำไรก็เอาเองทั้งหมด ส่วนกสิกรรมนั้นเสียเปรียบการขายอาหารถึง ๒ ประการ บางรายยืมเงินเขามาก็ได้แต่ทำเอง อีก ๓ ประการ ผู้ซื้อเป็นผู้ทำ ชาวพุทธที่ทำกสิกรรมจึงยากจนทั่วไป **วิธีแก้ไขก็ต้องรวมกันทำ**เหมือนคนในครอบครัวเดียวกันอย่างคนขายอาหาร ถ้างานใหญ่ก็ต้องทำแบบสหกรณ์อเนกประสงค์ แบ่งหน้าที่กันทำเป็นทอด ๆ โดยอาศัยสามัคคีธรรม และสัจธรรมตามหลักของพุทธองค์ เว้นแต่จะทำเพียงทำมาหากินเท่านั้น **ถ้าทำมาขาย**ก็ต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่กล่าวนี้ ถ้าชาวพุทธขาดการพิจารณาโดยรอบคอบ แม้จะหาหมอดู — หามหานิยมวิเศษอย่างใดก็มีแต่ทางขาดทุนหาใช่วาสนา — หรือโชคชะตาไม่ การค้าที่ดีย่อมประกอบด้วยทำเล — มีลูกค้าขาประจำ — มีลูกค้าจร การกสิกรรมก็ต้องมีส่วนประกอบทำนองเดียวกัน ชาวพุทธควรมีเหตุผลรอบคอบ จึงจะสมกับที่ถือศาสนาพุทธ

การเปรียบเทียบเช่นนี้แม้ในระดับระหว่างประเทศก็ใช้ได้ รัฐใดมีสินค้าแต่ไม่มีการขนส่งของตนเองไปสู่ตลาดโลก และไม่มีที่ขายของตนเอง ก็จะถูกผู้อื่นเอาไปขาย และผู้อื่นตีราคาตลอดจนกำไรตกเป็นของผู้อื่นเช่นเดียวกัน รัฐใดอยู่ติดทะเลจึงต้องมีสายเดินเรือเป็นของตนเอง รัฐใดมีทางบกก็ต้องเพียรมีสายการขนส่งทางบกเช่นรถไฟ รถยนต์ เป็นต้น สินค้าจึงจะมีราคาอยู่ในระดับที่ยุติธรรม เศรษฐกิจทุกระดับต้องมีการคิดคำนึงคล้ายคลึงกันดังว่านี้เช่นกัน ถ้าจะเปลี่ยนระบบจากทำมาหากิน เป็นระบบทำมาค้าขายก็ต้องเริ่มแต่มี โรงงานถลุงเหล็ก — โรงงานผลิตเครื่องยนต์กลไกอันเป็นเครื่องทุ่นแรงต่าง ๆ เพื่อใช้ในการผลิตและขนส่งทั้งทางบก — ทางทะเล — ทางอากาศ จึงจะสามารถคุมราคาสินค้าของตนได้ มิฉะนั้นจะกลายเป็นรัฐยืมจมูกคนอื่นเขาหายใจ เมื่อต้องการจะตั้งโรงงานก็ต้องสั่งซื้อตั้งแต่เครื่องจักร แม้คิดจะสร้างเองก็ไม่มีเหล็กดังนี้ เป็นต้น ในที่สุดก็จะได้แต่เครื่องจักรที่ล้าสมัยมาใช้ ประชาชนภายในรัฐจะยากจนตกเป็น

เบี้ยล่างตลอดไป เมื่อพลเมืองยากจนรัฐบาลก็ยากจนไปด้วย อาจมีนักการเมืองรวยไม่กี่คน การเริ่มต้นระบบเศรษฐกิจใหม่เช่นนี้ อาจจำเป็นต้องอาศัยวิชาการจากคนต่างชาติมาเริ่มต้น อย่างญี่ปุ่นอาศัยเยอรมันก็ได้ ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าปเสนทิโกศล ยังต้องอาศัยบิดานางวิสาขามาเปิดตลาดการค้าให้เช่นกัน

การที่อินเดียโบราณ ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดพุทธศาสนาไม่เจริญ ก็เพราะอินเดียใช้สูตรอริยสัจ ๔ เฉพาะทางธรรมเท่านั้น **ไม่ได้พัฒนาสูตรนี้ไปใช้ในทางโลก** สำหรับประกอบการงานในอาชีพให้เจริญขึ้น เรียกว่ามัวแต่เทิดทูนงมงายอยู่ มนุษย์ที่เคยเข้มแข็งด้วยเหตุผล — ปัญญา เมื่อสมัยพุทธองค์ได้สั่งสอนไว้กลับอ่อนแอลง ถูกลวงให้เชื่อในสิ่งที่มีอภินิหาร — ความขลังประกอบกับได้ผู้ปกครองที่มีอวิชชา **แทนที่จะส่งเสริมการศึกษา** เพื่อหาความรู้เพิ่มพูนปัญญา กลับพากันวิงวอนขอความสำเร็จจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เมื่อเกิดอดอยากแทนที่จะพัฒนาอาชีพกสิกรรมให้บริบูรณ์ด้วยน้ำ เพื่อเพิ่มผลผลิต กลับแก้ด้วยการยกทัพไปปล้นสดมภ์มาแก้ปัญหาเศรษฐกิจ เลยต่างฝ่ายต่างปล้นกัน พลเมืองเห็นตัวอย่างก็เอาอย่างบ้าง เกิดแตกความสามัคคีทั่วไป พากันละทิ้งสามัคคีธรรม และธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญ ๗ ประการ (อปริหานิยธรรม) มีการเคารพกฎเกณฑ์ — หมั่นปรึกษาหารือ — เชื่อฟังมติที่ประชุมเป็นต้น หันมาใช้อำนาจเป็นธรรม ผู้อ่อนแอก็ได้แต่สวดวิงวอนผู้มีอำนาจที่ไม่มีตัวตน ไม่มีใครแก้ปัญหาด้วยปัญญา ในที่สุดทั้งจนทรัพย์และจนปัญญา ความเสื่อมโทรมจึงปรากฏทั่วไป **โดยผลของการละทิ้งธรรม**

อินเดียเป็นแหล่งกำเนิดพุทธศาสนา และละทิ้งพุทธศาสนาไป จึงตกเป็นสถานที่สำหรับนักวัตถุนิยม ทดลองแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้ เมื่อพลเมืองมากขึ้นแทนที่จะจัดระบบสังคม และเศรษฐกิจให้ถูกต้อง เช่น ระบบการทำงานของมนุษย์**ด้วยแรงงาน** กับทำงาน**ด้วยสมอง** — จัดสรรที่ดิน — จัดสร้างทำเลการค้าขนาดต่าง ๆ — ตัดถนนอำนวยความสะดวกแก่การครองชีพ ฯลฯ กลับไปคิดแต่จะคุมกำเนิด บางแห่งก็เสนอแนะให้ทำแท้งซึ่ง**กรรมเป็นผู้คุมกำเนิดอยู่แล้ว** ลืมคิดไปว่าโลกเจริญเพราะมีมนุษย์เพิ่มขึ้น มิใช่เจริญเพราะไม่มีมนุษย์ ควรจะหาทางให้มนุษย์ได้รับการศึกษาระดับต่าง ๆ เพื่อเพาะปัญญาความรู้ไว้ช่วยตนเอง กลับคิดสร้างกรรมให้หนักขึ้น ในที่สุดก็จะได้แต่ผู้มีกรรมหนักมาเกิด และประพฤติผิดประเวณีกันทั่วไปปราศจากหิริ—โอตตัปปะเหมือนสมัยก่อนพุทธศาสนาและ**จะรู้ได้อย่างไรว่า ผู้ที่เกิดมานั้นจะมีอายุอยู่คนละกี่ปี**

และผู้ที่เกิดมานั้นเป็นผู้มีปัญญาช่วยตนเองได้ โบราณว่ารกคนดีกว่ารกหญ้า ถ้ารกคนบ้าสร้างกรรม ก็กลายเป็นว่ารกหญ้าดีกว่ารกคน

พื้นที่สำหรับอยู่อาศัยและผลิตอาหารให้แก่มนุษย์ยังมีอีกมากมาย ถ้าไม่กิน—ไม่ใช่ตามใจอยาก โดยมากมักคิดกันว่า มนุษย์เกิดมาจะต้องทำกสิกรรมอย่างเดียว ตามหลักเกณฑ์ของพวกวัตถุนิยม จึงเกิดกังวล ลืมคิดถึงความสำคัญของคน มนุษย์มีปัญญาอาจจะหากินด้วยวิธีใดก็ได้ การคิดทำลายมนุษย์ก็เหมือนการคิดทำลายสัตว์เพื่อความสุขใจของตนเอง มนุษย์ถูกภัยธรรมชาติทำลายอยู่แล้ว มนุษย์กลับคิดทำลายมนุษย์ซ้ำเข้าไปอีก คิดดูแล้วความคิดในเรื่องนี้เหมือนปลามีลูกมาก ๆ หิวเข้าก็กินลูกตนเอง ในที่สุดเหลือปลาใหญ่ไม่กี่ตัวในที่สุดก็สูญพันธุ์ คนที่บริบูรณ์ด้วยทรัพย์อาจมีลูกโง่เขลาก็ได้ คนจนอาจมีลูกบริบูรณ์ด้วยปัญญาก็ได้ เพราะมนุษย์เกิดจากกรรมของแต่ละคน ชาวพุทธไม่ควรสำคัญผิดในเรื่องนี้ เพราะปรากฏว่าบุตรคนที่ ๘—๙ ของครอบครัวเป็นผู้มีปัญญาก็มีปรากฏให้เห็นอยู่ทั้งอดีตและปัจจุบัน ควรพิจารณาว่าผู้ปกครองประเทศได้ให้การศึกษา และจัดระบบสังคมเศรษฐกิจแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยความเป็นธรรมทั่วถึงหรือไม่ บางทีความคิดนี้อาจจะมาจากคนมั่งมีที่เห็นแก่ตัวก็ได้ ดังที่พวกคอมมิวนิสต์ยกขึ้นเป็นข้ออ้าง แต่อินเดียก็ละทิ้งธรรมของพุทธองค์เสียแล้ว จึงมีอันเป็นไปเช่นนั้น ที่สงสัยว่า เหตุใดอินเดียแหล่งต้นกำเนิดพุทธศาสนาจึงไม่เจริญ ก็เพราะอินเดียละทิ้งธรรมของพุทธเองนั่นเอง ถ้าอินเดียยึดธรรมของพุทธองค์ให้คนมั่งมี — มีใจเมตตาเผื่อแผ่เพื่อนมนุษย์ คนจนหมั่นแสวงหาคุณธรรมเพิ่มพูนปัญญาตน ก็จะไม่มีอันเป็นไปดังกล่าวนี้ ผู้รู้ธรรมเพียงแต่ปฏิบัติตามศีล ๘ ย่อมจะรู้สิ่งที่ควรไม่ควรดีกว่าการคุมกำเนิดด้วยวิธีใด ๆ **การบวชคือ การคุมกำเนิดโดยธรรมชาติ** โดยรัฐไม่ต้องลงทุน **ผลดียิ่งก็คือ มนุษย์ไม่เหลิงในกามารมณ์** อย่างการคุมกำเนิดโดยวัตถุ ซึ่งมีผลเสียหายแก่สังคม มนุษย์พึงธรรมมีจิตเป็นกุศล ก็จะมีแต่มนุษย์มีธรรมมาเกิด เมื่อมนุษย์มีปัญญาเห็นธรรมมาเกิด ชาวโลกก็เจริญไปด้วย การคุมกำเนิด มักจะได้รับคำแนะนำจากประเทศมหาอำนาจพิจารณาทางวัตถุ ประเทศด้อยพัฒนาอาจหลงลืมไปได้ว่า การมีพลเมืองน้อย**อาจถูกกลืนชาติด้วยวิธีต่าง ๆ** เช่น การใช้หนังสือเรียน — การร้องเพลง — การเต้นรำ — การสังคม — การแต่งกาย ฯ ล ฯ ในที่สุดไม่มีอะไรเหลือ จะเป็นชาติตะวันตกก็ไม่ได้ เพราะผมและผิว — นัยน์ตาไม่เหมือนกัน เมื่อถูกเหยียดหยามจะพึ่งตนเอง พลเมืองน้อยจะสร้างอุตสาหกรรมใด ๆ ก็ไม่คุ้ม จะทำการค้าใหญ่ ๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะไม่มีแหล่งชุมชน ยิ่งกว่านี้

บางครั้งนักวิทยาศาสตร์ยังรับอาสาจะผสมมนุษย์ในหลอดแก้วให้อีก ลืมคิดไปว่าเมื่อมนุษย์เกิดมาแล้ว และมีปัญญาจะสนองคุณพ่อ — แม่ จะถือว่าใครเป็นผู้ให้กำเนิด ปมด้อยจะเกิดมีและกลายเป็นผู้เคียดแค้นสังคม เหมือนพระยาพานฆ่าพระยากงผู้บิดา และฆ่ายายหอมผู้เลี้ยงดูเป็นต้น จึงไม่ควรวางใจในคำแนะนำของทางตะวันตก เพราะความเข้าใจในศาสนาไม่เหมือนกัน ในนิยายรามเกียรติ์ ฤาษีผ่าท้องเอาลูกพาลีออกไปใส่ท้องแพะอาศัยคลอดออกมาเป็นองคต ยังจะมีศีลธรรมดีกว่า เพราะรู้แน่ชัดว่าบิดาคือพาลีพญาลิงผู้มีอิทธิฤทธิ์ที่มีศักดิ์ศรี นี่เป็นตัวอย่างทางธรรมที่ชาวพุทธควรระมัดระวัง การไม่รู้จักพัฒนานี้แม้แต่จีนผู้รู้จักสูตรผสมดินดำก็เช่นเดียวกันทำแต่ประทัดไหว้เจ้าเท่านั้น ไม่นำไปใช้เป็นดินปืนดูบ้าง จึงต้องไปซื้อจากตะวันตกมาใช้ทั้ง ๆ ที่ตนเป็นคนต้นคิด ไทยก็เช่นเดียวกัน รับเอาสูตรนี้มาเทิดทูนตลอดมาจนบัดนี้ นับว่าเป็นเวลานานพอจะคิดได้แล้วว่า ควรจะพัฒนาสูตรนี้ออกไปใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งทางธรรมและทางโลกเสียทีไม่จำเป็นต้องไปอ้างอิงหลักการ และเหตุผลของทางตะวันตกอย่างใดเลย เพราะคนไทยรู้จักสูตรนี้ดีเป็นพื้นทั่วไปอยู่แล้ว เมื่อเห็นผู้นำมาใช้ก็จะเข้าใจได้เร็วยิ่ง ข้อบกพร่องเช่นนี้มีจนกระทั่ง **หนังสือไทยที่คิดได้เอง แต่ก็ไม่พัฒนาให้แพร่หลาย**เหมือนหนังสือชาติตะวันตกเขา แทนที่จะแปลภาษาต่างประเทศมาเป็นภาษาไทย กลับนิยมเรียนภาษาต่างประเทศกันเต็มเมือง ยิ่งทำให้ภาษาไทยหดตัวลงไปอีก **เท่ากับช่วยเขาพัฒนาภาษาของเขาเข้ามาในประเทศไทยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น** แทนที่จะรู้สึกตัวกลับภาคภูมิใจกันทั่วไป ภาษาจีน — ภาษาญี่ปุ่นเรียนยาก — เขียนยากกว่าภาษาไทย ยังแพร่หลายกว่า เพราะเขานิยมหนังสือของเขา ถ้ามีตำราภาษาอื่นที่ดี เขาก็แปลมาเป็นภาษาของเขาเพื่อให้คนในชาติอ่านศึกษากัน สิ้นเปลืองน้อยกว่าไปศึกษาภาษาต่างด้าว ได้ประโยชน์กว่าส่งคนไปเล่าเรียนไม่รู้จักสิ้นสุด ยากที่ชาติใดจะกลืน ๒ ชาตินี้ได้ พุทธองค์ก็ทรงศึกษาจากลัทธิพราหมณ์แล้วมากลั่นกรองเอาเช่นกัน มิใช่ให้สาวกไปศึกษาจากพราหมณ์แล้วมาพิจารณาเอาเองอีกเป็นการเสียเวลาโดยใช่เหตุ นกพูดภาษามนุษย์ได้นับว่าเป็นสัตว์แปลกสำหรับมนุษย์ คนผิวสีพูดภาษาตะวันตกได้ก็เป็นของแปลกของคนตะวันตก แต่จะมีเกียรติอย่างคนตะวันตกนั้นอย่าหวัง เช่นเดียวกับนก พัฒนาอะไรร้อยแปดถ้าไม่พัฒนาจิตใจให้เกิดความคิดในทางดี **ก็เหมือนชาวบ้านสวมสร้อยคอทองคำไว้ล่อโจรนั่นเอง**

ที่แล้ว ๆ มาส่วนมากตะวันออกคิดได้ แต่ตะวันตกนำไปพัฒนาแล้วตะวันออกไปลอกแบบที่สำเร็จมาใช้ เพราะตะวันออกมีแต่หัวคิดเทิดทูน **ไม่ได้คิดในทางประโยชน์** จึงจำเป็น**ต้อง**

ช่วยกันพัฒนาความนึกคิดเสียใหม่ ทั้งวงการศาสนา วงการศึกษาและวงการธุรกิจสังคม มิฉะนั้นเราจะเจริญแต่วัตถุก่อสร้าง แต่จิตใจและความคิดหาเจริญไปด้วยไม่ ในที่สุดจะไม่เข้าใจว่า มีศาสนาไว้เพื่อประโยชน์อันใด และพากัน**ทอดทิ้งธรรมจนในที่สุดถูกทำลายชาติดัง-กล่าว** อย่าลืมว่าหนังสือเป็นบันไดขั้นแรกของการกลืนชาติ ชาติอังกฤษกระทำมาเป็นเวลานานแล้ว

ที่กล่าวกันว่า พุทธศาสนาสอนให้คนมักน้อย ทำให้ประเทศไม่เจริญ **เป็นคำสอนทวนกระแสจิต**ของคน เพราะทุกคนมีกิเลสกลับสอนให้ละกิเลสนั้น ข้อนี้เป็นการเข้าใจผิด ความจริงการปฏิบัติทางศาสนามีอยู่ ๒ ทาง **ผู้ต้องปฏิบัติตามศาสนา**ได้แก่ฝ่ายพระสงฆ์ที่เบื่อโลกมนุษย์ก็ปฏิบัติเพื่อความมักน้อย จะได้หลุดพ้นจากกิเลส **จึงเป็นการทวนกระแสจิต**เฉพาะ**ผู้ที่มุ่งจะหลุดพ้นเท่านั้น** แต่ฝ่ายคฤหัสถ์เป็น**ผู้ศึกษาธรรมเพื่อรู้**เท่านั้น และยังเป็นผู้ไม่เบื่อโลกมนุษย์นั้นก็ปฏิบัติธรรมของคฤหัสถ์ด้วยความขยันหมั่นเพียร เพื่อความเจริญในการครองชีพของตน เพียงแต่ให้อยู่ในหลักธรรมคือ แสวงหาทรัพย์ในทางที่ชอบ **ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน**เท่านั้น แม้ทางปกครองก็มีกฎหมายทั้งอาญาและแพ่งบัญญัติห้ามเช่นเดียวกัน แทนที่จะมักน้อยกลับจะต้องขวนขวายหา และรู้จักสะสมทรัพย์ยิ่งขึ้นตามหน้าที่ของตน ซึ่งพุทธองค์ได้สอนไว้แล้วโดยให้รู้จักแบ่งทรัพย์ออกเป็นส่วน ๆ เพื่อความไม่ประมาทในชีวิต ผู้ปฏิบัติได้ดี เป็นผู้สำเร็จผลในชีวิตครองเรือน มีแต่ความสุขในชีวิตปัจจุบันซึ่งไม่ยากเย็นเท่าใด อาศัยธรรมคฤหัสถ์เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวก็เพียงพอ **จึงเป็นคำสอนอนุโลมตามกระแสจิต**อย่างเห็นได้ชัดแจ้ง จึงควรศึกษาเสียใหม่ให้ถูกต้อง

กิเลสก็เช่นเดียวกับไฟ ๓ กอง ถ้าควบคุมไว้ให้พอดีกับการใช้ย่อมมีประโยชน์นานา-ประการ มิใช่สิ่งเสียหายประการใด เพราะกิเลสเป็นพลังงานอย่างหนึ่งของสามัญชน ผู้รู้จักใช้กิเลสดีย่อมได้ผลดี เช่นในการเจรจาธุรกิจ เมื่อรู้ว่าคู่สนทนามีกิเลสใดเป็นพื้นฐานกระพือกิเลสนั้นขึ้น ผลดีจะเกิดแก่ผู้ต้องการ ผลเสียจะเกิดแก่ผู้คุมกิเลสไม่อยู่เป็นต้น

การแยกความต้องการทางสงฆ์และคฤหัสถ์ไว้ต่างกันเช่นนี้ เพราะสงฆ์ผู้ต้องการจะหลุดพ้นจากโลก ต้องการให้จิตเบา ปราศจากการยึดเหนี่ยวทางโลกด้วยกิเลส เหมือนจรวดจะไปดวงจันทร์ ก็ต้องใช้โลหะเบาและแข็ง ทนการเสียดสีทั้งปวง เพื่อมิให้มีแรงดึงดูดจากโลกมากจนทะยานขึ้นไม่ไหว ผู้สำเร็จอรหันต์ (ผู้ปราศจากไฟ) จึงไม่มีใครไปกระพือกิเลสให้ลุกขึ้น

ได้ ต่างกับฤๅษีซึ่งยังไม่สำเร็จอรหันต์ ย่อมยังมีไฟ (กิเลส) อยู่ แม้แต่เพียงเล็กน้อย บางครั้งเผลอสติในทางตัณหา มีลูกมีเมียแล้วจึงคิดได้ภายหลัง แต่อรหันต์ไม่มีปรากฏเรื่องอย่างฤๅษี ส่วนสามัญชนที่ต้องการอยู่ในโลก มีความต้องการมากกว่าสงฆ์จึงสอนให้ขยันหมั่นเพียร แต่ต้องหาทางควบคุมกิเลสของตนไว้ **ให้พอเหมาะแก่ฐานะคือรายได้ของตน** ดังได้อุปมาไว้เหมือนการหุงข้าว ต้องพิจารณาดูปริมาณหม้อข้าว — เตา — และถ่าน **ไม่มีใครคำนวณความพอดีของท่านได้ เท่ากับตัวของท่านเอง** ก็เมื่อการหุงข้าวยังคำนวณได้ การใช้จ่ายในครอบครัวก็น่าจะคำนวณได้เช่นกัน มิฉะนั้นจะเดือดร้อน และต้องมีศิลปแห่งการคอยโอกาส ไม่หมกมุ่นในสิ่งที่ขาดเหตุผล ทั้งนี้เพื่อความสุขของตนเอง

พุทธองค์มิได้ประสงค์จะให้สำเร็จอรหันต์ไปทุกคน ผู้จะสำเร็จได้ก็เฉพาะบัวบานเท่านั้น นอกจากนั้นก็ครองชีพอยู่ภายในขอบเขตของแต่ละคน จนกว่าจะมีความปรารถนาจะหลุดพ้นต่อไป เช่นประเทศไทยมีมหาวิทยาลัยหลายแห่ง แม้จะตั้งใจให้สำเร็จทุกคน ก็มิใช่ว่าจะมีคนสำเร็จไปทั้งประเทศจนไม่มีกรรมกร — ชาวนา — พ่อค้า ฯ ล ฯ ก็หาไม่ ทางศาสนาก็เช่นเดียวกัน ผู้กล้าหาญที่จะมุ่งปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมย่อมจะมีน้อยกว่าผู้ศึกษาธรรมเพื่อรู้เช่นกัน

จึงเห็นได้ว่า พุทธศาสนาก็เหมือนโรงพยาบาล โรคทางใจ ย่อมเป็นที่พึ่งของคนป่วยทุกระดับ เมื่อโรคทางกายต้องอาศัยโรงพยาบาล โรคทางใจก็ต้องอาศัยพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

ที่ว่าพุทธศาสนาทำให้คนเป็นหม้ายนั้นไม่จริง เพราะผู้สำเร็จอรหันต์จะมีได้เพียงไม่กี่คนในโลก สามัญชนที่สนใจพุทธศาสนาจนสำเร็จโสดาบันก็ไม่เห็นจำเป็นจะต้องจากผัวจากเมียให้เป็นหม้าย เช่นนางวิสาขา และพระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น

ชาวพุทธซาบซึ้งในปัญญาของพุทธองค์ จึงสร้างพระพุทธรูปแทนพระพุทธองค์ไว้สักการะ ให้ประทับอยู่บนดอกบัวบาน (ภาพปก) หมายความว่าในทางปัญญานั้นพุทธองค์ทรงเป็น**บัวบานดอกแรกของโลกโดยรู้แจ้งโลกก่อนผู้ใด** "โลกวิทู" เหนือบัว ๔ เหล่าที่ทรงจัดระดับไว้ และทรงพระปัญญาเยี่ยงพญาผึ้ง สามารถดูดน้ำหวานอันโอชะจากดอกบัวบานมาเลี้ยงชีพโดยมิทำให้ดอกบัวชอกช้ำ กลับทำให้บัวขยายพืชพันธุ์ยิ่ง ๆ ขึ้น พุทธองค์ก็เช่นเดียวกัน เสด็จไปที่ใดก็ได้รับอาหารอันประณีตจากชาวพุทธด้วยใจศรัทธา โดยผู้ถวายมิได้เดือดร้อน กลับปลาบปลื้มใจเมื่อได้ฟังคำสอนอันมธุรส ทำให้มีกำลังประกอบการงานของตนให้เจริญยิ่งขึ้นโดยไม่ท้อถอย ในระยะหลัง ๆ นี้ ชาวพุทธมักจะย่อความหมายของพุทธศาสนาสั้นลงมาก จนบาง

คนไม่เข้าใจ คือ สอนกันเพียงว่า ทำดี — ได้ดี ผู้ฟังไม่เข้าใจว่า ทำดีคือทำอย่างไร ความจริง **ทำดีคือทำตามมรรค** ๘ นั่นเอง

ถึงแม้คำสั่งสอนของพุทธองค์จะเป็นธรรมวิเศษเพียงใดก็ตาม ปัจฉิมโอวาทของพระพุทธองค์ก็ยังตรัสเตือนสติชาวพุทธไว้ว่า "จงอย่าประมาท" แล้วจึงนิพพาน

ต่อไปนี้จึงเป็นหน้าที่ของชาวพุทธที่จะต้องช่วยกันป้องกันและรักษาพุทธศาสนาไว้ มิให้เสื่อมสลายไป ทางสงฆ์ต้องพากเพียรปฏิบัติเข้าถึงพระธรรม ไม่ควรทำให้คนเข้าใจผิด มัวหมองแก่ศาสนา ทางคฤหัสถ์ไม่ควรร่วมมือหลงทำบุญด้วยกับผู้เอาศาสนามาหากิน เพราะพวกนี้เป็นอันตรายแก่ศาสนายิ่งกว่าคอมมิวนิสต์เสียอีก คอมมิวนิสต์กินของเขาเอง แต่นี่เราหลงเลี้ยงเขาไว้ทำลายเรา ยกยอให้สงฆ์หลงลืมกิจของสงฆ์จนเกินขอบเขต บริเวณวัดดูราวกับโรงมหรสพ เอาสงฆ์ขึ้นเป็นโล่ห์บังหน้าหารายได้แบ่งกันกิน จนเป็นที่ดูหมิ่นของคนต่างศาสนา แทนที่วัดจะเป็นแดนสงบวังเวง เพื่อสงฆ์จะได้มีสมาธิพิจารณาทางธรรมชวนให้เกิดศรัทธา กลับมีแต่สิ่งเย้ายวนกิเลส สงฆ์ที่ยังไม่เห็นธรรมพลอยหลงผิดคิดฮึกเหิม เห็นวัดเป็นแหล่งหารายได้อย่างพ่อค้า ล่อใจโจรให้ปล้นพระ ขโมยพระพุทธรูปกันดาษดื่น เพราะโจรเห็นสงฆ์ประพฤติไม่ผิดอะไรกับชาวบ้าน ใจจึงคิดไปว่าโจรกรรมสงฆ์ที่ไม่มีศีลจะบาปอันใดเกิดขึ้น ได้มาโดยมิชอบก็เสียไปโดยมิชอบทำนองนี้ กรรมเหล่านี้ชาวพุทธสร้างกันขึ้นเอง และนับวันจะแพร่หลาย ชาวพุทธจึงควรช่วยกันหาทางยับยั้งเสีย ต่อนาน ๆ จึงมีการเล่นตามประเพณีทางศาสนา มิฉะนั้นจะทำให้สงฆ์หลงผิด มีโมหะไปถึงตำแหน่ง — หน้าที่ ซึ่งความจริงยศศักดิ์ — หน้าที่ทางสงฆ์ ที่มีขึ้นก็เพื่อหวังความสะดวกในการปกครอง แต่กลับเป็นภัยแก่ศาสดาอย่างร้ายแรงโดยมิรู้สึกตัว สงฆ์เจตนาจะละตัณหา กลับมาติดโมหะในยศศักดิ์ วิธีจะส่งเสริมสงฆ์ทางอื่นก็มี เช่นส่งเสริมสงฆ์ที่เรียนดีแต่ขาดผู้อุปการะ ก็รวบรวมกันตั้งมูลนิธินำผลประโยชน์จ่ายให้แก่สงฆ์ตามความจำเป็นทำนองเดียวกับนางวิสาขาและผู้อื่นได้ทำมาแล้วในอดีต วางกฎเกณฑ์สำหรับผู้ที่จะบวชเสียให้ถูกต้อง ก็จะได้ผู้บวชที่ศรัทธาต่อพุทธศาสนาจริง ๆ สงฆ์ก็ไม่เดือดร้อน ผู้ทำบุญก็ไม่มีใครเดือดร้อน ไม่จำเป็นต้องจัดงานหารายได้กันตลอดปีอย่างทุกวันนี้ ชาวพุทธก็จะไม่ถูกดูหมิ่นว่าโง่เขลาหลงทำบุญกันทั่วบ้านทั่วเมือง

พุทธองค์ประสงค์จะสร้างปัญญาให้แก่มนุษย์ มิใช่จะให้มาบวชเพื่อก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ไว้เป็นภาระดูแลเฝ้ารักษา เจริญแต่วัตถุก่อสร้าง ปัญญาทางธรรมไม่เจริญ จะมีประโยชน์อันใด

และในที่สุดก็ขโมยกันไป—ทำลายกันไป **ไม่มีใครทำลายพุทธศาสนาได้ นอกจากชาวพุทธช่วยกันทำลายพุทธศาสนาเอง** ชาวพุทธยากจนอยู่แล้ว กลับจะยากจนปัญญายิ่งขึ้นไปอีกหาควรไม่ ในที่สุดก็จะเหมือนอินเดียโบราณ ยุวชนสมัยนี้ศึกษามาทางเหตุผล จะมองศาสนาไปในทางงมงายไร้สาระ แล้วใครเล่าจะรักษาพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป ผู้มีทรัพย์—มีปัญญาพึงช่วยกันบำรุงศาสนาไว้เพื่อชาวโลกด้วย **อย่าให้สงฆ์ผู้มีศีลบริสุทธิ์ต้องหารายได้อย่างสามัญชน**

ชาวพุทธพึงปฏิบัติรักษาธรรมของตนไว้เยี่ยงชาวพุทธสมัยโบราณ โดยถือว่าสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ สละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต **สละชีวิตเพื่อรักษาธรรม** ซึ่งพุทธองค์และพระสาลีบุตรอัครสาวกได้กระทำไว้เป็นตัวอย่างแล้วในอดีต แม้ชาวพุทธในเวียดนามใต้ก็ได้กระทำเป็นตัวอย่างแล้ว เข้าใจว่า **ผู้กล้าหาญทางธรรม** คงมีอยู่มิใช่น้อย เมื่อรู้จักคุณค่าของศาสนามิฉะนั้นธรรมที่พุทธองค์ได้พากเพียรสละชีวิตค้นคว้ามา เพื่อความสุขของชาวโลกก็จะสูญไปจากโลก โดยไม่รู้ว่าเมื่อใดจะมีใครมาช่วยมนุษย์เช่นนี้อีก ที่ถือว่า ผู้มุ่งทางธรรมเป็นผู้กล้าหาญก็เพราะว่าเป็นผู้เสียสละอย่างยอดเยี่ยมโดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ เป็นผู้กระทำเพื่อชาวโลกทั้งมวล ไม่เอาใจใส่ว่าชาวโลกจะยกย่องหรือตำหนิประการใด ผิดกับผู้กล้าหาญทางโลกกระทำลงไปเพื่อหวังชื่อเสียงหรือสิ่งตอบแทน ยิ่งเป็นคนมีอวิชชา แต่ทำตนเป็นคนกล้าหาญ เมื่อปราชัยความองอาจกล้าหาญจอมปลอมจะหายไปอย่างไม่น่าเชื่อ เพราะคนประเภทนี้เป็นคนโลเลดีแต่ข่มขู่ผู้อื่นด้วยกำลังที่เหนือกว่าเท่านั้น มีโจรทั้งหลายเป็นต้น จึงขอเชิญชวนท่านผู้มีปัญญาทั้งหลายอีกครั้งได้โปรดช่วยกันคิดค้นของดีจากพุทธศาสนาออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่สามัญชน เพื่อกันลืมพุทธศาสนาด้วย

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เพรียบพร้อมด้วยเหตุผลยิ่งกว่าศาสนาใดในโลก แต่เหตุไฉนชาวพุทธจึงไม่เฉลียวฉลาดในทางเหตุผล ขอฝากปัญหานี้ให้ท่านผู้มีปัญญาช่วยแก้ไขต่อไป ไม่ควรโทษประชาชน—โทษศาสนาหรือรัฐบาล ควรช่วยกันแก้ไขจะดีกว่า เร่งการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม ให้แพร่หลายโดยเร็ว เมื่อคนมีปัญญาแล้ว สิ่งต่าง ๆ จะเจริญตามมาเอง

เรื่องการศึกษานี้ครั้งรัชกาลที่ ๖ ทรงเห็นเป็นการสำคัญยิ่งถึงกับทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า **"นานาประเทศล้วน** (แต่) **นับถือ คนที่เขียนหนังสือ**(และ)**อ่านได้..."** เป็นการเตือนให้ชาวไทย ซึ่งเป็นชาวพุทธได้สติไว้ ชาวพุทธจึงไม่ควรลังเลใจต่อไปอีก **จงช่วยกันส่งเสริมการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม** ขจัดความขลัง อันเป็นต้นเหตุแห่งการด้อยปัญญาให้หมด

ไป แล้วสร้างหิริโอตตัปปะขึ้นทุกหนทุกแห่ง ให้ชาวพุทธนับถือศาสนาด้วยความอัศจรรย์ในปัญญาของพุทธองค์อย่างมีเหตุผลชาวพุทธจะเจริญทั่วไป **กรรมของแต่ละคนที่มีอยู่เป็นความขลังอยู่ในตัวแล้ว** ไม่ต้องไปหาความขลังจากที่ไหนอีกต่อไป เพราะเหตุชาวพุทธไม่ช่วยกันส่งเสริมการศึกษาให้ทั่วถึง ชาวตะวันตกเขาจึงขนานนามชาวพุทธทั่วไปอย่างไพเราะว่า **"ประเทศด้อยพัฒนา"** ความจริงก็หมายความว่าประเทศ**โง่เขลา**นั่นเอง จงตื่นขึ้นช่วยกันส่งเสริมการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมให้ทั่วถึงอย่ามัวหลงกอบโกยสมบัติใด ๆ อยู่หาประโยชน์ใด ๆ แก่ประเทศชาติมิได้แม้แต่ตนเอง ควรศึกษาชีวิตจากอโศกมหาราชเป็นแนวทางบ้าง จะได้ผลในทางดีขึ้น

ท่านที่ไม่เชื่อกรรม—ไม่เชื่อวิญญาณว่ามีจริงหรือไม่ ก็ขอให้พิสูจน์เอาตามสูตรอริยสัจ ๔ ถ้าผู้ใดสนใจจะไม่ต้องเสียเวลามากมายตั้ง ๖ ปีเยี่ยงพุทธองค์เลย เพราะปัจจุบันพุทธองค์ได้บอกไว้เป็นทานแล้ว ไม่ต้องค้นคว้า **เพียงแต่ตั้งใจศึกษาและปฏิบัติตามเท่านั้น** อย่างช้าไม่เกิน ๓ ปี และเรื่องนี้อรหันต์สมัยพุทธองค์สามารถสำเร็จเป็นตัวอย่างมาแล้วเร็วกว่านี้ ปัญหายากเย็นอยู่ที่ใจท่านจะอยากรู้จริงหรือไม่เท่านั้น ขั้นต้นเพียงแต่ละกิเลสโลภะ (ตัณหาทั้ง ๓) ให้ได้เสียก่อนเท่านั้น กิเลสอื่น ๆ ไม่ยากเลย

พุทธศาสนามีอัศจรรย์ที่ปัญญาข่มใจ ชนะธรรมชาติ (การเวียนเกิด) ได้ มนุษย์ไปดวงจันทร์มีความอัศจรรย์ในปัญญาที่สร้างวัตถุไปจนได้ (หนีความดึงดูดของโลกทางกาย) ทั้งทางธรรมและทางวิทยาศาสตร์นี้หาใช่ความขลังไม่ **ต่างก็สำเร็จด้วยเหตุผลทั้งสิ้น** ชาวพุทธควรภาคภูมิใจในพุทธศาสนา แม้ไม่สนใจจะเป็นอรหันต์ก็จงสนใจนำพุทธศาสนามาใช้แก่ชีวิตประจำวัน เพื่อความสุข ดีกว่าไม่รู้จักใช้พุทธศาสนาให้เป็นประโยชน์

ถ้าโอมาคัยยามได้มีโอกาสพิสูจน์อริยสัจ ๔ แล้ว คงไม่ใช้ความเป็นปราชญ์ไปในทางวิตถารอย่างที่เพียรเขียนคำกวีด้วยความรันทดใจ และจบชีวิตลงอย่างผิดหวัง ปวงปราชญ์อื่น ๆ อีกมากมายก็เช่นเดียวกัน ท่านโชคดีที่เกิดมาอยู่ในวงพุทธศาสนา จงอย่าพลาดโอกาสอย่างคนเหล่านั้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว **พุทธศาสนามีวัตถุประสงค์จะช่วยมนุษย์ให้มีปัญญาเอาชนะธรรมชาติ คือการเวียนเกิด** เริ่มต้นก็ให้ใช้ปัญญาเชื่อหรือไม่เชื่อ แล้วคัดเลือกมนุษย์ที่มีปัญญาพอจะสอนได้ จัดระดับการสอนตั้งแต่สูงลงมาหาต่ำ เพื่อให้ผู้สำเร็จก่อนเป็นครูช่วยสอน

ต่อ ๆ กันไป ทรงรวบรวมธรรมเป็นหมวดหมู่ ประมวลได้ ๓ ลักษณะ สะดวกแก่การศึกษาและวางวิธีเพาะปัญญาไว้ให้ ๓ ประการ ปริญญาบัตรของพระองค์คือผู้ปฏิบัติได้ตามสูตรอริยสัจ ๔ เรียกว่า อรหันต์หรือ ผู้ชนะใจตน สิ่งเหล่านี้สัตว์ต่าง ๆ ไม่อาจเรียนได้ ต้องเวียนว่ายตายเกิดไปอีกหลายกัปป์–หลายกัลป์ ชาวพุทธเป็นมนุษย์โชคดีจึงควรภูมิใจที่ได้ศึกษาธรรมของพุทธองค์

มนุษย์อาจนำกายไปโลกอื่นได้ด้วยวัตถุก็จริง แต่จิตใจของมนุษย์เหล่านั้นยังหลงติดในกิเลส ก็ต้องถูกกิเลสดึงดูดกลับมา อาลัยอาวรณ์อยู่ในโลกมนุษย์อย่างเดิม ยิ่งไปก็ยิ่งเหนื่อย วนเวียนไม่สิ้นสุด และไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติ—คือการเวียนเกิดได้ ถ้ามนุษย์ไปนอกโลกด้วยสูตรอริยสัจ ๔ มนุษย์จะไปอย่างสงบไม่ต้องออกแบบสร้างจรวดบ่อย ๆ พุทธองค์**สอนให้ทุกคนมีความหวังในชีวิตทางสงบ** ตามระดับปัญญาของตน สามัญชนหวังความสุขในโลกมนุษย์ สงฆ์หวังสุขในโลกุตร ทั้ง ๒ ฝ่ายอาศัยกันและกัน จึงควรช่วยกันให้สมหวังของแต่ละฝ่าย โลกทั้งสองก็จะมีแต่ผู้มีความสุขสมหวังควบคู่กันไปทั้งทางโลกและทางธรรม สมดังที่พุทธองค์ได้ทรงประทานทางแห่งการใช้ปัญญาไว้ให้ดังได้กล่าวมาแล้ว ความวุ่นวายในโลกก็จะไม่มีในแดนพุทธ-ศาสนา พุทธองค์ตรัสว่า "นตฺถิ สนฺติ ปรํ สุขํ" **ไม่มีสุขใดเสมอด้วยความสงบ** ผู้มีปัญญาเท่านั้นจึงจะมองเห็นธรรมและสามารถรับผลจากธรรม

จึงตรัสว่า "ปญฺญา นรานํ รตฺนํ" ผู้มีปัญญาเปรียบเสมอด้วยมีแก้วสารพัดนึก

ขอให้ท่านจงเจริญด้วยปัญญา มีความสว่างไสวในชีวิต

หลักการเผยแพร่ศาสนาประยุกต์

ก. สำหรับคนต่างศาสนา

๑) ชี้ให้เห็นว่ามีพุทธองค์ผู้เดียวที่ประกาศปัญหาที่มนุษย์คิดไม่ออกว่า ทุกข์ของมนุษย์คือ "การเกิด"

๒) พุทธองค์ผู้เดียวในโลกที่ทรงค้นพบว่ากิเลสเป็นเชื้อการเกิดของมนุษย์ เหมือนนักกสิกรรมพบเชื้อการงอกของพืช โดยระบุชัดว่า การที่มาเกิด **เพราะกรรมเป็นเชื้อให้มาเกิด** ตามกฎแห่งกรรม เพื่อชดใช้กรรมเก่าให้หมดไป ทำให้ทุกคนต้องพากเพียรทำความดี ไม่หลงใหลปีศาจนางฟ้า (โลภะ) หรือปีศาจยักษ์ (โทสะ) จนลืมตัว กฎข้อนี้มีคุณแก่โลก ทำให้ทุกคนมีเหตุผลของตนเอง ไม่หลงเชื่อในสิ่งที่ขาดเหตุผล ทำให้มนุษย์มีจิตใจเข้มแข็ง เช่นเดียวกับคนที่

รู้ว่าหมอถอนฟันแล้วจะหายปวดฟัน ย่อมไม่เสียดายฟันและไม่กลัวเจ็บฉันนั้น ทำให้เกิดสันติสุข ทำให้มีชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท ตั้งใจประกอบแต่สิ่งที่ดีทุกโอกาสที่อำนวย ไม่เบียดเบียนตน—ผู้อื่นให้เดือดร้อน เช่น **มีทุกข์ก็ทำลายชีวิตตน เมื่อมีสุขก็ข่มขู่ผู้อื่น** ซึ่งก็เป็นความปรารถนาตามธรรมชาติของสัตว์โลกทั่วไป เพราะเหตุนี้พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาเสรี ใครจะเชื่อหรือไม่ก็ตามใจ เพราะใครทำกรรมอันใดไว้ ผู้นั้นย่อมได้รับกรรมของตนเอง **จะแบ่งหรือให้ใครรับกรรมแทนไม่ได้**

การประชุมในวันสำคัญทางศาสนาของชาวพุทธจึงต่างกับศาสนาอื่น ๆ ซึ่งมีขึ้นเพื่อล้างบาป—วิงวอน ฯลฯ หวังความช่วยเหลือจากผู้มีอำนาจ แต่การประชุมของชาวพุทธมีขึ้นเพื่อฟังคำอธิบายให้เข้าใจแล้วไปปฏิบัติการดับทุกข์ของตนเอง

๓) อริยสัจ ๔ (ยากำจัดเชื้อการเกิด) ของพระพุทธองค์สามารถพิสูจน์ให้เห็นกฎแห่งกรรมได้ชัดแจ้ง ตลอดจนปัญหาสามัญต่าง ๆ อริยสัจ ๔ เป็นผลงานที่พระพุทธองค์ภาคภูมิใจในวิธีกำจัดเชื้อการเกิดได้อย่างแท้จริง ถึงกับตรัสว่าเป็น "อกาลิโก" หมายความว่าเป็นสูตรที่ใช้ได้ทุกยุคทุกสมัย และเป็นแนวทางให้ทุกคนมองเห็นทางสำเร็จในชีวิต เมื่อใช้ความพากเพียรเยี่ยงพุทธองค์ ไม่ว่าจะนำสูตรนี้ไปใช้กับทางธรรม—ชำระล้างจิตเพื่อหลุดพ้น (เมื่อเบื่อโลก) หรือใช้ทางโลก—หาเหตุผลประกอบการงาน เพื่อหาความสุขทางโลกต่อไป (เมื่อยังไม่เบื่อโลก) ความสำคัญ ๓ ประการนี้เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องเข้าใจ และโฆษณาให้แพร่หลาย และธรรมทั้งปวงนี้พุทธองค์ผู้เดียวที่ประกาศว่า **คิดขึ้นได้เอง** มิใช่มีเทพเจ้าองค์ใดมาบอก พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาปฏิเสธเทพเจ้าเรียกว่า **ลัทธิอเทวิน**

ข. สำหรับชาวพุทธ

๑. วงการศึกษาควรดำเนินการดังนี้ :—

ก. ปรับปรุงแบบเรียนเสียใหม่ ให้คละเคล้าไปด้วยศีลธรรม มีผลถึงนักเขียน—นักแสดงจะได้ไม่นำสิ่งทำลายศีลธรรมมาโฆษณา เป็นการยั่วยุให้สังคมวุ่นวายยิ่งขึ้นโดยไม่จำเป็น

ข. วางหลักสูตรการสอน โดยอาศัยหลักอริยสัจ ๔ เพื่อให้ยุวชนเคยชินในการใช้เหตุผล

๒. วงการศาสนาควรดำเนินการดังนี้ :—

ก. หมั่นศึกษา**ให้เข้าถึง**อริยสัจ ๔ อย่างยิ่งยวด เพื่อมองเห็นทางกฎแห่งกรรม จะได้มีผู้สำเร็จโสดาบัน หรืออรหันต์ไว้สืบศาสนาต่อไป มิใช่ศึกษาเพื่อท่องจำเท่านั้น เหมือนนักกฎหมายก็ต้องว่าความด้วยจึงจะมั่นใจว่า กฎหมายที่เรียนมานั้นในทางปฏิบัติใช้กันอย่างไร **อริยะ** หมายถึงผู้เจริญ (ด้วยปัญญา) **สัจ** ๔ หมายถึงความจริง (สูตร) ๔ ประการ ความหมายสามัญก็เท่ากับว่า สูตร ๔ ประการ สำหรับ**ผู้เจริญด้วยปัญญา** (บัวบาน) ใช้พิสูจน์กฎแห่งกรรม (กฎ-วิทยาศาสตร์ทางใจ) จึงต้องศึกษา**ให้เข้าใจวิธีใช้** มิใช่ท่องจำ

ข. ปรับปรุงการเทศน์ให้สอดคล้องกับหลักการแห่งเหตุผลตามนัยอริยสัจ ๔ แยกธรรมของสงฆ์ และธรรมของคฤหัสถ์ให้เห็นอย่างชัดแจ้ง เพื่อมิให้เข้าใจไขว้เขวกัน

๓. เว้นการสนใจในจริยวัตรต่าง ๆ ในส่วนของพุทธองค์เสีย เพราะมิใช่ปัญญาสำคัญ ผลงาน**อันดีเด่นของพุทธองค์** ๓ ประการข้างต้นไม่มีผู้ใดในโลกเสมอเหมือนอยู่แล้ว จะฉันเนื้อหรือฉันผักไม่สำคัญ เช่นสุนทรภู่ขี้เมา แต่มีความสามารถทางประพันธ์ ควรพิจารณาผลงานทางกวี ไม่ใช่พิจารณาเรื่องส่วนตัวของสุนทรภู่ การเว้นข้อนี้จะมีผลให้ชาวพุทธสามัคคีกันใช้ปัญญามุ่งค้นหาวิธีใช้สูตรอริยสัจ ๔ ให้เกิดประโยชน์ทั้งทางโลก และทางธรรมตามเจตนารมณ์ของพุทธองค์ สำนักใดสามารถทำได้สำเร็จ สำนักนั้นย่อมมีคนเลื่อมใสเหนือการโฆษณาใด ๆ เพราะการดับทุกข์เป็นยอดปรารถนาของคนทุกชาติ ทุกชั้น โลกจะสงบในที่สุด

เมื่อได้ปฏิบัติตามหลักการนี้แล้ว เข้าใจว่าพุทธศาสนาจะแพร่หลายไปทั่วโลกอย่างมั่นคงยิ่งขึ้น ทำให้เกิดสันติสุขแก่โลก โดย**ไม่มีการเบียดเบียนกัน**

ข้าพเจ้าเสนอแนะแต่โดยย่อ ท่านผู้ใดใคร่จะทราบโดยละเอียด โปรดศึกษาจากผู้รู้ โดยอ่านหนังสือเหล่านี้เป็นหลัก เช่น พุทธประวัติ มิลินทรปัญญา วิสุทธิมรรค พระอานนท์พุทธ-อนุชา สูตรของเว่ยหล่าง ขงจื๊อ คดีโลกคดีธรรม ศาสนาสากล และธรรมกถาอื่น ๆ

ขอให้ท่านจง**ปราศจากความลังเลใจในรสพระธรรม** ทุกประการ ฯ

อภินันทนาการ

จาก

คุณเลิศ สัมพันธารักษ์

และ

คุณจงเจริญ อนันตริยกุล

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทยเขษม ถนนเฟื่องนคร นครหลวงกรุงเทพธนบุรี นายอำพัน ฉายางกูร ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๕๑๕